

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ПОСТПАНДЕМІЧНИЙ
РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА:
ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ
ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

**Чортків
ЗУНУ
2022**

УДК 316.4:616.036.21:338.24:159.9
П-63

Рецензенти:

Родіонова І. Ф. – д-р екон. наук, професор, професор кафедри Національної економіки та публічного управління ДВНЗ Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Витвицька О. Д. – д-р екон. наук, професор кафедри публічного управління та менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва Національного університету біоресурсів і природокористування України

Мазур Н. А. – д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка

*Рекомендовано до друку вченою радою
Західноукраїнського національного університету
(протокол № 9 від 15.06.2022 р.)*

П-63 «Постпандемічний розвиток суспільства: економічні, соціальні та психологічні аспекти»: моногр. / за ред. канд. екон. наук, доц. Н. Є. Кульчицької. Чортків: ЗУНУ, 2022. 280 с
ISBN 978-966-654-672-5

Колективна монографія виконана в межах комплексної теми дослідження кафедри і розрахована на широке коло вітчизняних фахівців, науковців, податківців, державних службовців, причетних до розробки та практичного становлення у вигляді варіативних трендів нового постпандемічного розвитку світового та національного суспільства.

За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Передрук (перевидання) матеріалів видання дозволяється тільки з дозволу автора і редакції.

ISBN 978-966-654-672-5

УДК 316.4:616.036.21:338.24:159.9

© Чортківський навчально-науковий
інститут підприємництва і бізнесу ЗУНУ

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ.....	9
Бугель Ю.В. ПОСТПАНДЕМІЧНИЙ РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА:ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ	9
Давидовська Г. І. Е-ДЕМОКРАТІЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ: ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ...	20
Павелчак-Данилюк О. Б. ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ ТА МЕДІАГРАМОТНОСТІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ	31
Семчишин Л. М. ВИКОРИСТАННЯ МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ	43
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА В ЕКСТРЕМАЛЬНІЙ ПАНДЕМІЧНІЙ СИТУАЦІЇ.....	55
Бутриновська У. П. ПСИХОЛОГІЧНА САМОДОПОМОГА В УМОВАХ ПОСТПАНДЕМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА	55
Галушак В. В. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ	66
Чекаловська Г. З. ВПЛИВ ПАНДЕМІЇ НА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ	78
Чижишин О. І. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ	88
Юркевич Г. Й. Кульчицький В. Р. ПЕРФЕКЦІОНІЗМ ЯК ОДНА ІЗ ДЕТЕРМІНАНТ СИНДРОМУ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ	101
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ В ЕКОНОМІЦІ ТА ОСВІТІ: ПОСТПАНДЕМІЧНІ ВИКЛИКИ.....	117
Гриців Т. Г. ДУХОВНИЙ ВЕКТОР СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ПАРАДИГМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ	117
Карач Н. М. ВПЛИВ ДОСКОНАЛОСТІ ВОЛОДІННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНЬОГО ЕКОНОМІСТА	133
Ковальчук Ю. П. ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19	141

Кульчицький Р. В. ФІЛОСОФІЯ МИСЛЕННЯ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ	150
РОЗДІЛ 4. РОЗВИТОК ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В ПОСТ ПАНДЕМІЧНИХ УМОВАХ	161
Андрушків Р. Ю. СУЧАСНИЙ СТАН МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ХЛІБОПЕКАРСЬКОЇ ГАЛУЗІ	161
Вербіцька І. І. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРАГМАТИЗМ ЇХНЬОГО ВИРІШЕННЯ	172
Гончар Г.П. ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ В НАСЛІДОК ПАНДЕМІЇ	182
Дерманська Л. В. ПОСТПАНДЕМІЧНИЙ ВПЛИВ НА МИТНЕ ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ	194
Кульчицька Н. Є. ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БЮДЖЕТНИХ ВИДАТКІВ НА ФІНАНСУВАННЯ ЗАГАЛЬНИХ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УМОВАХ COVID-19	203
РОЗДІЛ 5. ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ЗМІН	214
Довбуш А.В. НЕОБХІДНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ПОНЯТТЯ ВНУТРІШНЬОГОСПОДАРСЬКОГО КОНТРОЛЮ	214
Домбровська Н.Р. ВНУТРІШНІЙ КОНТРОЛЬ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА: ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ	226
Костишин Н. С. ВДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ ЗБУТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ РОЗМЕЖУВАННЯ МАРКЕТИНГОВИХ І ЛОГІСТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ	237
Поляк-Свергун М.М. ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ТА ОПОДАТКУВАННЯ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ	248
Шмигель О.Є. СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	256
Яковець Т.А. АНАЛІЗ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ЧИННИКІВ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ: КОНКРЕТИЗАЦІЯ ВПЛИВУ НА ОРГАНІЗАЦІЮ ПРАЦІ ОБЛІКОВОГО АПАРАТУ ТА ПРОЦЕСУ ОПОДАТКУВАННЯ	269

ПЕРЕДМОВА

Соціально-економічний вплив пандемії COVID-19 буде гостро відчуватися як в глобальному, так і в національних масштабах. Пандемія здійснила вагомий вплив на світові тенденції і стала одним із найбільших викликів ХХІ століття, загрозою соціально-економічним процесам. Дана ситуація стала новим викликом для світової і національної економік, її глобальність та невизначеність, відсутність прецедентів і соціального досвіду з її вирішення ускладнюють можливості давати будьякі більш-менш точні прогнози на майбутнє.

У відповідь на пандемію COVID-19 відбулись суттєві зміни в економічній та соціальній сферах багатьох держав світу, у тому числі України. Обмеження санітарно-епідеміологічного характеру, виїзду/в'їзду до країн та пересування всередині країн, обмеження трудової діяльності, встановлені введені нові дистанційні форми праці та освітиспричинили уповільнення економічного розвитку нашої держави.

Соціально-економічні наслідки пандемії призвели до необхідності зменшити негативний вплив на життя суспільства. Дана ситуація сприяє виявленню нових і загостренню існуючих проблем економічного, соціального та психологічного характеру. Це вимагає глибокого аналізу тенденцій, що спостерігаються у суспільстві, пошуку відповідей на виклики.

Враховуючи науково-практичну необхідність дослідження поставленої проблематики, автори виклали власні пропозиції щодо основних економічних, соціальних та психологічних аспектів та напрямів забезпечення пост-пандемічного розвитку суспільства.

У першому розділі **«Соціально-економічні трансформації суспільства в умовах пандемії»** висвітлено постпандемічний розвиток суспільства: економічні аспекти; е-демократію в Україні в умовах пандемії: проблеми розвитку та міжнародний досвід; формування цифрової та медіаграмотності в умовах пандемії; використання математичного моделювання в умовах пандемії.

У другому розділі **«Психологічні аспекти розвитку суспільства в екстремальній пандемічній ситуації»** досліджено психологічну самодопомогу в умовах постпандемічного розвитку суспільства; особливості розвитку та оптимізації професійних компетентностей соціального працівника в умовах пандемії; вплив пандемії на психічне здоров'я особистості; психолого-педагогічний супровід інклюзивного навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами; перфекціонізм як одна із детермінант синдрому професійного вигорання.

У третьому розділі **«Правові та соціально-філософські проблеми в економіці та освіті: пост пандемічні виклики»** розкрито духовний вектор соціально-культурної парадигми національної освіти; особливості навчання іноземної мови в умовах пандемії COVID-19.

У четвертому розділі **«Розвиток фінансових відносин як чинник забезпечення економічного зростання в пост пандемічних умовах»** досліджено сучасний стан маркетингової діяльності підприємств хлібопекарської галузі; проблемні аспекти державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності та прагматизм їхнього вирішення; трансформаційні зміни світової економіки в наслідок пандемії; постпандемічний вплив на митне оподаткування в Україні; *підвищення ефективності бюджетних видатків на фінансування загальних освітніх послуг в умовах*

COVID-19; управління ризиками зовнішньоекономічної діяльності в умовах пандемії *COVID-19*; митно-тарифні та нетарифні інструменти державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

У п'ятому розділі **«Облік і оподаткування в умовах соціально-економічних та інституціональних змін»** висвітлено необхідність застосування та поняття внутрішньогосподарського контролю; внутрішній контроль фінансових результатів функціонування підприємства: особливості проведення; вдосконалення обліку збутової діяльності підприємства в умовах розмежування маркетингових і логістичних процесів; особливості обліку та оподаткування в умовах пандемії; система оподаткування та організація обліку в умовах воєнного стану; аналіз інституціональних чинників макроекономічного регулювання бухгалтерського обліку: конкретизація впливу на організацію праці облікового апарату та процесу оподаткування.

Власний внесок у дослідження вищевказаної теми, що відображена в розділах колективної монографії, зробили такі науковці: канд. екон. наук, доцент Кульчицька Н. Є., канд. екон. наук, доцент Бугель Ю. В., канд. істор. наук, старший викладач Давидовська Г. І., канд. техн. наук, старший викладач Павелчак-Данилюк О. Б., канд. фіз.-матем. наук, доцент Семчишин Л. М., викладач Бутриновська У. П., канд. екон. наук, доцент Галушак В. В., канд. екон. наук, доцент Чекаловська Г. З., канд. екон. наук, доцент Чижишин І. І., канд. псих. наук, доцент Юркевич Г. Й., канд. пед. наук, старший викладач Гриців Т. Г., канд. філ. наук, старший викладач Карач Н. М., викладач Ковальчук Ю. П., канд. екон. наук, доцент Андрушків Р. Ю., канд. екон. наук, доцент Вербіцька І. І., канд. екон. наук,

доцент Гончар Г. П., канд. екон. наук, доцент
Дерманська Л. В., канд. екон. наук, доцент Довбуш А. В.,
канд. екон. наук, доцент Домбровська Н. Р., канд. екон.
наук, доцент Костишин Н. С., канд. екон. наук, викладач
Поляк-Свергун Н. М., канд. екон. наук, доцент
Шмигель О. Є., канд. екон. наук, доцент Яковець Т. А.

РОЗДІЛ 1

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ

Бугель Ю. В.

кандидат економічних наук, доцент,
*Чортківського навчально-наукового інституту
підприємництва і бізнесу
Західноукраїнського національного університету*

ПОСТПАНДЕМІЧНИЙ РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА: ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ

У 2020 році людство вперше у ХХІ столітті зіткнулось із глобальною загрозою COVIDпандемії, що стала одним із головних чинників впливу на економічні процеси та вимагала застосування безпрецедентних заходів протидії. У відповідь на дану загрозу відбулись значні зміни у життєдіяльності багатьох країн світу, у тому числі і в Україні. Як наслідок, було впроваджено надзвичайний стан в цілому у країнах чи увизначених регіонах або сферах; майже у всіх країнах було запроваджено санітарно-епідеміологічні заходи (карантинні зони, перевірка температури, скасування масових заходів тощо); визначено обмеження виїзду/в'їзду до країн та рух всередині країн; посилено роль державного управління у надзвичайних умовах; визначено обмеження трудової діяльності;

запроваджено нові дистанційні форми праці і освіти. Визначені заходи призвели до сповільнення економічного розвитку в країнах світу. Не стала виключенням і Україна, яка як і інші країни світу, зазнає відчутного негативного впливу як світової пандемії та, відповідно, скорочення світового попиту, так і карантинних заходів, запроваджених всередині країни. Урядом України було пом'якшено тиск ззовні на бізнесову діяльність, адже були надані деякі пільги і знижки, мінімальна компенсація зарплати для підприємців. Але, це є недостатнім, аби підтримати малий і середній бізнес в Україні. Нині перед Україною постало безліч викликів. І завдання будь-якої влади зараз – забезпечити прийняття зважених та дієвих управлінських рішень. Саме це дозволить пережити кризу з мінімальними втратами для держави та її населення.

На сьогоднішній день питання впливу COVID-19 на економічний розвиток підприємництва у світі та в Україні зокрема, вивчають багато вчених економістів та аналітиків, зокрема: А. Безп'ятов, С. Фурса, А. Ослунд, Я. Жалілов, В. Фурман, А. Амелін і багато інших. Проте, це питання потребує всебічного аналізу та моніторингу ситуації, що й зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Пандемія COVID-19 загрожує не лише здоров'ю населення, але й призводить до краху економіки, значних втрат для бізнесу. Також те, що окремі країни Європи закривають власні державні кордони має безпосередній вплив на туризм українців та їх трудову діяльність закордоном, що також є мінусом для країн ЄС. Результатом таких змін стало зростання рівня безробіття, скорочення доходів населення, погіршення структури платіжного балансу країни тощо.

Варто зазначити, що в Україні криза мала місце ще до коронавірусної пандемії. А відтак, ми не можемо прирівняти економіку України до економіки розвинених країн ЄС, чи США, чи Азії, бо рівень їх розвитку є дуже різним. Отож, Українській державі потрібно вводити дієві антикризові заходи. Уряд України ввів жорсткі карантинні обмеження і заходи, які було спрямовано, щоб зберегти здоров'я населення у березні 2020 р. Це мало негативний вплив на стан економіки країни. Зменшилась підприємницька активність, і наслідком стала нестача фінансування місцевих бюджетів.

Рішенням Верховної Ради України було ухвалено Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів», які спрямовуються, щоб забезпечити соціальні та економічні гарантії через пандемію вірусу COVID-19:

- сплатити роботодавцям допомогу для співробітників, робочий час яких було скорочено через карантин. Передбачається компенсація виплати в $\frac{2}{3}$ заробітної плати працівників, якщо їх скоротять або зупинять діяльність компанії взагалі. Розмір даної допомоги не повинен бути більшим аніж розмір заробітної плати працівника;

- збільшити річний ліміт для фізичних осіб, що є підприємцями;

- на непостійний термін, доки діють карантинні обмеження, звільнити імпорт від сплати ПДВ, а саме та продукція, які є необхідною для карантинних заходів, аби попередити поширення вірусу COVID-19;

- впровадити знижки на податки для їх платників.

Крім того, парламентаріями було внесено зміни до Податкового кодексу, а саме:

- відмінити використання штрафних санкцій до порушень Податкового кодексу з 1 березня 2020 р. до 30 квітня 2020 р.;

- встановити мораторій, аби проводити документальні перевірки з 18 березня по 18 травня 2020 р.;
- подовжити подання річної декларації «Про майновий стан і доходи» до 1 липня 2020 р.;
- не нараховувати і не сплачувати плату за землю з 1 березня 2020 р. до 30 квітня 2020 р.

Національним банком України було також вжито ряд заходів задля підтримки економіки держави, а саме:

- знижено розмір облікової ставки до 10%;
- виділено 17 млрд. грн. на рефінансування, аби підтримати фінансові установи;
- скасовано виїзні перевірки банківських установ;
- надано зобов'язання банківським установам скасувати нараховування пені та штрафів клієнтам;
- впроваджено кредитні канікули для бізнесу, що потрапив у скрутне становище під час карантинних заходів [3].

Урядом України було послаблено тиск ззовні на бізнесову діяльність, адже були надані деякі пільги і знижки, мінімальна компенсація зарплати для підприємців. Але, вважаємо, що це не є достатнім, аби підтримати малий і середній бізнес в Україні. Усі впроваджені заходи послаблюють напругу на бізнес в Україні, проте, на нашу думку, це не є суттєвим впливом щодо загального пониження ділової активності та не може компенсувати втрати прибутку суб'єктів господарювання. Зазначені обставини визначають необхідність розробки та вжиття державою ефективних заходів антикризового управління, що сприятимуть адаптації національної економіки країни та бізнесу до нових умов навколишнього середовища карантинного режиму. З огляду на це, доцільним вважаємо є визначення основних напрямів реалізації антикри-

зової політики держави на кожному етапі розвитку епідемічних явищ кризи.

А відтак, аби запропонувати антикризові заходи, насамперед слід визначити основні етапи розвитку епідемічних явищ кризи:

1. Активна фаза, а саме – карантин. Першочерговим завданням є стабілізація епідеміологічної ситуації та створення умов задля запобігання та мінімізації економічних втрат та поширення рецесії на широкий спектр галузей.

2. Вихід з карантину, що передбачає необхідність відміни карантинних обмежень, не впливаючи негативно на епідеміологічну ситуацію з мінімальними втратами.

3. Стабілізація та відродження економіки. Основним завданням даного етапу є відновлення економіки, а також процесів соціального розвитку держави;

4. Стабільне зростання модернізованої економіки. Основна ціль – створити умови для зростання на новому рівні та протидіяти будь-яким епідеміологічним загрозам у майбутньому.

Головними соціально-економічними проблемами першого етапу в Україні є:

– нестача коштів у таких верствах населення, як сім'ї з дітьми, інваліди, пенсіонери, через додаткові затрати і обмежені джерела додаткового заробітку в період епідемії;

– дефіцит обігових коштів підприємств через тимчасове зниження попиту та зміни кон'юнктури ринків;

– зменшення кількості робочих місць через неспроможність підприємств сплачувати заробітну плату, і, як результат – зростання рівня безробіття;

– підвищення рівня цін на товари, попит на які зумовлений умовами коронавірусної пандемії.

Важливим є підтримати малий та середній бізнес, відповідно визначити наступні напрями державних антикризових заходів, а саме:

- субсидування юридичних та фізичних осіб, а саме тих, які найбільше постраждали від пандемії аби відшкодовувати заробітну плату працівникам на час карантинних заходів;

- необхідність компенсації державою відсотків за пільговими кредитами на виплату заробітної плати найманим працівникам;

- введення податкових пільг суб'єктам господарювання для створення нових робочих місць;

- надання пільгових кредитів суб'єктам господарювання на розробку ПЗ аби забезпечити дистанційну роботу;

- державна підтримка галузей, що є найбільш вразливими в період карантину;

- відстрочення податкових та соціальних платежів на карантинний період для підприємств, що змушені повністю призупинити свою діяльність у скрутний період кризи;

- введення податкових канікул та заборонена розрив договорів оренди;

- створенняonline-платформ для підприємств з метою обміну досвідом та оптимізації їх роботи тощо.

На рівні з проблемами першого етапу, важливою проблемою другого етапу в Україні є можливий негативний розвиток подій через швидке скасування карантину.

Першочерговим при цьому є підтримка малого та середнього бізнесу, протидія скороченню робочих місць, введення лояльних штрафних санкцій у сфері оподаткування, компенсація відсотків за кредитами для мікропідприємств та малого бізнесу.

Далі необхідно виділити наступні основні напрями державної антикризової політики третього етапу:

– державна політика повинна перейти від підтримки до стимулювання відродження та стабільного економічного розвитку країни;

– організовуючи бізнесові процеси, необхідно брати до уваги нові економічні умови, що склались;

– населення та бізнес потребують підготовки для здійснення діяльності у новому середовищі;

– державна політика має бути спрямована на залучення інвестицій та створення нових робочих місць.

Важливий напрям антикризових заходів – це проведення ефективної політики, спрямованої на створення нових робочих місць, а саме: запровадження податкового кредиту з податку на прибуток за кожне нове робоче місце; підвищення мінімальної заробітної плати та пенсії; підтримка та стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу.

Одним із основних напрямів четвертого етапу є підтримка, стимулювання та розвиток малого та середнього бізнесу, що визначає необхідність:

– зміни спрощеної системи оподаткування системою податкових пільг у рамках звичайної системи оподаткування;

– врегулювання та нейтралізація адміністративних бар'єрів для розвитку малого та середнього бізнесу;

– пом'якшення контролю за діяльністю суб'єктів малого підприємництва.

Для боротьби із негативними наслідками пандемії в економіці України експерти, залучені Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, пропонують заходи підтримки бізнесу та населення в таких сферах:

- ✓ економічна політика для підтримки бізнесу,
- ✓ економічна політика для підтримки населення,

- ✓ охорона здоров'я населення,
- ✓ соціально-економічна сфера [5].

Узагальнюючи вище викладене, вважаємо, що найбільш доцільним є застосування саме диференційованого підходу до змісту та складу заходів антикризової економічної політики із виділенням таких чотирьох етапів: карантин, вихід з карантину, стабілізація відродження, стає зростання. При цьому, на кожному з етапів необхідним є виділення таких основних напрямів протидії кризі: протидія неконтрольованому скороченню робочих місць, протидія відволіканню обігових коштів суб'єктів підприємницької діяльності, підтримка малого і середнього бізнесу тощо.

При цьому, важливо розуміти, що пандемія COVID-19 стала тим фактором, який змусив весь світ переглянути не лише свої прогнози розвитку, свою короткострокову економічну та соціальну політику, але і по іншому підійти до формування власних пріоритетів на довгостроковий період. Уроки, винесені людством з цієї пандемії, можуть змінити не лише моделі управління у майбутньому, але і вектори соціально-економічної політики країн [2].

З позиції сьогодення важко оцінити майбутні зміни і ще складніше спрогнозувати та спланувати короткострокову перспективу. Проте, важливо розуміти, що коронавірусна криза змінить характер майбутнього розвитку як світової економіки, так і економіки України. При цьому, Україні необхідно не стільки намагатися відновити «до пандемічні» показники, скільки рухатися далі, вносячи необхідні корективи та адаптуючись до нових вимог сьогодення.

Для повернення до «докарантинного» рівня економічного розвитку, за прогнозами незалежних аналітичних

компаній, Україні потрібно від одного до двох років при усуненні ризику другої хвилі зараження. Ці дані дещо оптимістичні, оскільки не враховують втраченого потенціалу розвитку економіки та основних перешкод економічного відновлення в Україні, а саме:

- по-перше, тривалого продовження та посилення внутрішніх карантинних заходів,
- подруге, відсутності чіткого антикризового плану заходів з підтримки економіки та захисту населення країни в період пандемії,
- по-третє, глибокого падіння економічної активності в країнах – основних торговельних партнерах України, відповідно значного погіршення кон'юнктури на світових товарних ринках.

Враховуючи рівень розвитку країни, її економічну політику та втрачений потенціал розвитку під час карантину можна дійти висновку, що для відновлення економіки та її виходу на перспективний рівень, країні знадобиться від двох до трьох років з ефективною економічною політикою, створенням механізмів її реалізації та контролем виконання поставлених задач. А відтак, вважаємо, що для відновлення економіки та її виходу на перспективний рівень, увага держави у пост пандемічний період має бути зосереджена на подоланні тих кризових аспектів, які матимуть місце після епідемії, зокрема інфляція, безробіття, девальвація гривні, падіння промислового виробництва, відтік інвестицій тощо.

Найбільш дієвими кроками для відновлення економіки держави в постпандемічний період мають стати:

- запровадження податкових пільг для виробництв, які були зупинені на час карантину на період близько двох років (усереднене значення).

- фінансування за участі держави створення повного циклу виробництва товарів, критично необхідних в умовах, що становлять загрозу життю і здоров'ю громадян;
- відновлення державного замовлення на продукцію вітчизняних підприємств;
- запровадження «розумного» протекціонізму, а саме: підтримка національного виробника шляхом обмеження або повного недопущення товарів іноземного виробництва в національну економіку; зменшення оподаткування для місцевих виробників, що створить більш сприятливі умови для їх розвитку;
- максимальне зменшення рівня фіскалізації та активне стимулювання виробництва;
- встановлення вищих митних ставок та норми ввезення для іноземних товарів (таким чином продукція українських виробників буде захищена від так званої «іноземної альтернативи»);
- підтримка легкої промисловості шляхом цільових державних замовлень;
- пільгове кредитування малого та середнього бізнесу;
- переорієнтація виробництв на потреби внутрішнього ринку.
- впровадження дієвих заходів підтримки, а саме: підвищення митних платежів (строком до одного року) на товари які виробляються на території України та мають перспективи на ринку; зниження податків для малих та середніх підприємств (1–2 роки), що мотивуватиме економічно активне населення та надасть змогу національним виробникам розвивати виробництво швидшими темпами, прискоривши цим вихід країни з кризисного становища; субсидії для виробників.

- розумне обмеження імпорту: регулювання митних тарифів; квотування на ввезення імпортних товарів; ліцензування; технічні стандарти.

- захист національного виробника: здійснення анти-монопольної політики; субсидування; часткове звільнення від сплати податків; запровадження інвестиційного податкового кредиту тощо; політика імпортозаміщення, стримана фіскальна політика, імпортне та експортне ліцензування, антидемпінгова та жорстка монетарна політика [6].

Відтак, вважаємо, що саме збільшення державної підтримки в пост пандемічний період в різних її формах сприятиме поступовому відродженню усіх сфер економічної діяльності нашої держави.

Література:

1. Вінокуров Я. Нова Велика депресія: наслідки коронавірусу для світової та української економіки. URL: <https://hromadske.ua/posts/nova>.

2. Економічна правда. Ефект кризи через пандемію коронавірусу буде відчуватися до 2025 року – МВФ. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/04/16/659487>.

3. Київський міжнародний інститут соціології. Оцінка успішності влади та реакція суспільства на епідемію коронавірусу та політичні події в країні. URL: <http://kiis.com.ua>.

4. Кулицький С. Проблеми розвитку економіки України, обумовлені пандемією коронавірусу COVID-19 у світі, та пошук шляхів їх розв'язання. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2020/ukr9.pdf>.

5. ТОВ «Видавничий дім «МЕДІА-ДК». Карантин і бізнес: підсумки трьох тижнів. URL: <https://nv.ua/ukr/biz/experts/karantin-i-biznes-v-ukrajini>.

6. Україна у 2020–2021 роках: наслідки пандемії. Консенсус-прогноз. № 51, квітень 2020. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: www.me.gov.ua.

7. Центр Разумкова. Офіційний сайт. URL: <https://razumkov.org.ua>.

Давидовська Г. І.
кандидат історичних наук
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу Західноукраїнського
національного університету*

Е-ДЕМОКРАТІЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ: ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Пандемія коронавірусу змусила весь світ перейти в режим жорсткого карантину. Ми зіштовхнулися з новими умовами, незвичними і для людей, і для бізнесу, як державної так і місцевої влади. Проте досить швидко з'ясувалося, що цілком реальним є перехід у віртуальний формат комунікації. У провідних демократичних країнах набувають поширення глобальні процеси, що пов'язані з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в усіх сферах суспільного життя. В першу чергу ці процеси торкаються взаємозв'язків держави та суспільства. Держави починають впровадження електронної демократії як інноваційної системи поширення демократизації суспільного життя, використовуючи сучасні технології. Конкретно електронне залучення громадян стає вже звичним інструментом, який активно використовується місцевою владою в країнах Європи в умовах пандемії.

Україна, яка проголосила себе демократичною країною, також повинна активно долучатися до глобальних процесів інформатизації та здійснювати впровадження електронної демократії. На даний момент зроблено необхідні кроки з метою розвитку основних інструментів електронної демократії. Але цього замало для широкого електронного залучення всіх суб'єктів правовідносин щодо

вирішення суспільних питань. Якість знань в інформаційній сфері недостатня не тільки в суспільстві, а і серед представників органів державної влади та місцевого самоврядування, що суттєво гальмує процес розвитку цього явища.

Проблемами розвитку е-демократії в Україні та інших країнах займалися такі вчені як: М. В. Афанасьєва, О. О. Галус, Н. В. Грицяк, А. Г. Ємельянова, Н. В. Заяць, О. А. Зарічний, О. О. Золотар, С. Г. Соловйов, І. В. Тищук, В. Ф. Харута, В. В. Шемчук та ін.

Створення концепції електронної демократії являється логічним продовженням загального вчення про демократію як інституту народовладдя в конституційному праві.

Демократія – це одна з форм політико-правового режиму в державі, за якої державна влада формується та здійснюється за безпосередньої участі громадян, держава сприяє розвитку громадянського суспільства, і, таким чином, проголошується верховенство права та реально забезпечуються права та свободи громадян.

Єдиного визначення терміна «електронна демократія» не сформульовано, але прийнято тлумачити це поняття у двох значеннях.

У вузькому розумінні електронна демократія трактується як застосування інформаційно-комунікаційних технологій для реалізації прав людини, тобто їх електронний супровід. Тут інформаційно-комунікаційні технології відіграють дуже важливе значення.

У ширшому розумінні електронна демократія визначається як залучення громадян за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій до вирішення суспільних проблем [2, с. 5]. Тобто в даному випадку електронна демократія виступає інструментом зміцнення демократії, розвитку демократичних інститутів, а інформаційно-кому-

нікаційні технології виступають лише засобом залучення громадян до суспільної активності.

У вітчизняному законодавстві визначення терміна «е-демократія» закріплено у Розпорядженні КМУ від 15.05.2013 року «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства», в якому зазначається, що «електронна демократія – форма суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоуправління шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій» [1].

Е-демократія в нашій державі перебуває у стані інтенсивного розвитку. Функціонування окремих форм електронної демократії у вітчизняному законодавстві практично не в нормоване, проте нормативно-правова база є чималою, забезпечує розвиток інформаційного українського суспільства та підтримку процесу становлення е-демократії як нової форми участі громадян у суспільному житті.

Вітчизняними фахівцями виділено три основних етапи становлення електронної демократії в Україні [2, с. 10–14].

Перший етап 2000–2001 рр. носив підготовчий характер. В цей період визначалися найбільш загальні аспекти використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, відбувалося формування необхідного підґрунтя для подальшого розвитку держави у цьому напрямі.

Другий етап 2002–2003 рр. безпосередньо пов'язаний із визначенням механізмів електронного уряду, які забезпечували б підвищення ефективності та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, широке залучення громадян до активної взаємодії із владою за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Відлік цього етапу можна умовно вести від Постанови Кабінету Міністрів України «Про

порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів законодавчої влади» якою затверджено «Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади». Також за цей період був ухвалений Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади» та Постанова Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо подальшого забезпечення відкритості у діяльності органів виконавчої влади», які були спрямовані на забезпечення обов'язковості створення державними органами власних вебсайтів, їх змістового наповнення за допомогою оперативного розміщення на них доступної інформації щодо здійснення державної політики.

Третій етап умовно бере початок у 2003 році прийняттям Постанови Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний уряд». Основною метою запропонованих заходів розвитку інформаційного суспільства є надання громадянству та юридичним особам інформаційних та інших послуг шляхом широкого застосування електронної інформаційної системи «Електронний уряд». На цьому етапі також були прийняті закони, основним спрямуванням яких являється ефективний розвиток та функціонування інформаційного суспільства в Україні.

Порядок взаємодії органів державної влади із громадянами протягом 2004–2009 рр. був доповнений розпорядженнями Кабінету Міністрів, які спрямовані на розробку та впровадження ефективної комунікації влади та інститутів громадянського суспільства за допомогою електронних технологій.

Особливу увагу варто звернути на Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в

Україні на 2007–2015 роки» від 9 січня 2007 року, згідно якого розвиток інформаційного суспільства в Україні та впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери суспільного життя було визнано одним із пріоритетних напрямів державної політики [6].

Аналіз розвитку законодавства дає підстави стверджувати, що нині розпочався новий етап розвитку електронної демократії. Початком цього етапу можна вважати прийняття Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції» від 2 липня 2015 року.

Процес розвитку е-демократії триває і дотепер. Про це свідчить прийняття 5 жовтня 2017 року Закону України «Про електронні довірчі послуги», у якому визначається склад електронних довірчих послуг, що надаються зареєстрованими надавачами електронних довірчих послуг. 29 липня 2019 року був виданий Указ Президента України «Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг», в якому зазначається про необхідність вжиття заходів щодо використання єдиного унікального ідентифікатора фізичної особи, надання електронних послуг, електронного голосування під час виборів та референдумів тощо задля забезпечення надійності та доступності електронних послуг, належного функціонування інформаційних ресурсів та запобігання корупції у цих сферах. Крім того, 8 липня 2019 року видано Указ Президента «Про деякі заходи з покращення доступу до мобільного Інтернету».

У 2019 році Кабінетом Міністрів України прийнято розпорядження «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні на 2019–2020 роки», яке спрямоване на удосконалення процесу надання пріоритетних послуг громадянам в електронній формі.

Одним із найголовніших інструментів е-демократії можна вважати е-вибори. Проаналізувавши поточну редакцію Виборчого кодексу України, можна зробити висновок, що в нашій державі не регламентована процедура проведення електронних виборів як дієвої системи участі громадян у житті суспільства і держави.

На основі вищевикладеного можна зазначити, що електронна демократія вважається рушійною силою до становлення демократичного інформаційного суспільства та володіє необхідними елементами, які допоможуть досягти поставлених завдань. Тому багато сучасних європейських держав активно утворюють необхідні основи розвитку електронної демократії. Доцільно розглянути досвід впровадження елементів електронної демократії зарубіжних країн як основи для пришвидшення вітчизняного розвитку в цій сфері. Багатий досвід мають такі країни, як Естонія, Велика Британія, Болгарія, Польща, Швеція, Італія, Іспанія, Швейцарія [4, с. 327].

Естонія займає передові позиції серед європейських країн у сфері запровадження електронної демократії. Освіта стала першою сферою суспільного життя естонців, де ще на початку 90-х рр. почалося впровадження Інтернету. В багатьох закладах освіти почали проводити мережу Інтернет, а програмування стало обов'язковим предметом навчання. Далі елементи електронної демократії почали розвиватися у сфері державного управління, коли всі держслужбовці відмовлялися від паперових носіїв інформації і віддавали перевагу електронним файлам в урядовій мережі. Тоді ж суспільство отримало доступ до урядових документів у мережі Інтернет. У 1993 р. було ухвалено закон про електронний реєстр нерухомості землі. А у 2000 р. було зроблено ще один важливий крок – запроваджено особисту електронну ідентифіка-

ційну картку. За допомогою цього електронного паспорта кожен дорослий громадянин Естонії може контролювати банківські рахунки, користуватися електронним підписом, подавати декларації. Але найважливішим досягненням естонців у сфері електронної демократії варто вважати запровадження електронного голосування. Естонія – перша країна в Європі, яка активно проводить вибори в електронній формі. Для цього потрібна ID-картка, комп'ютер, плата для зчитування карт та виборча програма. Громадяни можуть голосувати через електронні пристрої протягом 4–6 днів, причому можливе постійне змінення голосу. Лише в останній день відданий голос змінювати не можна [3]. Система електронного голосування вперше була запроваджена на місцевих виборах 2005 року і до сьогодні кількість електронних виборців постійно зростає. Так, на виборах до Європейського парламенту у 2014 році онлайн проголосувало майже 31% естонців.

Велика Британія, як демократична країна, також приєдналась до процесу впровадження електронної демократії. Проаналізувавши британське законодавство у сфері е-демократії та е-послуг, можна зробити висновок, що досить важко назвати окремі законопроекти щодо цього питання. Фактично там робиться те, що не заборонено законом. На сучасному етапі у Великій Британії діє проєкт «E-democracy National Project» як частина місцевого електронного залучення. Громадська думка, яка формується шляхом участі громадян у так званих форумах, допомагає кращій організації діяльності місцевої влади. Таким ефективним шляхом комунікації суспільства та влади вирішуються питання, що стосуються певного регіону [4, с. 328]. Також у Великій Британії діє сайт уряду Gov.uk, який дає можливість британцям звертатися до нього у формі е-петицій, е-пропозицій, е-скарг, е-запитів, що посилює взаємозв'язок суспільства з державою.

Болгарія як посткомуністична країна також мала проблеми з демократизацією суспільного життя та високий рівень корумпованості, тому в усі сфери життя держави почали впроваджувати ІКТ. По-перше, в Болгарії всі державні органи влади мають офіційні вебсайти, де розміщується необхідна публічна інформація. Тут також популярною формою участі громадян в управлінні публічними справами є форуми різних рівнів. На законодавчому рівні громадяни Республіки Болгарія мають змогу подавати електронні звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування. У 2013 році навіть була спроба ухвалити Закон про запровадження електронного голосування, але через суперечності із представниками державної влади ця спроба провалилася.

Ще одним значним прикладом впровадження електронної демократії для України, зокрема е-урядування, є Польща, яка на початку 90-х років була майже на одному економічному рівні з нашою державою. Прорив стався восени 2000 року, коли в Польщі парламент ухвалив резолюцію про створення інформаційного суспільства. Після цього інформатизації була приділена значна увага. Так, була розроблена стратегія ePoland, у рамках якої визначались основні умови розвитку інформаційного суспільства. У 2014 році був прийнятий Закон з інтегрованої інформатизації держави, який надає широкі електронні послуги громадянам. Важливим здобутком варто вважати заснування у 2010 році «Електронних виборів». Так, громадяни можуть завантажити із сайту свої виборчі бюлетені, заповнити їх та відправити електронною поштою [5].

На сучасному етапі можна побачити, що Україна стоїть на шляху активного впровадження інструментів е-демократії. На основі досвіду зарубіжних країн у нашій державі впроваджуються різні форми е-демократії. Так,

майже всі органи державної влади мають свої офіційні вебсайти, на яких регулярно розміщується необхідна публічна інформація. Такі сайти мають Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховний Суд України, суди загальної юрисдикції, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування тощо.

Також в Україні громадяни активно користуються системою е-петицій різним органам державної влади та місцевого самоврядування, порядок подання та розгляду якої визначено ст. 231 Закону України «Про звернення громадян». Але задля підвищення ефективності цього процесу потрібно зменшити кількість необхідних підписів для розгляду е-петиції, адже більшість важливих петицій просто не розглядається владою.

У лютому 2020 року відбулась презентація мобільного додатку «Дія» (скорочено від «Держава і я»), яке дозволяє кожному отримати будь-яку державну послугу онлайн. Додаток доступний для завантаження в Google Play та Apple Store. Там уже доступні електронні права водія, паспорт громадянина України (ID-картка), свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу, студентський квиток та ін. До речі, Україна одна з перших у світі запроваджує цифрові паспорти. Це ще раз доводить, що наша держава невпинно рухається вперед та інтенсивно розгортає процес інформатизації в усіх сферах суспільного життя.

Проаналізувавши вищевикладене, можна зробити висновок, що Україна відстає за розвитком е-демократії порівняно з іншими європейськими країнами. Варто звернути увагу на досвід Естонії як приклад невеликої пострадянської країни, яка за досить короткий час зробила суттєві кроки у сфері розвитку інформатизації, в якій вже запроваджена система електронного голосування як аль-

тернатива традиційній формі. Через пандемію COVID-19 питання е-участі постають дуже гостро. Міста впроваджують нові цифрові способи взаємодії та намагаються вдосконалити процеси участі мешканців під час прийняття рішень. Україна активно розвивається в напрямку е-участі та відповідно до Індексу електронної участі ООН набагато покращила свої результати порівняно із минулим періодом. Впровадження електронної демократії у функціонуванні держави є вимогою сучасності, що допоможе залучати якомога більше громадян до вирішення нагальних суспільних проблем за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

Одним із важливих інструментів електронної демократії варто розглядати електронні вибори, тому слід закріпити у Виборчому кодексі України процедуру проведення електронних виборів як дієвої системи участі суспільства в житті держави.

В Україні існують передумови або певні кроки впровадження інформаційно-комунікативних технологій у виборчий процес. Йдеться, в першу чергу, про Державний реєстр виборців – постійно оновлювану електронну базу даних, яка може використовуватися для формування виборчих списків, надання органам влади необхідної статистичної інформації, перевірки достовірності зібраних підписів на підтримку кандидатів чи політичних сил.

Більшість обов'язків із реалізації е-урядування в Україні покладена на Державне агентство з питань електронного урядування, проте до сьогодні, з юридичної точки зору, практично не здійснено жодних вдосконалень існуючих інструментів е-демократії, не кажучи вже про розробку нових.

Аналіз законодавчої регламентації основних інструментів електронної демократії в деяких зарубіжних

країнах свідчить про те, що Україна має всі перспективи подальшого розвитку цього процесу, однак зміни в законодавстві для цього потрібні вже сьогодні.

Література:

1. Барегамян С. Х., Чінчін К. І. Сучасний стан, проблеми та перспективи нормативно-правового забезпечення е-демократії в умовах європейської інтеграції. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 1. С. 61–64. URL: http://www.lsej.org.ua/-1_2022/12.pdf.
2. Грицяк Н. В., Соловійов С. Г. Електронна демократія : навчальний посібник. Київ : НАДУ, 2015. 66 с.
3. Кавка В. В. Електронна демократія: досвід Естонії. Сутність та перспективи впровадження електронної демократії в Україні : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Вінниця, 15 листопада 2016 року). 2017. URL: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13448/71-74.pdf?sequence=4>.
4. Липчук М. Розвиток електронної демократії як основа ефективної співпраці органів державної влади та громадян у сучасному суспільстві: європейські реалії та українські перспективи. Ефективність державного управління : збірник наукових праць. 2012. Вип. 31. С. 324–333.
5. Мартинюк Г. Ф. Особливості електронного урядування в Польщі. Економіка та держава. 2017. № 5. С. 50–51. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/5_2017/12.pdf.
6. Шемчук В. В. Конституційно-правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2018. № 3. С. 133–144.

Павелчак-Данилюк О. Б.

кандидат технічних наук, старший викладач
*Чортківського навчально-наукового інституту
підприємництва і бізнесу
Західноукраїнського національного університету*

ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ ТА МЕДІАГРАМОТНОСТІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ

Наше сьогодення це постійний інформаційний потік. Кожного дня, кожної години та щохвилини ми опрацьовуємо безліч різноманітної інформації. Кількість повідомлень зростає кожного дня. Відбувається неперервний інформаційний потік. Наше завдання – не потонути у щоденному вирі.

Сьогодні під словом медіа розуміють все – від друкованих видань до будь-якої цифрової інформації. Вважають, що медіа охоплює телерадіомовлення, преса, соціальні мережі, подкасти, блоги, онлайн-статті. Сьогодення змінило нашу роль у медіа ми вже не слухачі і читачі, ми перетворюємося на авторів і розповсюджувачів інформації.

Інформація стає все більш доступною і все більших об'ємів, деколи ми губимось у ній. Інколи інформація може бути викривлена, маніпулятивна, або й зовсім неправдива. Великий обсяг інформації ускладнює нам вибір у правильній і правдивій інформації. Завдання системи освіти дати нам знання, які допомогли б нам орієнтуватися у сучасній цифровій інформації. Медіа-освіта намагається розвиватися швидко, та все ж вона не встигає за розвитком технологій, які ми застосовуємо

кожного дня. Ми вчимося аналізувати, оцінювати та створювати інформацію, яка є основою медіа грамотності.

За допомогою науково-методичної, методичної літератури, медіа та Інтернетджерел ми можемо виокремити певні напрями та форми дистанційної психологічної допомоги й підтримки під час пандемії COVID-19 в Україні. Існує велика кількість ресурсів онлайн-самопомоги: сайти, відеофільми, мультфільми, курси, посібники, гайди, постери, плакати, ліфлети, інфографіка, пам'ятки, кризове консультування (телефонне та онлайн), онлайн-групи за методом «рівний – рівному», онлайн-групи самопомоги тощо.

Саме надання дистанційної допомоги онлайн відбувається у телефонному режимі, через соціальні мережі, месенджери Viber, Telegram, WhatsApp, Signal, Skype тощо, Е-mail-листування чи переписка на сторінках сайтів. Серед джерел інформації про шляхи передачі і профілактики інфікування на COVID-19 найбільшою довірою у людей користуються соціальні мережі.

Що ж таке медіаграмотність – це рівень медіакультури, який стосується вміння:

- користуватися інформаційно-комунікативною технікою;
- виражати себе та спілкуватися за допомогою медіазасобів;
- свідомо сприймати інформацію;
- критично тлумачити інформацію;
- відділяти реальність від її віртуальної симуляції – розуміти реальність, сконструйовану медіа джерелами;
- осмислювати владні стосунки, міфи і типи контролю, які вони культивують.

Чинниками медіаграмотності є сукупність знань, умінь та навичок, які дозволяють людям:

- аналізувати, критично оцінювати і створювати повідомлення різних жанрів і форм для різних типів медіа;
- розуміти й аналізувати складні процеси функціонування медіа в суспільстві та їхній вплив.

Медіа – складна категорія, що включає різні об’єкти і суб’єкти, об’єднані у вигляді системи економічними, інформаційними, науковими, культурними відносинами. У поняття медіа включають технічні засоби створення, тиражування, поширення інформації та обміну інформацією між авторами та аудиторією [2].

Медіа є посередником при передачі інформації в процесі комунікації. Посередник – це той, хто сприяє здійсненню зв’язку, спілкуванню. Процес комунікації включає в себе такі основні елементи: відправник (автор контенту), повідомлення (інформація, що має певну форму і закодована за допомогою відповідних символів), канал зв’язку (засіб передачі інформації), отримувач (споживач контенту) [1].

На сучасному етапі розвитку поряд з «традиційними» медіа на ринку з’явилися і активно розвиваються «нові» медіа, наділені характеристиками двосторонньої комунікації. Їх появі сприяв розвиток цифрових, інформаційних і мережевих технологій і комунікацій, в тому числі поява технології Web 2.0, особливістю якої є принцип залучення користувачів до створення контенту [3].

Нові медіа – це будь-яка інтерактивна медіапродукція, що поширюється цифровими методами, а також засоби її передачі. Основними ознаками, що відрізняють нові медіа від традиційних, є: – діджиталізація (цифровий характер контенту); – інтерактивність (наявність зворот-

ного зв'язку, можливість користувача бути автором і споживачем контенту); – персоніфікація інформації (автоматична фільтрація контенту, що відображається у відповідності до інтересів певного користувача); – гнучкість форми, змісту і використання (цифрові технології дають можливість транслювати і об'єднувати різні види інформації – текст, аудіо, зображення і відео, розміщувати їх на різних платформах); – потоковість споживання контенту і необмеженість у його обсягах, просторі, формі комунікації (в традиційних медіа споживання контенту відбувалось дискретно – газета видавалась раз на день, передача транслювалась раз на тиждень тощо. Доступ до інформації також був обмежений типом носія і його властивостями (обсяг газетного видання, час ефіру), місцем видання і розповсюдження. Тепер обсяг, час і місце більше не мають значення – комунікація і споживання інформації можливі в будь-який час в будь-яких обсягах в різноманітних формах без географічних обмежень); – можливість редагувати і вилучати інформацію після її розміщення; – оперативність надання і оновлення інформації (інформація може передаватися в режимі реального часу або оновлюватися в будь-який час за потреби); – значне обмеження можливостей цензури і модерації. Принциповою відмінністю нових медіа від традиційних є їх цифровий характер і інтерактивність. В традиційних медіа пропозиція і вибір інформації здійснюється виключно її постачальниками. Нові медіа надають можливість будь-якому користувачу створювати контент будь-якої форми (аудіо, відео, звук, текст чи мультимедійний), визначити аудиторію, якій він призначений. Нові медіа змінюють модель комунікації в суспільстві та спосіб, за допомогою якого відбувається спілкування [3].

Ще однією ознакою нових медіа є уособлення інформації, сутність якої полягає в наданні користувачу

максимально точно орієнтованих під його вимоги і інтереси новин, рекламних пропозицій, повідомлень у стрічці друзів. Спеціальні можливості нових медіа здійснюють такий відбір на основі дослідження поведінки користувача в мережі, його інтересів. З одного боку це дозволяє економити час автоматично відфільтровуючи зайвий контент; з іншого – позбавляє користувача права вирішувати, що він хоче знати, значно звужуючи його кругозір.

Отже, освітні цілі повинні поставати насамперед у площині навчання тієї інформаційної грамотності, яка дозволить інтегрувати інтелектуальний ресурс минулого, теперішнього, закласти потенціал майбутнього у технологічний проєкт інформатизації всіх сфер нашого буття.

Сьогодні важко уявити роботу інформаційних технологій без використання мережі інтернет. При цьому застосування нових інформаційно-комунікаційних технологій відбувається на всіх етапах творчого процесу. Інтернет-технології використовують під час пошуку інформації, підготовки матеріалів, а також на етапі їх розповсюдження та встановлення зворотнього зв'язку. Насамперед, інтернет стає необхідним джерелом інформації, оскільки у мережі можна знайти велику кількість новинних ресурсів, сайтів інформаційних агентств, офіційних сторінок організацій, довідкових та енциклопедичних видань, архівів документів, наукову літературу тощо.

Завдяки процесу переведення різноманітної інформації у всіх її формах – текстовій, звуковій, графічній – у цифровий формат, який зрозумілий сучасним гаджетам, різні види вербальної та візуальної інформації поступово перекладаються на одну мову – цифрову – та з'являються у мережі.

Дану інформацію використовують як для моніторингу новин, так і для підготовки власних матеріалів, як для

перевірки матеріалів на достовірність, так і для довідкових цілей. При пошуку будь-якої інформації головним стає її ретельна перевірка на достовірність, оскільки у мережі поширюється значна кількість неправдивих, вигаданих, спотворених фактів.

Інтернет – це ефективний засіб комунікації, який дозволяє налагоджувати як обмін інформацією між самими людьми, так і встановлювати зворотний зв'язок із аудиторією, використовуючи різноманітні канали та засоби комунікації: електронну пошту, коментарі, чати, форуми, сторінки у соціальних мережах, спеціальні сервіси для обміну повідомленнями, систему рейтингових оцінок, інтерактивні опитування тощо.

Мультимедійність визначають як можливість поєднання на одному ресурсі усіх відомих знакових систем передачі інформації – текстової, графічної, аудіо, відео. Завдяки мультимедійності мережеві медіа отримують значні переваги у порівнянні з традиційними ЗМІ.

Сучасне інформаційне оточення, у якому співпрацюють викладач, студент та його батьки, потребує від кожного учасника бути медіаграмотним. Нам усім варто вчитися вільної орієнтації у віртуальному просторі, також вчитися структурувати великі потоки інформації, дотримуючись правил безпечної поведінки і в мережі, і в реальному житті.

Існують способи запобігання поширенню дезінформації:

1. Витримування паузи. Люди поширюють історії, які провокують емоції (злість, страх, засмучення, радість), набагато частіше, ніж новини, написані нейтральною мовою. Саме людська емоційність робить інформацію вірусною, нею відразу людина хоче поділитися. Пауза допомагає вгамувати емоції та проаналізувати ситуацію.

2. Необхідність перевірки джерел інформації, в тому числі досліджень, зображень, геолокацій. Кожен факт варто перевіряти окремо. Упередженість. Люди діляться інформацією тому, що вона відповідає їх картині світу, світоглядів і стають вразливими до дезінформації, коли вона підтверджує їх уявлення.

Пандемія COVID-19 дала світові багато уроків. Зокрема демонструє, якою у буквальному сенсі небезпечною для життя може бути дезінформація і як швидко вона поширюється. Інформаційні гіганти, такі як фейсбук, об'єднуються із фактчекерами, щоб дати відсіч фейкам і неперевіреній інформації. Проте не менш важлива особиста інформаційна гігієна, а саме вміння самостійно аналізувати отриману інформацію.

Активна участь у житті медійного суспільства починається з технічних навичок використання медіа. Бути технічно майстерними також означає вміти обмежити користувацькі ризики. Медіаграмотні люди вибирають безпечні паролі, використовують безпечний перегляд і встановлюють додатки для захисту від крадіжки на свої планшети. Але це також стосується і ставлення до засобів масової інформації. Бути медіаграмотним означає бути відкритим для використання нових засобів масової інформації, але також і не стати залежним від них. Необхідно вивчати нові програми та технології, не піддаватися на будь-яку нову рекламу; навчитися вимикати свій телефон час від часу.

Ми маємо навчитися добре орієнтуватися у світі медіа. Сьогодні багато працівників проводять у середньому 4–6 годин свого робочого часу в інтернеті. Спочатку ми намагаємося знайти свій шлях у популярних середовищах: пройти гру до кінця, знайти інформацію, яку ви шукаєте на сайті, а також переглядати меню свого

мобільного телефону. Далі йдеться про розуміння залежностей медіадодатків. Наприклад, якщо у вас є комп'ютер із Windows, важливо знати, що ви можете вирізати таблицю, зроблену у Word, та вставити її у презентацію PowerPoint. І, нарешті, мова про вибір між медіадодатками. Коли використовувати свій мобільний телефон, а коли легше відкрити ноутбук? Коли стежити за розвитком новин по телевізору, а коли у Twitter? Коли використовувати Google, а коли краще піти в бібліотеку? Коли розмістити повідомлення на Facebook, а коли на LinkedIn? Медіаграмотні люди досліджують можливості та розвивають навички, щоб оптимально рухатися в медіасередовищах [4].

Що ж таке бути медіа грамотним? Це спроможність знайти те, що ми шукаємо, вибрати те, що нам необхідно, й вміти визначити, наскільки надійною є дана інформація. Крім володіння ефективними стратегіями пошуку ми повинні вміти зберігати, повторно застосовувати та поширювати інформацію. Бути медіаграмотним – це здатність оптимально використовувати відповідну інформацію, вміло її збирати, й ділитися нею з іншими.

Теперішнє медіасуспільство вимагає нових навичок комунікації та презентації від своїх громадян. Ми повинні знати, як розповсюдити інформацію до нашої цільової аудиторії і які медіа є найбільш доступними та достовірними, щоби передати будь яке повідомлення. Наше медіасуспільство є візуальним суспільством, тому одним із важливих факторів є дизайн повідомлення. Повідомлення повинно бути привабливим, в якому картинка замінить тисячі слів. Бути медіаграмотним – це створення функціонального і привабливого контенту, щоб найкраще передати повідомлення цільовій аудиторії через соціальні мережі.

Однією з найважливіших умов для розвитку цифрового ринку будь-якої країни стає розвиток цифрових навичок, це пов'язано з усіма сферами функціонування суспільства та економіки.

За даними McKinsey, за вісім тижнів 2020 року світ зробив стрибок на 5 років у впровадженні цифрових споживчих і бізнес-рішень. Що вже казати про весь 2020-й – це безпрецедентне прискорення цифрових трансформацій. Цифрові тектонічні зсуви раптово увірвалися до життя кожної людини. Одні з найбільш обговорюваних тем – переходи на дистанційне навчання та дистанційну роботу [5].

Ми дуже швидко перейшли на дистанційне навчання, це посприяло появі сучасних інтерактивних методів викладання. Однак не всі змогли впевнено і ефективно використовувати цифрові технології, багатьом ще бракує навичок та впевненості в ефективному їх використанні у новій парадигмі освітнього процесу.

Ми опинилися в умовах економіки мінімального контакту, люди фактично змушені швидко опановувати сервіси онлайн-спілкування і взаємодії з клієнтами, постачальниками та іншими стейкхолдерами в цифровому форматі, переходити на електронний документообіг і застосовувати таск-менеджери. І далеко не всі були до цього готові [5].

Сьогоднішні реалії це те, що велика кількість людей володіє цифровою грамотністю в недостатній мірі, тому відбувається складний перехід до нової моделі поведінки в цифровій реальності. Якщо розглядати безпосередньо Україну, то 50% громадян володіють цифровою грамотністю нижче базового рівня, дані дослідження 2020 року. Найменше навичок роботи з програмним забезпеченням.

Лише трохи більше 30% вміють працювати з текстами у Word, обробляти дані в Excel, редагувати фотографії і відео, створювати презентації та ін.

Також в Україні лише у 55% громадян здійснюють онлайн оплату комунальних послуг, поповнюють мобільний телефон, переказують гроші з картки на картку онлайн, переглядають відео, прослуховують музику, здійснюють купівлю товарів через Інтернет, проходять онлайн-курси. Українці стають жертвами шахрайських дій через Інтернет, і лише невелика кількість українців можуть розпізнати неправдиву інформацію в Інтернеті.

На мою думку використання цифрових технологій, та активний перехід в онлайн це не тимчасово та короткочасно. Необхідно усвідомити, що на сьогодні цифрові технології – це трен, не важливо скільки вам 20, 40 чи 60 років потрібно постійно навчатися чогось нового впродовж свого життя, ну і звичайно навчатися цифрової грамотності.

На сьогодні більшість українських громадян зацікавлені у отриманні цифрових навичок, але ще велика кількість людей не бажає розвиватися, хтось має страх перед інформаційними технологіями, хтось банально лінується, тому що, навчання це витрата енергії і зусиль. Хтось впевнений у своїх знаннях і оцінює власні цифрові навички як достатні для наявних потреб.

І ще однією з причин, чому частина українців не намагається навчатися цифрової грамотності, – це відсутність розуміння, що таке цифрова грамотність. Якими саме цифровими технологіями необхідно володіти, щоб почуватися безпечно і комфортно? Чи достатньо легко і просто користуватися смартфоном або ноутбуком? Чи необхідно ще критично оцінювати цифровий контент? Чи необхідно знати основи кібербезпеки?

Завдяки Рамці цифрової компетентності для громадян України. Віднедавна українці можуть отримати чіткі і зрозумілі відповіді на поставленні запитання. Рамка цифрової компетентності для громадян України розроблена за підтримки ініціативи EU4Digital. Це інструмент, створений для того, щоб покращити рівень цифрових компетентностей українців, допомогти у створенні державної політики та плануванні освітніх ініціатив. Цифрові навички є одним із пріоритетів Програми EU4Digital, що фінансується Європейським Союзом [6].

Сама українська рамка опирається на Європейській рамці цифрової компетентності для людей, яку було пристосовано до національних, культурних, освітніх та економічних особливостей України.

Можливості практичного використання Рамки дуже широкі та включають:

- внесення змін у професійні стандарти й посадові вимоги;
- об'єднування в тестуванні, опитуванні, сертифікації, атестації;
- створення програм навчання, тренінгів, освітніх ресурсів, спрямованих на підвищення рівня володіння цифровими компетентностями;
- місцеві органи державної влади можуть використовувати його для прийняття рішень і планування заходів щодо підвищення рівня цифрової грамотності населення окремих регіонів, міст, територіальних громад;
- розробка на його основі професійних, більш деталізованих, рамок цифрових компетентностей для основних професійних груп різних галузей економіки, сільського господарства, державних службовців, освітян, медичних працівників, підприємців тощо.

На даний момент стандартом із цифрової компетентності можна вважати Рамку цифрової компетентності для громадян України. Де описується обсяг знань, умінь і практичних застосувань, які необхідні громадянам для конкуренції на українському і європейському ринках праці та для комфортного використання сучасних цифрових технологій [6].

Література:

1. Барзилович О.М. Навч. посіб. для студ. спеціальності 073 «Менеджмент», спеціалізації «Медіаменеджмент та адміністрування у видавничополіграфічній галузі» / О. М. Барзилович, З. В. Григорова, Л. А. Пунчак та ін.: КПП ім. Ігоря Сікорського: Київ: КПП ім. Ігоря Сікорського, 2017, 296 с.
2. Цимбаленко Є. С. Нові й універсалізовані ознаки медіа комунікацій: Інформаційне суспільство. 2014, URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/is_2014.
3. Іванов В. Медіаосвіта та медіаграмотність: короткий огляд. Київ : АУП, 2011, 58 с.
4. Онкович, Г. В. Медіаосвітні технології і компетентнісний підхід: Матеріали методологічного семінару "Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України". Київ : Пед. думка, 2009, С. 206–217.
5. Піщуліна О. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти: доповідь / Центр Разумкова. Київ, жовтень 2020. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf.
6. Офіційний сайт EU4Digital. URL: <https://eufordigital-eu.translate.goog>.

Семчишин Л. М.

кандидат фізико-математичних наук, доцент
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу*

Західноукраїнського національного університету

ВИКОРИСТАННЯ МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ

Математика дуже важлива наука, яка застосовується в багатьох сферах нашого життя: починаючи від побутових завдань і закінчуючи всілякими справами, вирішувати на роботі. Але от наскільки вона (математика) важлива? Це ми з'ясуємо!

Завдяки математичним знанням і навичкам ми вирішуємо не тільки математичні задачі, а й економічного спрямування. Це наука дозволяє розвивати гнучкість розуму, що потрібно для прийняття об'єктивного рішення будь-якої задачі. Ця не тільки завдання математичного характеру, а й різні життєві ситуації, які потребують розгляду «під різними кутами». Щоб зрозуміти, пізнати сутність проблеми, потрібно розглянути її з усіх сторін, що можливо завдяки уяві.

Розвиток методів обчислювальної математики і наростання потужності комп'ютерів дозволяють в наші дні виконувати точні розрахунки в області динаміки складних живих і неживих систем з метою прогнозування їх поведінки. Реальні успіхи на цьому шляху залежать від готовності математиків і програмістів до роботи з даними, отриманими традиційними для природничих і гуманітарних наук способами: спостереження, опис, опитування, експеримент.

Відомо, що математика ніколи не буває одна, вона завжди до чогось прикладається! Це говорить про те, що жодна інша наука не може існувати без математики. Отже, якби людство не створило світу математики, то воно ніколи не змогло б володіти наукою!

Положення математики в сучасному світі далеко не те, яким воно було сто чи навіть тільки сорок років тому. Математика перетворилася на повсякденне знаряддя дослідження у фізиці, астрономії, біології, інженерній справі, медицині, а також багатьох інших галузях теоретичної і прикладної діяльності. Багато вчених: лікарі, економісти та фахівці в області соціальних досліджень вважають, що подальший прогрес дисциплін, що їх тісно пов'язаний з більш широким і повнокровним використанням математичних методів, ніж це було до цього часу. Не дарма грецькі вчені говорили, що математика є ключ до всіх наук.

Звичайно ж, вищесказане ще раз доводить те, як математика важлива не просто сама по собі, а як її потребують інші науки, спираються на математичні факти і, тим самим, допомагають розвиватися людству все далі і далі!

Математика завжди була невід'ємною складовою частиною людської культури, вона є ключем до пізнання навколишнього світу, базою науково-технічного прогресу і важливою компонентою розвитку особистості.

Деяким людям — математика приємна як наука, більшість усвідомлює її необхідність у майбутній професії. Математичні знання і навички необхідні практично у всіх професіях для моделювання різних ситуацій.

Моделювання — це наукова теорія побудови і реалізації моделей, за допомогою яких досліджуються явища і процеси в природі і суспільному житті. Досліджуючи

будь-яке явище (процес, об'єкт), ми будуємо у свідомості їх моделі [2]. Ось чому по суті кожна наукова робота – це в основній частині моделювання: створення моделей в лабораторних установках, створення графічних моделей у вигляді схем і креслень, побудова математичних моделей.

Модель – це умовне зображення об'єкта, що відбиває його найістотніші характеристики, які необхідні для проведення дослідження.

Економічна модель відображає взаємозв'язок окремих параметрів явищ і процесів економічного життя.

Будь-яка модель виконує в першу чергу прогностичну функцію, без якої побудова її була б недоцільною для теорії і тим більше для практичного використання.

В економічному прогнозуванні модель замінює неіснуючий процес (явище, об'єкт), і тому стає єдиним інструментом перевірки гіпотези про майбутній розвиток. Побудована на інформації минулого і сучасного, модель дозволяє теоретично відображати майбутнє.

Економічне моделювання тісно пов'язано з математикою. По суті застосування математичних методів в економіці зводиться до побудови економіко-математичних моделей. Задача побудови економічних моделей є не щось інше, як переклад з "мови економіки" на "мову математики".

Економіко-математична модель не є дзеркальним відображенням реальної дійсності. Модель повинна відображати найбільш істотні, найбільш характерні риси, основні властивості, відношення реального життя.

Найважливіша вимога до економіко-математичної моделі полягає в її можливості адекватного відображення економічних процесів [3]. Разом з тим надмірне бажання посилити адекватність моделі призводить до її ускладнення, що часом не дозволяє реалізувати її сучасними програмно-методичними і технічними засобами. Тому

потрібен компроміс між складністю моделі і можливістю її реалізації для практичного застосування. Значення моделі у вивченні навколишнього світу полягає в тому, що вона повинна бути проміжною ланкою між теорією і дійсністю, схематично спрощуючи останню.

Побудова економіко-математичних моделей – складний процес. Він потребує від дослідника глибоких знань економічної теорії, предмета дослідження, математичного інструментарію. Досвід показує, що високий рівень економіко-математичного моделювання під силу лише економістам, які вміло володіють математичним апаратом. Економіко-математична модель має пізнавальну і практичну цінність, якщо вона відповідає певним вимогам [4]:

- опирається на основні положення економічної теорії;
- адекватно відображає реальну економічну дійсність;
- враховує найбільш важливі фактори, які визначають рівень досліджуваних показників;
- відповідає встановленим критеріям;
- дозволяє отримати такі знання, які до її реалізації були невідомими;
- бути достатньо абстрактною, щоб допустити варіювання великим числом змінних, але не настільки, щоб виникли сумніви в її надійності і практичній корисності отриманих результатів;
- задовольняти умови, які обмежують строк розв'язування задачі;
- дозволяє реалізувати її існуючими засобами.

За характером взаємозв'язку прогнозованого (або аналізованого) показника з факторіальними ознаками усю різноманітність економіко-математичних моделей можна поділити на дві групи: детерміновані і стохастичні.

До детермінованих відносять ті моделі, результат реалізації яких повністю і однозначно визначений набором заданих параметрів. Ці моделі ґрунтуються на застосуванні лінійної алгебри і являють собою систему рівнянь, які спільно розв'язуються з орієнтацією на заданий оптимум.

В свою чергу детерміновані моделі діляться на балансові і моделі оптимального планування [6].

Моделі оптимального планування являють собою систему рівностей (нерівностей), які відображають умови певної задачі і цільову функцію. До таких моделей відносять моделі оптимального програмування (лінійного, нелінійного, динамічного тощо).

Стохастичні моделі описуються ймовірними (стохастичними) залежностями і ґрунтуються лише на законах теорії ймовірності. При побудові цих моделей досліджуваній процес умовно розглядається як детермінований, але в модель вводять елементи оцінки ймовірності отримання певного результату.

До стохастичних моделей відносять в першу чергу моделі, які базуються на принципі вирівнювання статистичних рядів. Це, так звані, факторні моделі, де рівень результативної ознаки (функції) визначається впливом факторіальних ознак (аргументів).

Факторні моделі можуть включати різну кількість змінних величин і відповідних їм параметрів.

Найпростішими видами факторних моделей є однофакторні. В цьому випадку аналіз і прогноз досліджуваного показника здійснюється в залежності від однієї факторіальної ознаки. Різновидністю однофакторної моделі є часовий тренд.

На відміну від однофакторної моделі багатофакторна модель дозволяє одночасно враховувати вплив двох або

більше факторів на рівень і динаміку аналізованого (прогнозованого) показника.

За масштабом дослідження розрізняють макро- і мікроекономічні моделі.

Перші орієнтовані на прогнозування макроекономічних показників (валовий національний дохід, інфляція, безробіття та ін.), другі – на мікроекономічні показники (попит і пропозиція, ціни на окремі види товарів, витрати виробництва, прибуток та ін.).

На відміну від точних наук, в економіці, як правило, не існує суворих функціональних залежностей. На рівень економічних показників впливає багато факторів, як закономірних, так і випадкових, причому деякі фактори не можуть бути виражені кількісно, а про інші неможливо отримати інформацію. Тому метод моделювання, який використовується для прогнозування економічних показників, базується головним чином на стохастичних моделях, які реалізуються на основі статистичної інформації [7]. Моделі такого виду носять назву економіко-статистичних. Однією із форм економіко-статистичного моделювання є кореляційне моделювання. Суть його полягає в тому, щоб знайти математичний вираз (формулу), який відображає зв'язок досліджуваного показника і факторів, які його визначають, тобто реалізувати залежність:

$$y = f(x_1, x_2, x_3, \dots, x_n).$$

Історично кореляційне моделювання було першим інструментарієм моделювання економічних процесів. Кореляційна модель реалізується за допомогою методів кореляції та регресії (кореляційний та регресивний аналіз). Кореляційний та регресивний аналіз тісно пов'язані між собою. При виконанні передумов кореляційного аналізу одночасно виконуються і передумови регресивного

аналізу. Але проведення регресивного аналізу не передбачає такі жорсткі вимоги, як проведення кореляційного аналізу. Регресивний аналіз припустимий, якщо навіть початкова інформація не відповідає нормальному закону розподілу, що характерно для техніко-економічних величин. Кореляційний же аналіз оперує з нормальним розподілом випадкових величин. У якості залежної змінної в регресивному аналізі використовується випадкова змінна, в якості незалежної – не випадкова змінна (змінні). В економічних дослідженнях використовуються можливості обох напрямків аналізу, і тому метод в цілому отримав назву кореляційного і регресивного аналізу. Кореляційну модель прийнято називати рівнянням регресії, внаслідок чого економетричною моделлю називають систему регресивних рівнянь і тотожностей [3].

Весь процес прогнозування на основі економетричних моделей охоплює ряд етапів:

1. Постановка проблеми, її теоретичне і логічне формулювання.
2. Аналіз об'єкта прогнозування.
3. Вибір прогнозованого показника і відбір факторів, які визначають його рівень.
4. Побудова моделі, яка відповідає вимогам логічної і статистичної адекватності.
5. Збір початкових даних і заповнення абстрактної економічної моделі (системи рівнянь) необхідними емпіричними (статистичними) даними.
6. Реалізація моделі по завчасно розробленому алгоритму і початковій інформації.
7. Оцінка якості і надійності параметрів моделі і власне самої моделі.

8. Проведення ретроспективного аналізу на основі інформації "передісторії".

9. Побудова прогнозу на основі відібраної моделі. Оцінка якості і достовірності прогнозу.

10. Складання пояснювальної записки на основі прогнозу і прийняття по його результатах управлінських рішень.

У загальному весь процес використання економіко-статистичних моделей, як інструментарію прогнозування, можна поділити на дві частини [6]:

- побудова прогностичної моделі, яка відповідає необхідним умовам;
- складання прогнозу на основі використання побудованої моделі.

Застосування економічно-статистичних методів в медичних дослідженнях пов'язано з рішенням цілого ряду складних теоретико-методологічних проблем.

Так у середині березня команда математиків-епідеміологів Імперського коледжу Лондона оприлюднила звіт, в межах якого спрогнозувала, що якщо британський уряд не вживатиме жодних заходів для протидії поширенню COVID-19, від цієї хвороби помре близько 500 тис. британців [5]. Практично одразу уряд Бориса Джонсона запровадив низку заходів, спрямованих на істотне зменшення контактів між людьми. То як же будуються моделі, що сьогодні, як ніколи, впливають на політику держав по всьому світу?

Багато наукових команд використовують унікальні моделі, що роками, а іноді й десятиліттями розроблялись та вдосконалювались у відповідному дослідницькому центрі. Однак математичні принципи побудови усіх цих моделей є дуже схожими. Розглянемо SIR клас матема-

тичних моделей, що є системою балансових диференціальних рівнянь, що описують динаміку кількості населення, що поділено на три групи: здорові (S), інфіковані (I), ті, що одужали (R) або померли [1].

Припустимо:

1. Швидкість збільшення кількості інфікованих пропорційна кількості інфікованих.

2. Хворі люди одужують через певний середній проміжок часу.

3. Люди, що одужали, не можуть захворіти повторно.

Запишемо диференціальні рівняння:

$$\frac{dS}{dt} = -\frac{R_0}{T_{inf}} \cdot \frac{1}{N} \cdot S \cdot I; \quad \frac{dI}{dt} = \frac{R_0}{T_{inf}} \cdot \frac{1}{N} \cdot S \cdot I - \frac{I}{T_{inf}}; \quad \frac{dR}{dt} = \frac{I}{T_{inf}}. \quad (1)$$

Де S – здорові, I – інфіковані, R – ті, що одужали або померли, N – загальна кількість населення. SIR-модель має всього два параметра: R_0 – коефіцієнт репродукції, середня кількість заражень, що спричиняє одна хвора людина; T_{inf} – активний період, в цей час хворий заразний. За оцінками Оксфордської моделі для Covid-19, $R_0 \approx 2,25$, $T_{inf} = 4,5$. При цьому T_{inf} – це характеристика саме вірусу та організму людини, тобто параметр на який не можна вплинути, а R_0 – параметр, який залежить від поведінки людей, тобто на нього можна впливати. З рівнянь можна одразу отримати, що в початковий момент часу, коли $I+R < S$, кількість інфікованих зростає за експоненціальним законом:

$$I(t) = I_0 \exp((R_0 - 1)/T_{inf})t, \text{ де } I_0 = I(0) - \text{початкова умова.} \quad (2)$$

Також, з умови рівності нулю dI/dt можна знайти загальну кількість інфікованих, коли поточна кількість активних інфікованих перестає зростати, тобто досягає максимуму:

$$S(I_{\max}) = N / R_0. \quad (3)$$

Це означає, що пік кількості активних інфікованих настає, коли заразиться $N(R_0 - 1)/R_0$ людей. При $R_0 = 1,5$ пік настане коли перехворіє третина населення, а при $R_0 = 3$ – дві третини. Отже, проведемо підсумок до цієї моделі:

- Зменшення R_0 приводить до значного зменшення максимальної кількості хворих, але збільшує тривалість епідемії.
- Збільшення R_0 тривалості хвороби збільшує тривалість епідемії, але не змінює кількість хворих.
- Зменшенням і вибором часу для його зменшення можна досягти оптимальної кількості тривалості епідемії та піку захворюваності.

Моделі SIR роблять базові припущення, як-от наприклад, що всі мають однаковий шанс підхопити вірус, а також, що інфіковані люди в однаковій мірі передають вірус протягом всього періоду захворювання.

Однак у процесі моделювання, вченим доводиться робити досить багато припущень щодо тих чи інших показників розповсюдження вірусу.

Математичні моделі, побудовані на основі диференціальних рівнянь, можуть бути дуже складними, коли усе населення поділяється на досить малі групи для кращого відображення реальності. Тож існує альтернативний підхід до моделювання поширення вірусу, який дозволяє максимально детально відобразити реальний світ, уникаючи складності моделей, заснованої на рівняннях.

В Україні, і у світі відчувається період полегшення від карантинів. Життя повертається до норми в більшості країн. Громадяни, власники бізнесів, уряди – всі сподіваються, що кампанія вакцинації захистить від нових локдаунів. Сьогодні ж ми можемо порівняти як Україна змінилась під час пандемії і з'ясувати, чому нам було

легше повертатися до «нормального життя», ніж громадянам країн Євросоюзу.

На відміну від багатьох країн, в Україні майже не сиділи вдома [5]. Суворі обмеження на переміщення в Україні були короткочасними, найбільше їх відчули в перші два місяці пандемії, а в Італії навесні минулого року на піку карантину робочі місця не відвідувало дві третини громадян (в Україні десь половина), а з жовтня 2020 року до кінця весни ця цифра була близько 30% (в Україні – 20%).

Лише через кілька місяців, а може, й років, можна буде оцінити, наскільки точними є математичні моделі, що сьогодні намагаються спрогнозувати поширення коронавірусу, і відповідно, лежать в основі критичних рішень, які ухвалюють уряди різних країн.

Умови життя сучасної людини висувають актуальні завдання вдосконалення наукового аналізу проблем її здоров'я. Людина – найвища цінність суспільства, а здоров'я, носієм якого вона є, зумовлює гармонійний розвиток людини і тим самим є запорукою всебічного розвитку суспільства. Здоров'я людини – соціальна цінність, невід'ємна частина суспільного багатства, і від суспільства залежить, як здоров'я використовується, охороняється і відтворюється. Аналіз здоров'я людини стає необхідною умовою розкриття і вдосконалення людських здібностей і можливостей як рушійної сили та найвищої мети суспільного прогресу. Проблема здоров'я людини – одна з найбільш складних комплексних проблем сучасної науки, тому застосовуючи математичні моделі можна обчислювати прогнози, щодо кількості захворювань, моніторити ситуацію в країні, а також проводити оцінку та планування заходів щодо запобігання поширенню захворювання.

Література:

1. Бровченко І. Розробка математичної моделі поширення епідемії COVID-19 в Україні. URL: <http://svitohlyad.org.ua/index.php/uk/>.
2. Грабовецький Б. Є. Економічне прогнозування і планування: навч. посібник. Київ, 2003. 188 с.
3. Григорків В. С. Моделювання економіки. Ч. 2: Навч. посібник. Чернівці: Рута, 2006. 100 с.
4. Економіко-математичне моделювання: Навчальний посібник / За ред. О. Т. Іващука. Тернопіль. ТНЕУ, 2008. 704 с.
5. Математичні моделі пандемії: як роблять прогнози URL: <https://tyzhden.ua/Science/242343>.
6. Недашковський М. О. Обчислення з λ -матрицями. К.: Наукова думка, 2007. 294 с.
7. Семчишин Л. М. Динамічні математичні моделі в економіці. Вісник Тернопільського національного економічного університету. Тернопіль: Економічна думка, 2008. Випуск 3. С. 123–129.

РОЗДІЛ 2

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА В ЕКСТРЕМАЛЬНІЙ ПАНДЕМІЧНІЙ СИТУАЦІЇ

Бутриновська У. П.

викладач

*Чортківського навчально-наукового інституту
підприємництва і бізнесу*

Західноукраїнського національного університету

ПСИХОЛОГІЧНА САМОДОПОМОГА В УМОВАХ ПОСТПАНДЕМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Коронавірус-19 (COVID-19) уже давно досяг статусу пандемії і вражає країни по всьому світу. Пандемія COVID-19 супроводжується різними стресовими факторами, які вимагають коригування в повсякденному житті та, можливо, зміни особистих перспектив на майбутнє. Хоча деякі люди добре справляються з цими проблемами, у деяких виникає психологічний дистрес, включаючи симптоми депресії, тривожність або стрес. Засоби самодопомоги виявилися ефективними в лікуванні різних психічних розладів, таких як депресія та тривога. Саме тому, важливо розглянути як прийоми самодопомоги можуть допомогти нам у постпандемічному розвитку суспільства.

Засвоєння особистістю гуманістичних цінностей, які в майбутньому дозволять їй стати справжнім суб'єктом свого життя, здатним якісно взаємодіяти з суспільством та оточуючим соціокультурним простором відбувається завдяки формуванню соціального досвіду. Це складний процес, який потребує використання різних форм, засобів і методів індивідуальної роботи з урахуванням впливів різних факторів і обставин оточуючого макро- і мікросередовища, динаміки психічного, фізичного та морального розвитку молодшої людини.

Оволодіння соціальним досвідом відбувається як стихійно, в ході нерегламентованих соціальних впливів на особистість, так і цілеспрямовано, в умовах спеціально організованого суспільством педагогічного процесу. Успіх освітньої взаємодії багато в чому залежить від ефективної реалізації соціалізуючих можливостей культурних традицій та ритуалів та актуалізації прогресивного досвіду вітчизняної та зарубіжної педагогічної думки. Включення психологічної служби в систему освіти є необхідною інновацією на шляху до формування повноцінної особистості, здатної на усвідомлене прийняття базових цілей життєдіяльності в ході самостійного вибору поведінкових стратегій, здійснення всієї повноти індивідуальної відповідальності за скоєний вчинок. Одним із напрямів діяльності психологічної служби є застосування на практиці прийомів самодопомоги.

Модерний динамічний розвиток суспільства та технологій ставить перед особистістю все більше вимог, що без сумніву впливає на її психологічний стан. Для сучасної людини звичною справою є стрес, депресії, особистісні кризи. Разом з тим, завдяки вільному доступу до величезної кількості інформації росте зацікавлення психологічною літературою, що в свою чергу сприяє утворенню такого явища як психологічна самодопомога.

Самодопомога та взаємодопомога присутня у суспільному житті людини від моменту зародження нашої цивілізації. Це доводять етнологи, історики, а також археологи, які знаходять у розкопках матеріальне підтвердження того, що вже первісні люди допомагали вижити своїм слабшим, неповноцінним товаришам. На межі ХІХ та ХХ століть мислитель Петро Кропоткін у творі «Взаємна допомога як чинник розвитку» аналізував численні свідчення існування цього виду людської поведінки як невід'ємного елементу суспільного життя і намагався довести, що завдяки цьому явищу людство змогло вижити як рід. Він також доводив, що не тільки люди, а й тварини допомагають один одному. [3, с. 34]

Сьогодні поняття самодопомоги має значно вужче значення. Вживане у соціальній роботі та практиці служб соціальної допомоги, в лікуванні залежностей, в неурядових організаціях воно виступає у двох значеннях.

Перше з цих значень вживається у сфері соціальної роботи, і стосується переважно людської поведінки, яка передбачає:

- обмін інформацією про те, як можна давати собі раду із певними проблемами;
- створення у партнерів почуття що, вони не самотні зі своїми проблемами і можуть розраховувати на підтримку;

Самодопомога у цьому значенні відрізняється від інших форм допомоги досвідом співпереживання проблем усіма учасниками процесу. Тут основну роль відіграють особи, які краще дають собі раду з труднощами, завдяки чому вони можуть допомогти іншим своїм прикладом та досвідом. Соціальні працівники та професійні терапевти намагаються активізувати процес самодопомоги серед людей, яким допомагають.

В основному, самодопомогою називають таку допомогу, яку самотійно, без участі професіоналів надають собі або іншим з тими самими проблемами люди. Самодопомогу можна охарактеризувати як процес пошуку індивідом дієвих механізмів вирішення психологічних проблем з допомогою аналізу внутрішніх переживань, відчуттів, спостереження за ним, виокремлення їх окремих аспектів та виконання певних психотехнік і вправ.

Самодопомога є головною метою будь-якої психотерапевтичної роботи, відповідно до цього основне завдання психолога навчити людину самотійно вирішувати проблеми, які перед нею виникають, адже основна частина її життя проходить поза межами кабінету психотерапевта. Одним з методів самодопомоги є об'єднання у групи людей з однаковим досвідом, життєвою ситуацією, проблемами задля співпраці у подоланні особистих криз, моральної підтримки та обміну інформацією. Ставлячи на чільне місце власні інтереси члени групи у взаємодії стимулюють один одного до саморозвитку та вирішення життєвих проблем.[4, с. 7–15]

Криза Covid привернула увагу мільярдів людей до особистого здоров'я в усьому світі, стимулюючи розвиток профілактичної медичної та психологічної допомоги. З 2020 року пандемія COVID-19 призвела до смерті понад 108 449 жителів України та 6 286 918 людей у всьому світі. [2]

Основні труднощі для населення полягали у недостатньо розвинених навичках самопідтримки і самодопомоги. На жаль, сучасна українська освіта має прогалини у питанні формування даних навичок.

Одним із важливих складових самодопомоги є психогігієна. Психогігієна –це система наукових знань і практичних заходів, спрямованих на збереження і зміцнення психічного здоров'я населення.[1]

Практики збереження і зміцнення психічного здоров'я в минулому часто були частиною релігійного сприйняття навколишнього світу. Оскільки наразі релігійні традиції притаманні лише частині суспільства, постає проблема актуалізації навичок психогігієни. Психогігієна напряду пов'язана з фізичними вправами, оскільки від правильної роботи організму напряду залежить робота мозку, а значить і функціонування психіки. В час карантинних обмежень значно знизилась фізична активність багатьох людей через закриття спортзалів. Відповідно важливою частиною постпандемічного розвитку суспільства є підвищення популярності фізичної культури, зокрема серед молоді.

Пандемія коронавірусу вкотре продемонструвала, що держава потребує розробки широкомасштабної програми дій для формування навичок самодопомоги в населення. Відсутність даних навичок негативно позначається на психічному та фізичному здоров'ї. Створення широкої освітньої компанії для різних груп населення щодо самодопомоги та психогігієни, а також введення цієї компанії в навчальний процес у школах та вузах. Поширення інформації можна здійснювати через цифрові носії, а також можна реалізувати у вигляді спеціалізованої онлайн-платформи чи мобільних додатків.

У зв'язку з пандемією збільшилося навантаження також на соціальних працівників. Служби першої допомоги, включаючи медсестер, лікарів та соціальних працівників, все ще невтомно працюють, щоб задовольнити потреби пацієнтів. Підтримуючи ці речі, ось кілька порад щодо самодопомоги для соціальних працівників:

- Варто використовувати будь-який вплив, який ви маєте, щоб підтримувати баланс між роботою та

особистим життям. Ми повинні працювати разом, щоб протистояти культурі надмірної роботи, яка призводить до вигорання.

- Відмовтеся від токсичного рятівництва та практикуйте передачу повноважень.

- Займайтеся принаймні однією щоденною практикою, яка вас живить. Ці практики можуть бути такими ж простими, як 10 хвилин на глибоке дихання, проведення часу на природі, створення мистецтва або що-небудь ще, що принесе вам хвилину спокою.

- Зробіть місце у своєму житті для справжніх зв'язків з людьми, які вам справді важливі, будь то члени сім'ї чи близькі друзі.

Останні два роки були складними також для учнів усіх класів. Багато з них були травмовані своїм досвідом під час COVID, і більшість втратили деякі соціальні та емоційні навички, необхідні для школи. Те саме стосується і вчителів, тому з огляду на це, ще однією важливою проблемою постпандемічного суспільства є вигорання вчителів. Вони навчають і піклуються про своїх учнів, а оскільки більшість вчителів – жінки, вони також часто піклуються про сім'ї. З цієї точки зору важливими є поради щодо самодопомоги для вчителів.

В першу чергу потрібно зрозуміти, які навички подолання є у людини, щоб вирішувати проблеми, що виникають протягом дня. До таких навичок можна віднести спокійні години, дихальні вправи, знання емоційних тригерів і способів їх обійти. Одна проста дихальна вправа для розслаблення та заспокоєння може значно допомогти знизити рівень фізичної та психологічної напруги.

Також одним з найефективніших інструментів для вчителів може стати зосередження на своїх стосунках з

учнями. Чи знаходять вчителі час, щоб поговорити та вислухати своїх учнів? Учням потрібна допомога в обробці змін, які відбулись за час пандемії. У той же час вчителі повинні пам'ятати, що вони люди, і їм потрібно залишатися на зв'язку з родиною та відновлювати зв'язок із друзями.

Пандемія вчинила величезний тиск на глобальні системи охорони здоров'я, багато з яких вже намагалися впоратися з попитом до 2020 року. Важливо, що вона також викристалізувала важливість міцного здоров'я та імунітету для окремих людей.

У міру поширення Covid-19 збереження здоров'я стало пріоритетом для все більшої кількості людей, а охорона здоров'я стала важливішою, ніж будь-коли.

Опитування New Hope Network, проведене в перші тижні пандемії, показало, що 77% респондентів сказали, що їхнє особисте здоров'я для них важливіше, ніж у 2019 році. Хоча в деяких частинах світу є надія, що найгостріші моменти кризи позаду, фундаментальна структура багатьох систем охорони здоров'я залишається нежиттєздатною. Згідно з даними Світового банку, у всьому світі витрати на охорону здоров'я у відсотках від національного ВВП зростають. Що стосується зосередженості людей на власному здоров'ї, аналітик Bloomberg Intelligence Діана Розеро-Пена прогнозує, що підвищене почуття особистої відповідальності залишиться. [5]

Занадто довго ми думали про охорону здоров'я як про те, що відбувається в кабінеті лікаря чи лікарні. Але все починається задовго до цього, від ведення здорового способу життя до вжиття правильних дій для управління власним здоров'ям і лікування.

Після пандемії потреба врахувати продуктивність і довгострокову стійкість таких систем стала очевидною,

ніж будь-коли. Розширення здорового способу життя та особистих методів охорони здоров'я в ширших стратегіях охорони здоров'я має важливе значення для розробки більшої кількості систем охорони здоров'я, які довговічні.

Трьома провідними причинами смертності у всьому світі є неінфекційні захворювання (НІЗ): хвороби серця, інсульт та захворювання легенів. Якби більше людей вжили заходів, щоб керувати власним здоров'ям, як-от покращення та доповнення свого раціону або вибір здорового способу життя, поширеність таких хвороб могла б зменшитися. Інвестування в самодопомогу та профілактичні рішення в галузі охорони здоров'я може допомогти зменшити кількість людей, які страждають від НІЗ, і обмежити кількість людей, які потребують допомоги на дорогому кінці континууму охорони здоров'я, де задіяні лікарі, лікарні та дороге лікування.

Дослідження 2021 року за участю 240 дорослих американців виявило, що симптоми соціальної тривоги значно посилюлися під час призупинення роботи з COVID-19.[6] Значна частина опитуваних відчували занепокоєння з приводу того, як змінилися соціальні моделі, або виявили, що спілкування з іншими людьми стала більш виснажливою.

Ще одним аспектом, пов'язаним з пандемією, є інформаційний стрес. Він буває двох типів: інформаційна недостатність та інформаційна надмірність. Обидва типи інформаційного стресу суттєво негативно впливають на психологічне здоров'я людини. У разі інформаційної недостатності особистість нервує, відчуває тривогу, занепокоєння. А при інформаційній надмірності (особливо при надлишкової інформації про жахливі події, впливи, наслідки) людиною оволодіває страх, розум починає

сприймати увесь інформаційний потік некритично, увага концентрується навколо «болючої» проблеми, що, безумовно, виснажує психічно, сприяє розвитку хворобливої ригідності (фіксації на проблемі), знижує імунітет.

Отже, під час пандемії слід оптимально користуватися інформаційними ресурсами: черпати інформацію з авторитетних й достовірних джерел і в жодному разі не «накручувати» себе зайвою емоційно-руйнівною інформацією з випусків теленовинабо соціальних мереж.

Ступінь колективної соціальної тривоги став нормою під час пандемії. Показники соціального тривожного розладу, відмови від школи та агорафобії зросли через той простий факт, що люди були ізольовані та уникали соціальних контактів так довго.

Люди, які вже відчували певну соціальну тривогу, можуть бути доведені до потреби професійної допомоги, тоді як у минулому вони могли кататися на ковзанах або жили з тим, що, на їхню думку, було неприємним, але терпимим станом.

Гарна новина полягає в тому, що з цією зростаючою кількістю випадків соціальної тривоги, ми сподіваємося, прийде нове розуміння та повага до важкого становища тих, хто завжди боровся з цією недугою. Для тих, хто ніколи не міг зрозуміти, що таке жити з соціальною тривогою, їм дали квиток у перший ряд на шоу, яке вони, ймовірно, ніколи не хотіли бачити.

Коронавірус-19 (COVID-19) досяг статусу пандемії і спричинив великі проблеми для систем охорони здоров'я. На додаток до ризиків для фізичного здоров'я, пандемія COVID-19 також є тягарем для психічного здоров'я. Стресові фактори, пов'язані з пандемією, такі як карантин, соціальна ізоляція/дистанціювання, безробіття, фінансові втрати, стрес опікуна, конфронтація з хворобою та

смертю, можуть мати негативний вплив на психічне здоров'я. Наприклад, у дослідженні пандемії важкого гострого респіраторного синдрому (ГРВІ) приблизно 40% досліджуваної популяції відчували підвищений стрес, пов'язаний з роботою, фінансами та сім'єю, а у 16% – ознаки посттравматичного стресу [6]. Попередні дослідження психологічного впливу пандемії COVID-19 вказують на підвищення рівня психологічного стресу серед населення в цілому. Симптоми занепокоєння, депресії та стресу, який сам себе повідомляє, є припущеними психологічними реакціями на пандемію COVID-19.

Хоча пандемії включають безліч стресових факторів, які можуть погіршити психічне здоров'я, не всі відчують психологічний стрес у відповідь. Більше того, люди можуть відрізнятися за кількістю та типом стресових факторів, яким вони піддаються, і, отже, деякі люди можуть мати підвищений ризик проблем із психічним здоров'ям. Деякі зі стресових факторів, які виникають під час пандемії, можна вважати критичними життєвими подіями (наприклад, смерть близьких і втрату роботи) і вимагають пристосування до змінених життєвих обставин. Відсутність пристосування може призвести до психологічного розладу, наприклад, що виражається у зміні психологічного стану. Це може включати переживання симптомів депресії та тривоги. Крім того, дезадаптивне пристосування до критичних життєвих подій може в кінцевому підсумку призвести до повномасштабних психічних розладів. Одним із факторів усунення негативних впливів пандемії COVID-19 є використання практики психологічної самодопомоги. В данній статті були зроблені деякі рекомендації щодо нівелювання психологічного дистресу через пандемію COVID-19. Заохочуються такі цифрові допоміжні засоби, як інтервенції самодопомоги,

оскільки вони не вимагають фізичного контакту та легко масштабуються. Сучасній владі та суспільству потрібно знайти нові способи надання допомоги та передбачити потреби пацієнтів під час та після пандемії. Нам потрібно надати людям можливість підтримувати будь-які здорові звички, сформовані під час пандемії, і наголосити на стратегіях, які дозволяють їм сприяти власному благополуччю.

Література:

1. Гундертайло Юлія Данилівна ПСИХОГІГІЕНА В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ. URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/Static/dosvid_onl-sem_23-04-20_and_15-05-20_ncov19.pdf.
2. Коронавірус в Україні URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/coronavirus/ukraine>.
3. Кропоткин П. А. Взаимопомощь как фактор эволюции: Редакция журнала «Самообразование»; Москва; 2007.
4. Помиткін Е. О. Філософсько-психологічні засади розробки психологічного супроводу навчання дорослих. Психологічний супровід навчання різних категорій дорослого населення: монографія. Київ, 2019.
5. Adapting to Post-Pandemic Reality. URL: <https://www.verywellmind.com/how-to-adapt-to-post-pandemic-reality-with-social-anxiety-5180281>.
6. The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapidreview of the evidence / K. B. Samantha, K. W. Rebecca, E. S. Louise та ін. The Lancet. 2020. URL: [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(20\)30460-8/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(20)30460-8/fulltext).

Галушак В. В.
кандидат економічних наук, доцент,
*Чортківського навчально-наукового інституту
підприємництва і бізнесу
Західноукраїнського національного університету*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ

На сьогодні загальноприйнятою думкою є та, що соціальна робота – це певний феномен цивілізованого суспільства. Відомо, що розвинуті країни більше уваги звертають на розвиток соціальної роботи і вся їхня соціокультура спрямована на ефективну діяльність соціальних працівників. Відповідно, діяльність соціальних працівників постійно затребувана. Адже, з одного боку, соціальна робота є особливою властивістю країн з ринковою економікою, де вона внутрішньо та системно пов'язана із суспільством, а з іншого боку, соціальна робота активно сприяє його розвитку [10].

Сучасні умови життя вимагають від соціального працівника професійних знань, а також готовності та здатності застосовувати ці знання на практиці. І саме об'єктивна необхідність пошуку таких ефективних методів роботи у соціальній сфері диктується умовами пандемії і тими змінами, які відбуваються в науці, виробництві та трудовій діяльності людини. Відтак, загострилися протиріччя між знаннями та необхідністю їх комплексного застосування у практичній діяльності. Ці

протиріччя особливо яскраво виявляються там, де від фахівця вимагається встановлення соціальних контактів, розуміння ситуацій міжособистісної пандемічної взаємодії, тобто, очікується високий рівень соціальної компетентності. Саме тому знання, вміння, та готовність застосовувати їх на практиці включають в інтегративне поняття «компетентність» [1, с. 35]. Так чи інакше, найважливішим індикатором характеру компетентності є діяльність. Адже вона, водночас, є одним із результатів освоєння компетентності. Тому, залежно від видів діяльності, можемо виокремити такі види компетентності: професійну, економічну, політичну, соціальну. Ключовою компетентністю у соціальній роботі є, звичайно, професійна компетентність.

Варто зазначити, що у ринковому середовищі в умовах пандемії важливого значення набуває розвиток професійно важливих компетентностей у всіх професійних сферах зайнятості, а особливо у тій, де робота включає турботу про людей, які не можуть допомогти собі самі. Тобто, сучасний соціальний працівник повинен володіти знаннями, уміннями, навичками та технологіями з надання допомоги людині при вирішенні її особистих проблем. Адже спеціаліст повинен допомогти клієнту подолати життєві перешкоди, які зустрілися йому на шляху, котрі заважали йому в минулому і тепер не дають можливості бути впевненим у собі, відчувати хвилини радості та щастя. Такий соціальний працівник повинен володіти певними професійними компетентностями, тобто, вміти використовувати недерективні підходи до створення позитивного настрою, умов для того, щоб людина могла гранично відкритися, бути відвертою і довірити вирішення своїх нагальних проблем. Найважливішими якостями особистості спеціаліста визнається готовність до самовря-

дування, креативність, здатність здійснювати пошукову діяльність, набувати нових знань, бачити перспективи та планувати стратегію розвитку соціальної сфери, навіть у складних пандемічних умовах. У зв'язку з цим, найбільш затребуваний спеціаліст має бути практико-орієнтованою творчою особою, здатною до ефективної професійної діяльності. Відтак, науковці вводять в обіг такі компоненти професійної компетентності як: (рис.1).

Рис. 1. Основні компоненти професійної компетентності

Відмітимо, що професійна компетентність є складною структурою, у складі якої виділяють додатковий компонент – креативний. Він містить у собі здатність вирішувати проблемні завдання, застосовувати творчий підхід, шукати нестандартне рішення, моделювати, планувати та прогнозувати. Таким чином, креативний компонент є вершиною піраміди компонентів професійної компетентності, який виділяється серед інших компетентностей та формується лише виключно за достатньої сформованості нижчих за рівнем компонентів [1, с. 36].

Також зазначимо, що аналіз джерел дослідження професійних компетентностей соціального працівника дає можливість визначити важливість соціальної компетентності як інтегральної системи особистісних якостей, соціальних знань та умінь, досвіду прийняття рішень у

життєвих ситуаціях, взаємодії з іншими людьми та культурами, що забезпечують здатність людини діяти у соціумі з урахуванням позицій інших людей [2, с. 26]. Відтак, структуру соціальної компетентності означуємо як багаторівневу, котра будується з урахуванням життєвого досвіду особистості й характеризується такими елементами: (рис. 2).

Рис. 2. Основні структурні елементи соціальної компетентності

Необхідно відмітити, що структурні елементи соціальної компетентності мають важливе значення у всіх сферах людської активності, де здійснюється ділова взаємодія з іншими людьми, соціальними інститутами й ін. Саме тому розвиток даної компетентності передбачає вдосконалення соціальної грамотності, збагачення соціального досвіду, нарощення соціальних умінь та навичок, поглиблення соціального інтелекту, що, відповідно, забезпечить міжособистісне порозуміння між соціальним пра-

цівником і клієнтом, а також забезпечить ефективність їхньої ділової взаємодії в умовах пандемії.

Зважаючи на різноманітність підходів щодо оптимізації професійно важливих компетентностей соціального працівника, можна виокремити основні аспекти його професійної компетентності через сукупність таких компонентів: (рис. 3).

мотиваційно-цільовий	•розглядається через поняття мотивації та наявності мети при виконанні професійної діяльності соціальним працівником
когнітивний	•розглядається через сукупність знань, що розкривають зміст професійної діяльності, є ключовим компонентом, який визначає основу структури професійної компетенції
комунікативний	•розглядається через здатність у встановленні контактів з різними суб'єктами, коректне сприйняття критики, здатність тактовно ставити під сумнів, грамотність усного та писемного мовлення й ін.
процесуально-діяльнісний	•розглядається через алгоритм, який вибудовується або виконується в ході професійної діяльності, заснований на наявному досвіді
рефлексивний	•розглядається через здатність до самокритики, самостійного контролю діяльності, аналізу та організації висновків, коригування професійної діяльності
креативний	•розглядається через здатність прогнозувати розвиток соціальної ситуації, застосовувати творчий підхід у плануванні та організації діяльності, вирішенні завдань

Рис. 3. Основні компоненти змісту професійної компетентності

Відтак, зважаючи на компоненти професійної компетентності, зазначимо, що суттєву роль у професійній діяльності соціальних працівників відіграє мотивація, котра характеризується як процес спонукання себе та

інших до активної діяльності і має суспільну значимість задля досягнення поставленої мети [4, с. 31]. Відповідно мета в умовах пандемії повинна бути спрямована на підтримку здоров'я, працездатності, позитивного настрою, гідної якості життя тих верств населення, які слабо захищені з різних причин, адже соціальний працівник є особливою категорією людей, які мають потребу та бажання займатися такою нелегкою роботою. Саме тому однією з нових професійних компетентностей соціального працівника, яка отримує свій розвиток у ринковій дійсності в складних пандемічних умовах, це не лише надання порад, а й допомога слабо захищеній людині, вирішення її проблем. А важливими особистими якостями, які пізніше переростають у професійно важливі компетенції, є комунікабельність, доброзичливість, відкритість, бажання та можливість допомагати. Тому варто відмітити, що мало просто нагодувати, напоїти соціально незахищену людину, утримувати в чистоті та порядку приміщення, в якому вона проживає, треба ще створити для неї таке середовище спілкування, коли можна було б отримати додаткову інформацію про життя поза домом і не тільки візуально, тобто те, що видно з вікна будинку або сидячи в колясці під час прогулянки, а показати своєму підопічному можливість розвитку його особистих здібностей: бути сміливішим, швидшим, впевненішим в оволодінні професії, яка б приносила користь суспільству та задоволення для нього [6, с. 52].

Саме тому процес розвитку професійно важливих компетентностей включає в себе такі компоненти як мотив, стимул та винагороду. Мотивами розвитку професійно важливих компетенцій соціальних працівників, зазвичай, виступають внутрішнє бажання, потреби, мета, результати та спонукання до певної дії. На мотив, у свою

чергу, впливають ціннісні орієнтації особистості, характер, культура, умови роботи, статус у суспільстві та отримана кваліфікація [4, с.45]. Стимулами є інструменти, які спонукають до дії, і в усіх людей вони різні. Стимулювання праці соціальних працівників передбачає створення таких умов, у яких він працюватиме з максимальною віддачею. Саме тому завдання стимулів передбачає спонукати працівників виконувати свою роботу краще, ніж вона обумовлена трудовими відносинами з роботодавцем.

Відповідно до соціологічних досліджень, важливими стимулами соціальних працівників є розмір грошової винагороди, підвищення по службі, рейтинг результатів повсякденної діяльності щодо розвитку підопічних, їхня соціалізація, можливості прийняття ними самостійних правильних рішень у важких життєвих ситуаціях.

Також велике значення щодо оптимізації професійно важливих компетентностей соціальних працівників має їхній власний розвиток, тобто, підвищення кваліфікації, обмін досвідом, участь у конференціях, ділових, рольових іграх, тренінгах, отримання додаткових знань, умінь та навичок для подальшого використання у роботі з підопічними щодо розвитку їхнього життєвого тонусу, потенціалу, емоцій, настрою та здоров'я. Таким чином, проведені дослідження щодо діяльності соціальних працівників в умовах пандемії, виявили модель соціопсихологічної мотивації професійної діяльності спеціалістів соціальної сфери, до якої увійшли такі мотиватори як професійні цінності, альтруїстична мотивація (мотив морального обов'язку, співчуття), матеріальні цінності, спілкування в колективі, самореалізація, соціальна цінність роботи та гендерні стереотипи [5, с. 27].

Дуже важливо в умовах пандемії при організації та супроводі соціальним працівником клієнта, особливе значення приділяти застосуванню технологій та методів їхньої професійної взаємодії. Адже використання сучасних форм взаємодії дає змогу ефективніше застосувати їхні соціальні та міжособистісні зв'язки, підвищувати згуртованість, взаєморозуміння та взаємодопомогу, розвивати навички спільної роботи, навчати слухати та розуміти один одного, враховувати думку інших. Така стимуляція професійного та ділового міжособистісного порозуміння між соціальним працівником і клієнтом розвиває їхню комунікативну компетенцію та підвищує відповідальність за формування ділової взаємодії. Саме тому особливою характеристикою компетентностей соціального працівника є професійні вміння та навички, зокрема, ступінь володіння методами підтримки, соціальної терапії, корекції та реабілітації. Цей процес впливу отримав назву соціальної терапії. Але на відміну від психотерапії, соціальна терапія є конкретними послугами, коли для клієнта організовується підтримка з його оточення, що, відповідно, допомагає йому впоратися з соціальними конфліктами та проблемами, особливо в умовах пандемії. Відтак, у процесі такої соціально-терапевтичної взаємодії соціального працівника та одержувача соціальних послуг важливе значення має вербальне та невербальне спілкування, у ході якого соціальний працівник отримує інформацію, котра допомагає йому оптимально організувати свою професійну діяльність та будувати взаємовідносини із клієнтом [10]. Розмови з колегами, родичами, людьми з оточенням клієнта також допомагають зрозуміти його ситуацію і потреби. Відтак, інформація, отримана під час бесіди, використовується для надання допомоги клієнту та його родичам.

Однак, часто проблеми низької ефективності технологій соціальної роботи пов'язані з тим, що соціальні працівники не можуть віднайти той необхідний універсальний засіб, який допоміг би вибудувати відносини з клієнтами, котрі засновані на взаєморозумінні та довірі. Саме тому, варто звернути увагу на логотерапію як оптимальну основу для конструктивної та ефективної ділової взаємодії щодо оптимізації комунікативних компетентностей соціальних працівників та їхнього порозуміння з клієнтами [9, с.136].

Необхідно зазначити, що технологія логотерапії, тобто, терапія за допомогою слова, базується на аналізі смислу існування. Відповідно до підходу, що лежить в основі логотерапії, рушійною силою для кожної людини є прагнення знайти і реалізувати свій власний сенс. Кожна людина незалежно від статі, віку, соціального статусу, професії, релігійних переконань відповідальна за реалізацію свого унікального сенсу життя, якому не можна навчитися, але його можна усвідомити. Саме тому домінує положення про те, що для людини набагато важливіше не те, що з нею трапилося, а її ставлення до цього. Відтак, основним завдання логотерапії є допомогти людині набути сенсу і мети життя, що, відповідно, допоможе їй подолати сумніви та відчай. Логотерапія звертає увагу клієнта, головним чином, на майбутнє, на завдання, які йому потрібно вирішити. У той же час використання технології логотерапії призводить до розширення ціннісного світогляду клієнта, а це допомагає йому налаштуватися робити активні дії для вирішення своїх проблем та зміни ситуації.

Сьогодні логотерапія являє собою цілий комплекс методів та прийомів, які використовують слово як основ-

ний інструмент роботи соціального працівника. Саме тому професійна компетентність соціального працівника полягає у ефективному, успішному застосуванні йоготерапії, як окремого незалежного підходу, так і в поєднанні з іншими напрямками як в індивідуальній, так і в груповій психотерапевтичній роботі. Тому основна перевага даної технології для соціального працівника – її універсальність, тобто, немає обмеження за віком, орієнтована на людей як з нормальним інтелектуальним і фізичним розвитком, так і на людей з обмеженими можливостями [9, с. 138]. Окрім того, існує широкий спектр напрямків у рамках логотерапії. Так, наприклад, наративна терапія – бесіда, у процесі якої клієнти «переказують», тобто, розповідають по-новому історії свого життя. Розповідаючи, клієнт, як правило, згадує лише ті події, які вкладаються в єдину картину життя, і «забуває» ті, які вважає швидкоплинними і нехарактерними для нього. Відтак, професійна компетентність соціального працівника визначається тим, щоб дати зрозуміти клієнту, що все не однозначно, одна і та ж історія може бути переказана з різних точок зору і те, як це буде зроблено, вплине на сприйняття, оцінку того, що відбувається, і подальші дії людини. Ще один напрямок у логотерапії, який також є універсальним – це бібліотерапія – спеціальна корекційна дія на клієнта за допомогою читання спеціально підібраної літератури з метою нормалізації чи оптимізації його стану [7, с. 24].

Адже книга є потужним інструментом, яким можна впливати на мислення людей, на їх характер, формувати їхню поведінку. Цей метод важливий у соціальній роботі і, головним чином, в умовах пандемії в рамках соціальної реабілітації. В одних випадках книги можуть просто відвернути від поганого впливу, настроїти на поведінку,

яка сприятиме успішній реабілітації людини. В інших – допомагають зміцнити особистість, вибудовуючи її ціннісні орієнтири. Бібліотерапія дозволяє читачам зрозуміти, що вони не єдині з їхньою проблемою. Відповідно, людина усвідомлює власну ситуацію завдяки «погляду на неї з боку», і, власне, привабливість цього методу у простоті та ефективності [7, с. 26]. Таким чином, необхідно зазначити, що дані методики в соціальній роботі повинні використовуватися як варіанти оптимізації професійних компетентностей соціального працівника щодо ефективної ділової взаємодії з клієнтом.

Також, варто зауважити, що професійна компетентність працівників соціальної сфери забезпечує тісний зв'язок із їхніми підопічними під час вирішення тієї чи іншої проблеми, допомагає соціальному працівнику інтегрувати знання та вміння, збирати, аналізувати та класифікувати інформацію, яка дає можливість покращити міжособистісне порозуміння та ефективну ділову взаємодію. Вирішення таких професійно орієнтованих завдань підвищує професійну спрямованість соціальної сфери та розвиває соціальну компетентність працівників даної сфери.

Отже, сформована професійна компетентність є одним із ключових показників якості процесу міжособистісного порозуміння між соціальним працівником і клієнтом, а також визначає професійну успішність та ефективність їхньої ділової взаємодії. А розвиток та оптимізація професійно важливих компетентностей соціальних працівників є багатогранним послідовним процесом, який має свої цілі, завдання, дії, результати, мотиви, стимули та винагороду залежно від соціальної політики держави та розвитку соціального партнерства між державою, соціаль-

ними працівниками та людьми з обмеженими можливостями, незалежно від пандемічних ситуацій у світі. І важливо, що саме соціальна компетентність є одним із ключових елементів процесу ділової взаємодії, оскільки сприяє глибокому зануренню соціальних працівників у свою професійну діяльність.

Література:

1. Ананин П. В. Содержание и структура исследовательской компетентности бакалавров социальной работы. Харьков: НИЦ АРТ, 2015. С. 33–37.
2. Басова В. М. Теорія и практика формування соціальної компетентності особистості. Кропивницький, 2014. 206 с.
3. Нікітін В. А. Соціальна робота: проблеми теорії та підготовки фахівців. Мінськ: Норма, 2002. 298 с.
4. Ричи Ш., Мартин П. Управление мотивацией ДОС / Пер. с англ. Под ред. проф. Е. А. Климова. М.: Юнити-дана, 2004. 399 с.
5. Савінов Л. І. Теорія соціальної роботи: сучасний стан та шляхи розвитку нової науки / Соціальна робота: історія, теорія, технології (наукова школа проф. Є. І. Холостової). Вид-во МГУС, 2004. С. 27–36.
6. Соціальна робота: теорія та практика / Відп. ред. Є. І. Холостова, А. С. Сорвина. Київ: ІНФРА-М, 2011. 427 с.
7. Тихомирова И. Что такое библиотерапия и могут ли книги врачевать душу? *Домашняя школьная библиотека*. 2003. № 1. С. 24–31.
8. Фірсов М. В. Теорія соціальної роботи. Київ: ЛАДОС, 2010. 432 с.
9. Франкл В. Основные понятия логотерапии. Санкт-Петербург: «Ювента», 2004. 245 с.
10. Шанин Т. Социальная работа как культурный феномен современности: новая профессия и академическая дисциплина. URL: <http://ecsocman.hse/data/761/679/1219/035Shanin.pdf> (Дата звернення 14.03.2022).

Чекаловська Г. З.
кандидат економічних наук,
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу
Західноукраїнського національного університету*

ВПЛИВ ПАНДЕМІЇ НА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ

Психічне здоров'я – інтелектуальний та моральний потенціал суспільства, основа його ефективного функціонування. Збереження та зміцнення психічного здоров'я є стратегічно важливими умовами стабільності суспільства. Особливої гостроти ця проблема набуває в період кризи, у тому числі спричиненої спалахом коронавірусної інфекції.

У 2019–2020 роках Україна, як і весь світ, зустрілася із серйозним викликом – пандемією COVID-19. Перші випадки захворювань, які спричинила новакорона вірусна інфекція, були виявлені в китайському місті Ухань у грудні 2019 року. В Україні перші лабораторно підтверджені випадки інфікування населення були зафіксовані на початку березня 2020 року.

Станом на 1 травня 2022 року у світі нараховується 515386170 випадки інфікування, в Україні від початку епідемії інфікувалося 5 002 870 осіб, із яких 108 411 випадків є летальними [1].

Всесвітня організація охорони здоров'я в січні 2020 року оголосила спалах COVID-19 надзвичайною ситуацією міжнародного значення в сфері охорони здоров'я, а у березні 2020 року – пандемією. Нова коронавірусна інфекція здійснила безпосередній вплив на здоров'я населення, на систему охорони здоров'я та викликала певні соціально-економічні наслідки у відповідь на пандемію [2].

В умовах епідемії люди стикаються з багатьма переживаннями. Їм важко усвідомлювати, що немає шляхів швидкого виправлення ситуації, повернення до звичного способу життя. Люди почуваються безсиллими. Значна частина їхніх внутрішніх ресурсів йде на несвідоме самозаспокоєння, в результаті значно знижується продуктивність та працездатність. Особливо гостро відчувається брак спілкування та почуття самотностінаслідок вимушеної ізоляції. Заборона залишати будинок для багатьох людей є дуже суттєвим обмеженням і розцінюється як замах на їхню свободу, викликаючи протестні настрої. До того ж в умовах пандемії люди втрачають можливість будувати довгострокові плани, що є важливим для підтримки відчуття благополуччя. Порущується режим дня, сну та відпочинку, що негативно впливає на фізичний та психічний стани.

Розповсюдження COVID-19 провокує високу нервову напругу та суспільну паніку. Стан стресу породжує різні реакції. Фізіологічна реакція стресового стану проявляється взміні вегетативної нервової та ендокринної систем: частішає серцебиття, підвищується артеріальний тиск, зростає рівень цукру в крові, порушуються апетит, сон, виникають депресія, головний біль, біль у тілі, ендокринні порушення та ін. У свою чергу гіпертонія та цукровий діабет є основними факторами ризику важкого перебігу COVID-19 і навіть смерті пацієнтів.

Як основні поведінкові зміни, викликані стресом, можна назвати занепокоєння, неухажність, зниження здатності вирішувати проблеми, повільність дій, частий гнів, надмірну дезінфекцію, куріння, зловживання алкоголем та ін.

Ситуація пандемії та самі протиепідемічні заходи (карантин, локдаун) є значними стресорами для населення країни.

Відповідно до дослідження, проведеного в Китаї [3], загальна поширеність серед опитаних у період епідемії COVID-19 тривожних симптомів склала 35%, депресивних симптомів – 20%, погіршення сну –18%. При цьому дані значно перевищують показники аналогічного епідеміологічного обстеження, проведеного Huang у 2019 році, за результатами якого лише у 5% дорослих китайців спостерігалися симптоми тривожного розладу, а у 3,6% – депресивного [4].

Європейські дослідники J. P. Rogers та E. Chesney проаналізували 65 рецензованих досліджень, у яких було включено більше 3,5 тис. випадків різних корона вірусів (у Китаї, Гонконгу, Південній Кореї, Канаді, Саудівської Аравії, Франції, Японії, Сінгапурі, Великобританії та США). Час спостереження за пацієнтами після хвороби варіювався від 60 днів до 12 років.

Аналіз показав, що в період гострої фази захворювання часто трапляються такі симптоми, як сплутаність свідомості(в середньому у 28% пацієнтів), пригнічений настрій (33%), тривога (36%), порушення пам'яті (34%), а також безсоння (42%).

На реабілітаційній стадії безсоння виявлено у 12%, дратівливість –у 13%, депресивний або тривожний розлад – у 15%, погіршення пам'яті та втома – у 19%, травматичні спогади – у 30%, симптоми посттравматичного стресового розладу – у кожноготретього. Усі колишні пацієнти страждалирозладом сну. [5].

Після закінчення періоду карантину значна частина населення продовжує поводитися таким чином, щоб уникнути його повторення: цураються тих, що чхають та кашляють, не відвідують місця скупчення людей, а також уникають будь-яких громадських місць протягом кількох

тижнів після карантину. Деякі учасники описували довгострокові зміни у поведінці після карантинного періоду, такі як ретельне миття рук та уникнення натовпу, а для деяких повернення до нормального життя було відкладено на кілька місяців.

Ще одна небезпека інфекції COVID-19 полягає у її впливі на нервову систему людини, що теж може спричинити за собою проблеми із психічним здоров'ям. Неврологічні симптоми інфекції COVID-19 загальні, різноманітні та частотяжкі. У ретроспективному дослідженні в Ухані у 36% пацієнтів спостерігалися симптоми розладу ЦНС, а у підгрупі з 88 пацієнтів з тяжкими респіраторними захворюваннями значно збільшилася частота проблем ЦНС (45%) [6], включаючи запаморочення, головний біль, втрату запаху, втрату смаку, біль у м'язах та слабкість, порушення свідомості тощо [6].

Сама ситуація карантину виступає як соціальний стресор і має такі стресові чинники: «розчарування, що пов'язано з утратою звичного режиму (соціальні обмеження), недостатнє постачання та доступ до регулярної медичної допомоги; недостатня поінформованість, відсутність або затримка інформації від закладів охорони здоров'я, незрозумілі вказівки; плутанина з причин карантину, відсутність прозорості; більшатривалість карантину, ніж передбачалося; побоювання заразитися та/або заразити інших, що може проявлятися як посилення уваги й занепокоєння за здоров'я» [7].

Отже, можна виділити такі прояви руйнівної дії пандемії на психіку людини: психоемоційні (підвищена тривожність, депресія, порушення сну, гнів, дратівливість, симптоми посттравматичного стресового розладу), психоневрологічні (внаслідок впливу вірусу на ЦНС),

фізіологічні, поведінкові реакції (агресивна поведінка, алкоголізм, ігроманія, суїцидальні думки та спроби), у т. ч. і унікаюча поведінка. Насторожує той факт, що всі ці реакції виникають не тільки на період пандемії, але й розтягуються на роки навіть на все життя людини, а також можуть призвести до суїциду.

На щастя, не всі люди однаково схильні до виникнення проблем з психічним здоров'ям на тлі спалаху нової коронавірусної інфекції. Виділимо фактори ризику, що призводять до психологічних наслідків пандемії.

Наявність психічного розладу в анамнезі. Особи з уже існуючими проблемами психічного здоров'я відносяться до найбільш уразливої групи. За даними Інституту неврології, психіатрії та наркології НАМН України, пацієнти з попередньо встановленими психіатричними діагнозами страждали на психічні порушення після перенесеного Covid-19 частіше, ніж ті, у кого в анамнезі не було психічних розладів. Ці психічні наслідки можуть бути викликані «імуною відповіддю на сам вірус або такими психологічними стресорами, як соціальна ізоляція, психологічний вплив нової важкої та потенційно смертельної хвороби, занепокоєння щодо зараження інших та стигматизації. У громадян виникають відчуття безпорадності, злості, дратівливості, безнадійності, тривожності й переляку. Можуть виникати труднощі з концентрацією уваги, порушення апетиту, болі в тілі, проблеми зі сном, труднощі впоратися з рутинними справами» [7].

Трудова діяльність у медичних установах, у безпосередній близькості до хворих є основним фактором виникнення психоемоційних проблем у період пандемії у медичних працівників. Згідно з результатами проведених

досліджень саме медичні працівники схильні до психологічного впливу пандемії (симптоми тривожного розладу виявлено у 36%, депресивного – у 20%, поганого сну – у 24%) [4].

Фінансові втрати під час пандемії внаслідок введеної самоізоляції та карантину створюють серйозні соціально-економічні передумови для розвитку симптомів психологічних розладів, гніву та тривоги у населення не тільки в даний період, а й через кілька місяців. Швейцарські науковці [8] розраховували, що внаслідок пандемії нового коронавірусу скорочення робочих місць становитиме від 5,3 млн (оптимістичний сценарій) до 24,7 млн (песимістичний сценарій). Рівень безробіття у світі збільшиться з 4,9 до 5,6%.

Негативний вплив пандемії на психіку людей значно посилює недостовірну інформація та підвищена увага до неї. У період епідемічного спалаху нової інфекції (коли значно зростає навантаження на систему охорони здоров'я, відчувається нестача фахівців, ліків, засобів захисту) громадськість залежить від засобів масової інформації, які передають точну та актуальну інформацію для прийняття обґрунтованих рішень щодо захисної поведінки та здоров'я.

У період пандемій зростає кількість правопорушень, агресивних форм поведінки, залежності від алкоголю та наркотиків, спостерігається загострення міжособистісних сімейних конфліктів та випадків домашнього насилля.

Додатковим джерелом стресу на тлі пандемії став формат дистанційного навчання, що торкнувся школярів, їхніх батьків, студентів та педагогів, викликавши також хвилю нервової напруги. Деякі діти, опинившись удома без нагляду батьків та без спостереження педагогів, були

надані самі собі. Тому частина науковців [9; 10] відзначає зростаючі проблеми психічного здоров'я у дитячому та підлітковому віці на тлі поширення COVID-19.

Хоча пандемія коронавірусної хвороби 2019 року зачіпає все населення, окремі його верстви зазнають її впливу по-різному. Враховуючи розглянуті фактори підвищеного ризику, можна виділити основні найбільш вразливі до психо-соціальних наслідків пандемії групи:

- медичні працівники, які надають допомогу інфікованим;
- люди з психіатричними проблемами, що існували раніше;
- жертви домашнього насильства;
- люди з низьким рівнем доходу, фінансовою нестабільністю, безробітні;
- самотні, у т. ч. люди похилого віку; останні особливо схильні до почуття самотності внаслідок ізоляції;
- соціально ізольовані групи населення, включаючи ув'язнених, безпритульних та біженців.

Цікавими є результати онлайн-дослідження проведеного вітчизняними науковцями В. Бочелюком, М. Пановим за допомогою відкритої платформи GoogleForms. Методичним інструментарієм була анкета-опитувальник «Як типочуваєшся під час карантину?».

Так, 38,7% респондентів повідомили, що часто відчують пригніченість; 41,9% визнали, що часто відчують тривогу за власне здоров'я та своїх рідних; 45,2% підтвердили, що стали більш дратівливими; 45,2% учасників опитування зазначили, що в них спостерігаються розлади сну та/або апетиту; 38,7% відчуває серйозне занепокоєння через думки або інформацію про епідемію; 38,7% переважно мають поганий настрій; 41,9% вважають, що вони

не живуть сьогодні достатньо повним життям; 29% мають у житті мало речей, які б їх радували; 32,3% опитаних відчують, що в них немає надії на майбутнє. 87,1% респондентів повідомили, що в їхньому оточенні є близькі люди, які надають їм необхідну підтримку, тоді як 12,9% зазначають, що не відчують такої соціальної підтримки [11].

Отже, результати дослідження показали, що майже половина опитаних українців відчують «пригніченість, тривогу, дратівливість, занепокоєння, мають розлади настрою, сну та/або апетиту, у них відсутні надії на майбутнє, мало радощів у житті й відсутнє відчуття повноти життя».

Окреслимо шляхи збереження психічного здоров'я за умов пандемії:

- ✓ надання своєчасної психологічної допомоги потребуючим людям під час пандемії. Згідно з висновками експертів до 70% населення земної кулі потенційно може потребувати психологічної допомоги у період поширення COVID-19, причому наслідки для психічного здоров'я виявлятимуться довше і досягнуть свого піку пізніше, ніж сама пандемія;

- ✓ розробка стратегії обґрунтованої політики засобів масової інформації щодо повідомлень про пандемію. Забезпечення вільного доступу до науково обґрунтованих онлайн-ресурсів та заходів у масштабах усього світу може принести користь психічному здоров'ю населення [9].

- ✓ розробка та використання скринінгів психічного здоров'я для виявлення психопатології у населення (для попередження перевантаження екстрених служб) мають стати важливим кроком у боротьбі з пандемією COVID-19.

Для більш ефективного вирішення нагальних психологічних проблем людей, втягнутих до епідемії COVID-19, китайські дослідники розробили нову модель психологічного кризового втручання із використанням Інтернет-технологій. Ця модель об'єднує лікарів, психіатрів, психологів та соціальних працівників в Інтернет-платформи для психологічного втручання щодо до пацієнтів, членів їхніх сімей та медичного персоналу [12, 31]. Лише своєчасна діагностика, терапія та профілактика психічних розладів, що виникають під час спалаху інфекційних захворювань є першочерговим завданням для успішного подолання як найближчих, так і віддалених наслідків пандемії COVID-19 та охорони психічного здоров'я населення.

Література:

1. Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/operativna-informacija-pro-poshirennja-koronavirusnoi-infekcii-2019-cov19>.
2. Brown E. E., Kumar S., Rajji T. K., Pollock B. G., Mulsant B.H. Anticipating and mitigating the impact of the COVID-19 pandemic on alzheimer's disease and related dementias. The American Journal of Geriatric Psychiatry, 2020, vol. 28. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1064748120302943?via%3Dihub>. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jagp.2020.04.010>.
3. Nickell L. A., Crighton E. J., Tracy C. S. Psychosocial effects of SARS on hospital staff: survey of a large tertiary care institution. CMAJ, 2004, vol. 170, pp. 793–798.
4. Huang Y., Zhao N. Mental health burden for the public affected by the COVID-19 outbreak in China: Who will be the high-risk group? Psychology, Health & Medicine. Published online: 14 Apr., 2020. URL: <https://doi.org/10.1080/13548506.2020.1754438>.
5. Rogers J. P., Chesney E., Oliver D., Pollak T. A., McGuire Ph., Fusar-Poli P., Zandi M. S., Lewis G., David A. S. Psychiatric and neuropsychiatric presentations associated with severe coronavirus infections: a systematic review and meta-analysis with comparison to the COVID-19 pandemic. The Lancet Psychiatry, 2020.

May 18, 2020. URL: [https://www.thelancet.com/journals/lanpsy/article/PIIS2215-0366\(20\)30203-0/fulltext?dgcid=raven_jbs_etoc_email](https://www.thelancet.com/journals/lanpsy/article/PIIS2215-0366(20)30203-0/fulltext?dgcid=raven_jbs_etoc_email).

6. Mao L., Wang M., Chen S. [et al.]. Neurological manifestations of hospitalized patients with coronavirus disease 2019 in Wuhan, China. JAMA Neurol., 2020. URL: <https://jamanetwork.com/journals/jamaneurology/fullarticle/2764549>.

7. Науменко Г. Соціальний стрес, як наслідок пандемії. Національний медичний університет імені О. О. Богомольця. URL: <http://nmuofficial.com/news/sotsialnyj-stres-yak-naslidok-pandemiyiprezentatsiya-vykladacha-kafedry-medychnoyipsyholohiyi-psyhosomatychnoyi-medytsyny-tapsyhoterapiyi>.

8. Kawohl W., Nord C. COVID-19, unemployment, and suicide. The Lancet psychiatry, 2020, vol. 7 (5), pp. 389–390. URL: [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(20\)30141-3](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30141-3).

9. Gunnell D., Appleby L., Arensman E., Hawton K., John A., Kapur N. [et al.]. Suicide risk and prevention during the COVID-19 pandemic. Lancet Psychiatry, 2020, vol. 7, pp. 468–471.

10. Cheng S. K.-W., Wong C. W., Tsang J., Wong K. C. Psychological distress and negative appraisals in survivors of severe acute respiratory syndrome (SARS). Psychol. Med., 2004, vol. 34, pp. 1187–1195.

11. Бочелюк В. Й., Панов М. С. Психологічні наслідки пандемії для сучасного українського суспільства як соціально-психологічна проблема. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2021/21-2021/20.pdf>.

12. Online mental health services in China during the COVID-19 outbreak / S. Liu, L. Yang, C. Zhang [et al.] // The Lancet Psychiatry. 2020. Vol. 7 (4). P. 17–18.

Чижишин О. І.
кандидат економічних наук, доцент
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу
Західноукраїнського національного університету*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Кожна дитина – особлива, це беззаперечно. Але все ж є діти, про яких говорять «особливі» не для того, щоб підкреслити унікальність здібностей, а задля того, щоб відмітити ті особливі потреби, які відрізняють їх від інших дітей. Незалежно від стану здоров'я, наявності фізичного чи інтелектуального порушення, кожна людина має право на повноцінне життя, освіту, якість якої не відрізняється від якості освіти решти людей. Саме цей принцип є основним в організації інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Основні завдання, які поставлені перед системою освіти щодо навчання дітей з особливими потребами, визначені наказом Міністерства освіти і науки України від 11.09.2009 р. № 855 «Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загально-освітніх навчальних закладах на 2009–2012 роки» [1]. Заходи Плану дій розроблено з метою реалізації державної політики щодо забезпечення права дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, на здобуття якісної освіти, інтеграцію їх у суспільство.

Реалізація Плану дій сприятиме:

- впровадженню інноваційних технологій, демократичних підходів в організації освітнього процесу дітей з особливими потребами в умовах загальноосвітнього навчального закладу;
- проведенню діагностики та реабілітації дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку;
- організації комплексної педагогічної, психологічної, корекційно-розвивальної допомоги, починаючи з раннього віку;
- ранньому включенню дітей із складними порушеннями розвитку у навчально-реабілітаційний процес.

Інклюзивне навчання – це система освітніх послуг, що базується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання.

Мета інклюзивної школи – дати усім дітям можливість повноцінного соціального життя, активного включення в життєдіяльність колективу однолітків, тим самим забезпечуючи найбільш повну взаємодію і турботу один про одного як членів співтовариства.

Основним завданням педагогічного процесу в контексті інклюзивної освіти має стати створення особливої емоційно-когнітивної (пізнавальної) установки щодо «особливої дитини», а саме: в освітньому закладі має домінувати не жаль до такої дитини, а турбота, емпатійність, чуйність і тактовна взаємодія, з одного боку, а з іншого – ставлення до неї як до рівноправного члена колективу.

Здійснення інклюзивної освіти потребує організації належного психолого-педагогічного супроводу усіх учасників освітнього процесу: дітей та дорослих (фахівців різних напрямків, батьків, адміністрації). Така робота повинна

бути спрямована на створення умов, які забезпечуватимуть підвищення автономності і соціальної активності дітей, розвиток інтелектуальних процесів, формування ціннісних установок, що відповідають психічним і фізичним можливостям дитини. Базуючись на особистісному і системно-орієнтованому підході, такий супровід повинен являти собою комплексну систему всебічної, динамічної, корекційної і розвивальної допомоги у відповідності з віковими та індивідуальними потребами дітей та учнів.

Основні принципи організації психолого-педагогічного супроводу дітей у системі інклюзивної освіти:

- пріоритет інтересів і потреб дітей та учнів;
- неперервність супроводу;
- мультидисциплінарність.

Психолого-педагогічний супровід інклюзивного навчання та виховання потребує планування, додаткової професійної підготовки, а також контактів з фахівцями, які можуть надати відповідну допомогу. Соціально-психологічна робота з «особливою дитиною» має спрямовуватися на досягнення головної мети – підготувати її до самостійного життя. Однак потрібно слідкувати, щоб допомога та підтримка під час навчання не перевищувала необхідну, інакше дитина стане занадто залежною від неї. Щоб забезпечити загальний успіх справи, слід з повагою ставитись до всіх і вдумливо та наполегливо працювати на користь дитини.

Інклюзивне навчання та виховання дітей з особливими потребами ставить перед освітнім закладом два серйозних запитання: «Як допомогти їм нормально розвиватись?» і «Як звести до мінімуму можливі негативні наслідки сумісного навчання з іншими дітьми?».

У розв'язанні цих завдань у системі інклюзивної освіти вирішальну роль відіграє, насамперед, психоло-

гічна служба кожного конкретного закладу освіти. Зокрема, практичний психолог і соціальний педагог сприяють розвиткові соціальних умінь школярів, а також надають належну моральну підтримку сім'ям дітей, їхнім рідним і вчителям, допомагають долати складні життєві ситуації. Шкільний психолог є експертом у проведенні як оцінювання розвитку, так і перспектив ситуації найближчого розвитку. Він розробляє індивідуальні або групові рекомендації, бере участь у розробці навчальних планів, здійснює психологічну підтримку батьків. Психолог допомагає визначити чинники, які негативно впливають на здатність дітей до навчання і самоконтролю.

Окрім того, важливими завданнями у роботі психологічної служби стають:

- підбір діагностичного інструментарію, придатного для роботи з різними категоріями дітей відповідно до наявного дефекту розвитку;
- уточнення змісту та методів корекційної роботи з дітьми, які мають особливі потреби з урахуванням результатів психологічної діагностики;
- розробка комплексних корекційних стратегій, які б містили, крім навчання, ще й ігрові засоби, рекомендації щодо сімейного виховання [3, с.11].

Суть діяльності шкільної психологічної служби полягає в супроводі дитини протягом її шкільного навчання, що дає можливість впровадити шкільну психологічну діяльність у навчально-виховну педагогічну систему.

Одним з провідних напрямків у роботі практичного психолога, соціального педагога, вчителя є робота з батьками «особливої» дитини. Батьки мають бути залучені працівником психологічної служби до організації корекційно-виховного процесу.

Оскільки розвиток та виховання дитини з особливими потребами потребує спеціальних знань про захворювання, його наслідки, потенційні можливості дитини, важливим є належна організація роботи мультидисциплінарної команди фахівців у навчальному закладі. Батькам необхідно надавати практичні поради щодо нагляду за дітьми, пояснення та рекомендації щодо вирішення повсякденних проблем, пов'язаних з вихованням, знайомити з досвідом інших батьків. Основні форми групової роботи з батьками в цьому напрямку: проведення семінарів, консультацій, лекцій, зборів та ін. Одночасно взаємодія може організовуватись і в індивідуальній формі (індивідуальні бесіди та індивідуальне консультування).

Організація психологічного супроводу батьків при здійсненні інклюзивної освіти повинна спиратись на досвід спеціальної психології, яка пропонує роботу з батьками об'єднувати у два напрямки:

- освітньо-просвітницька робота з батьками усіх дітей;
- психологічний супровід сімей, які виховують дітей з відхиленнями у розвитку [4, с. 123].

На етапі освітньо-просвітницької роботи психологічна служба розкриває загальні проблеми психічного розвитку дітей з особливими потребами. Потрібно знайомити батьків з прийомами реагування на особливості поведінки як їх дитини, так і її однолітків.

Головне завдання психолога, соціального педагога у роботі з сім'єю полягає в тому, щоб батьки з їх допомогою змогли побачити реальну перспективу розвитку своєї дитини, з'ясували можливі труднощі соціального розвитку, які виникають у певні вікові періоди, а також визначити свою роль у процесі психолого-педагогічного супроводу дитини.

Окрім того, психолог повинен допомогти батькам в коректній і тактовній формі позбавитися від ілюзій в плані майбутнього дитини. Разом з тим психолог повинен посилити віру батьків у можливість і перспективи розвитку дитини, в те, що правильно організований корекційний вплив дозволить оптимізувати подальший інтелектуальний і особистісний розвиток дитини. За необхідності психолог здійснює корекцію психічного стану батьків. Завдання психолога полягає в профілактиці невротизації або психопатизації батьків (особливо мам та бабусь) шляхом організації системи надання індивідуальних консультативних послуг.

У рамках консультативно-корекційної допомоги батькам у розв'язанні проблем психолог може використовувати різні форми роботи, до яких належить:

1. Система тренінгових вправ, спрямованих на формування та розвиток почуття батьківської любові «Сім кроків» [5, с. 185].

2. Психокорекційна робота з матерями, які виховують дітей з відхиленнями в розвитку «Гармонізація відносин між матір'ю та її дитиною» [6, с. 196].

3. Групові психокорекційні заняття «Гармонізація внутрісімейних відносин» [7, с. 105].

4. Письмові форми викладання проблеми – батьківські твори: «Моя проблема», «Мій життєвий шлях», «Історія життя моєї дитини».

Психолого-педагогічна підтримка батьків є життєво необхідною, тому що саме від батьків та їх внеску в процес виховання та навчання залежить повноцінний розвиток дітей з обмеженими можливостями.

З метою впровадження системи психолого-педагогічного супроводу дітей дошкільного і шкільного віку, які навчаються в умовах інклюзивної освіти, суттєвим є

організація і здійснення комплексного підходу, реалізація якого передбачає поетапне впровадження інклюзивної освіти, яке потребує проведення необхідних психосоціальних та педагогічних заходів, а саме:

1. Психодіагностичний етап:

- діагностика рівня розвитку дітей: виявлення індивідуальних особливостей психічного, фізичного, інтелектуального розвитку; рівня розвитку психічних процесів; діагностики соціальної зрілості, інтелекту, стилю взаємодії педагогів і батьків з дитиною;

- тестування та анкетування педагогів та батьків на предмет готовності до здійснення інклюзивного навчання;

- вивчення особливостей сім'ї, в якій виховується дитина;

- психолого-педагогічне спостереження за особливостями соціальної взаємодії учнів у школах з інклюзивним навчанням.

2. Оформлення документації для здійснення психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими потребами:

- банку даних дітей відповідно до особливостей та наявних порушень;

- картки здоров'я і розвитку дитини;

- психологічної картки індивідуального розвитку дитини;

- соціального паспорта сім'ї, в якій виховується дитина;

- щоденника спостереження за дитиною в навчальному закладі;

- щоденника спостереження за станом здоров'я і поведінкою дитини у позаурочний час;

3. Розробка та затвердження індивідуальних програм навчання і розвитку з рекомендаціями для педагогів і

батьків, розроблених за участі різних фахівців (лікаря, психолога, соціального педагога, педагога-дефектолога, учителя-логопеда).

4. Створення власної навчально-методичної та інформаційної бази, а саме:

- банку даних навчальних і виховних програм;
- механізму забезпечення отримання оперативної інформації про рівень здоров'я, навчання і розвиток дитини з особливими потребами.

5. Моніторинг результативності, який передбачає застосування наступних методів:

- дидактичного – вивчення результативності різних сторін навчально-виховного процесу;
- виховного – визначення ефективності виховного процесу, системи взаємостосунків його учасників;
- управлінського – з'ясування характеру взаємостосунків на різних управлінських рівнях у системах: «керівник – педагогічний колектив», «керівник – діти», «керівник – батьки», «керівник – зовнішнє середовище»;
- соціально-психологічного – спостереження за системою колективно-групових взаємовідносин, за характером психологічної атмосфери педагогічного колективу, психологічного стану дітей, батьків;
- медичного – відстеження динаміки стану здоров'я дитини з особливими потребами.

6. Виявлення і прогнозування можливих проблем, серед яких можуть бути наступні:

- виникнення опору новому середовищу з боку дитини, для зняття якого потрібно включати розробку додаткових освітньо-виховних ресурсів;
- виникнення внутрішніх і зовнішніх конфліктів між педагогом і дитиною, педагогом і батьками.

7. Розробка шляхів корекції можливих негативних наслідків:

- планування резерву часу для перегляду спланованих форм, методів, прийомів роботи з дітьми та їх батьками;
- ґрунтовне пояснення батькам і педагогам переваг інклюзивної освіти;
- реорганізація індивідуальних психолого-педагогічних програм супроводу дітей, які виявляють відповідні проблеми;
- відстеження результативності впроваджених змін.

Робота психолога з дітьми з особливими потребами охоплює низку проблем:

- низька самооцінка, невпевненість у собі;
- тривожність, наявність страхів;
- труднощі процесу комунікації;
- нестабільність психоемоційного стану;
- розбалансування саморегуляції;
- дезадаптація;
- почуття залежності від оточуючих;
- почуття безнадійності, приреченості та ін. [8, с. 123]

Психологічне дослідження властивостей особистості здійснюється шляхом діагностичної роботи за допомогою відповідних психодіагностичних методик. Вона передбачає перший діагностичний зріз, мета якого виявити рівень розвитку досліджуваної властивості особистості, та другий діагностичний зріз, який показує ефективність корекційної роботи. Для дослідження властивості особистості підбирається мінімум три психодіагностичні методики, що використовуються як під час першого, так і під час другого діагностичних зрізів.

У межах діагностичної роботи психолого-педагогічного супроводу підлітків з особливими потребами пропонуються для використання такі психодіагностичні методики (таблиця 1).

Таблиця 1

**Психодіагностичні методики в межах діагностичної
роботи психолого-педагогічного супроводу підлітків
з особливими потребами**

№ з/п	Досліджувана властивість	Психодіагностичні методики
1.	Самооцінка, невпевненість у собі	– Методика М. Куна; – методика С. А. Будассі; – методика Дембо-Рубінштейна
2.	Тривожність, наявність страхів	– Методика дослідження тривожності Спілбергера; – методика «Шкала тривожності» – модифікація шкали соціально-ситуаційної тривожності О. Кондака; – методика вивчення рівня тривожності Тейлора
3.	Мотивація	– Дослідження мотивації досягнення (А. Мехраб'ян); – проєктивна методика мотивації досягнення успіху та уникнення невдач (Х. Гекхаузен); – методика діагностики особистості на мотивацію до успіху (Т. Елерс)
4.	Міжособистісні стосунки, взаємодія	– Методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі; – опитувальник «Роль індивіда в групі» (Кирилюк, Величко, Карпівич); – методика дослідження проблеми та області взаємодії (Р. Бейлз)
5.	Психоемоційний стан	– Опитувальник САН; – шкала кольорового діапазону Лутошкіна; – шкала зниженого настрою – субдепресії
6.	Депресивний стан, невротизація	– Діагностика рівня невротизації Л. І. Вассермана; – експрес діагностика невроза К. Хека і Х. Хесса; – диференційна діагностика депресивних станів В. А. Жмурова
7.	Само- свідомість	– Шкала Я-концепції Теннессі; – контрольні списки П. Гоха; – шкала Я-концепції Пірса-Харріса; – методика дослідження «Незакінчені речення» Сакса і Леві
8.	Деадаптація	– Методика діагностики дезадаптації «Карта спостережень» Д. Скотта; – вивчення особистісної орієнтованості учня (А. В. Фурман); – тест нервово-психічної адаптації
9.	Ціннісні орієнтації	– Методика діагностики стану задоволення основних потреб («Косинка»); – методика діагностики спрямованості особистості А. Басса; – методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча

Корекційний напрямок роботи психолога включає в себе систему заходів, які спрямовані на корекцію особистісних проявів поведінки та розвиток особистості клієнта за допомогою спеціальних засобів психологічної корекції (індивідуальні корекційні заняття, тренінги, ділові ігри).

При роботі з дітьми з особливими потребами в рамках групової роботи з метою корекції поведінки та особистісних проявів організовуються:

- тренінг спілкування;
- тренінг ефективної соціальної взаємодії;
- тренінг підвищення впевненості в собі;
- тренінг зниження тривожності та подолання страхів;
- тренінг розвитку навичок емоційної саморегуляції;
- тренінг креативності;
- тренінг асертивності;
- тренінг самоствердження;
- тренінг особистісного росту та ін.

Індивідуальні корекційні заняття проводяться індивідуально з дитиною з особливими потребами і являють собою сукупність технік та вправ, які спрямовані на корекцію поведінки та особистості дитини.

Консультаційна робота здійснюється в межах індивідуальних консультацій з дітьми-інвалідами з метою вирішення особистісних проблем.

Психологічна просвіта передбачає проведення заходів та виступи перед учнями з певної проблематики. Діти з особливими потребами беруть участь у заходах просвітницького характеру разом з іншими учнями навчального закладу.

Для ефективного впровадження інклюзивної освіти психологічній службі школи важливо здійснити такі заходи:

1. Керівникам психологічних служб районів та міст області, практичним психологам та соціальним педагогам

навчальних закладів з інклюзивною освітою запровадити системну консультативну психологічну та соціально-педагогічну допомогу батькам дітей з особливими потребами, починаючи з раннього віку.

2. Розробити схему здійснення просвітницької роботи серед батьків з метою пропаганди інклюзивної моделі навчання дітей з особливими освітніми потребами.

3. Створити банк даних дітей з особливими потребами, які потребують навчання в системі інклюзивної освіти.

4. Створити мультидисциплінарні команди із залученням фахівців різного профілю, адміністраторів навчальних закладів, працівників управлінь (відділів) освіти, представників громадських організацій, фахівців служб охорони здоров'я для надання консультативної допомоги батькам.

5. Створити банк діагностичного інструментарію, рекомендованого для використання психосоціального супроводу інклюзивної освіти.

6. Провести цикл психолого-педагогічних семінарів, присвячених особливостям інклюзивного навчання.

7. Розробити реабілітаційні, розвивальні та корекційні програми роботи з дітьми, спрямовані на розвиток у них навичок соціальної взаємодії та на розвиток психічних процесів, необхідних для засвоєння навчальних програм.

Література:

1. Наказ Міністерства освіти і науки України від 11.09.2009 р. № 855 «Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009–2012 роки» – режим доступу : [https:// zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua).

2. Кантемір Т. В. Діти із затримкою психічного розвитку: Які вони? / Психологічний та соціально-педагогічний супровід навчання і виховання «особливої дитини» у школі : метод. посібн. [за ред. Д. Д. Романовської, С. І. Собкової]. Чернівці : Технодрук, 2019. С. 27.

3. Майковська О. Є. Рекомендації щодо роботи з дітьми, які мають порушення інтелектуальної сфери / Психологічний та соціально-педагогічний супровід навчання і виховання «особливої дитини» у школі : метод. посібн. // [за ред. Д. Д. Романовської, С. І. Собкової]. Чернівці : Технодрук, 2019. С. 11–12.

4. Науково-методичні засади діяльності психологічної служби: навчально-методичний посібник/ в 2 т. Т. 1/ [за ред. В. Г. Панка, І. І. Цушко]. К. : Ніка-Центр, 2015. 328 с.

5. Оклей-Проданюк О. В. Організація роботи практичного психолога з сім'ями дітей в закладах інтернатного типу / Психологічна служба : науково-метод. вісн. Вип. 6 / [укл. Д. Д. Романовська, С. І. Собкова]. Чернівці : Технодрук, 2018. С. 185–186.

6. Психологічний та соціально-педагогічний супровід навчання і виховання «особливої дитини» у школі: метод. посібник / за ред. Д. Д. Романовської, С. І. Собкової. Чернівці : Технодрук, 2019. 196 с.

7. Романовська Д. Д. Психологічний супровід процесу інтеграції у суспільство дітей з особливими потребами / Психологічний та соціально-педагогічний супровід навчання і виховання «особливої дитини» у школі: метод. посібник / за ред. Д. Д. Романовської, С. І. Собкової. Чернівці: Технодрук, 2019. С. 104–109.

8. Ілляшенко Т. Чому їм важко вчитися? Діагностика і корекція труднощів у навчанні молодших школярів . К. : Початкова школа, 2013. 127 с.

Юркевич Г. Й.

кандидат психологічних наук, доцент

Чортківського навчально-наукового інституту

підприємництва і бізнесу

Західноукраїнського національного університету

Кульчицький В. Р.

ПЕРФЕКЦІОНІЗМ ЯК ОДНА ІЗ ДЕТЕРМІНАНТ СИНДРОМУ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ

Актуальність цієї роботи визначається значною поширеністю такого явища, як перфекціонізм і його культивування у суспільстві.

Основна мета роботи показати, що перфекціонізм відіграє дуже велику роль в такому явищі як професійне вигорання і негативно позначається на професійній діяльності.

Перфекціонізм і як наслідок, професійне вигорання, призводять до тяжких наслідків: втрати працездатності, порушення соціальної активності. В останнє десятиріччя в зарубіжній психології інтенсивно обговорюється перфекціонізм як дисфункціональна особистісна риса, що припускає прагнення встановлювати неймовірно високі стандарти і це призводить до неможливості відчувати задоволення від результатів діяльності. Перші теоретичні розробки в цій галузі були зроблені в середині минулого століття соціальними психоаналітиками К. Хорні та А. Адлером. В даний час багато вчених вважають, що надмірне прагнення до досконалості пов'язане з хронічним суб'єктивним дискомфортом, високим ризиком психологічних проблем і зниженою продуктивністю діяльності. У ряді наукових праць продемонстровано деструктивний

вплив перфекціонізму на продуктивність професійної, і не тільки, діяльності, встановлено його тісний зв'язок з унікаючою поведінкою в формі прокрастинації, тобто відкладання початку будь-якої діяльності, та емоційного виснаження від дуже високих вимог до себе. У сучасній психології перфекціонізм виступає як прагнення суб'єкта до досконалості, прагнення доводити усі результати своєї діяльності відповідно найвищих стандартів (моральних, естетичних, інтелектуальних); це потреба в досконалості продуктів своєї діяльності. Перфекціонізм властивий не тільки людям творчих професій. Маркетологи, конструктори, менеджери та програмісти готові вдосконалювати результати своєї праці до нескінченності, якщо їх не обмежувати термінами і не контролювати проміжні результати.

Для перфекціоністів не існує такого поняття як необхідно і достатньо. Як зазначає науковець (Н. Гаранян) [3; 4; 5; 6] в своєму огляді зарубіжних робіт по перфекціонізму, в класичних визначеннях цей конструкт включав такий параметр як тенденцію особистості встановлювати надмірно високі стандарти та як наслідок цього неможливість відчувати задоволення результатами.

Науковець М. Холендер одним з перших визначив перфекціонізм як повсякденну практику пред'явлення до себе дуже високих вимог, визначив перфекціонізм як особливу мережу когніцій, яка включає очікування, оцінки себе і інших виходячи з того, що є схильність встановлювати нереалістично високі стандарти, прагнути до недосяжних цілей і визначати власну цінність з точки зору своїх досягнень. Холендер зробив уточнення, додавши до картини перфекціонізму когнітивний параметр мислення «все, або нічого», при якому є тільки два варіанти виконання діяльності: повну відповідність високим стандартам або повний крах. У подальших дослідженнях

до цих аспектів перфекціонізму був доданий параметр концентрації на помилках. Всі науковці розглядають перфекціонізм як багатовимірний конструкт, що має складну структуру (Hollender) [5].

Американські вчені в якості основних параметрів перфекціонізму виділили: високі стандарти, схильність до порядку, тривогу, прокрастинація, схильність відкладати заплановані дії. Для діагностики вони використовують «шкалу недосконалої досконалості». Р. Фрост і його колеги включили в структуру перфекціонізму наступні параметри: особисті стандарти, схильність висувати надмірно високі стандарти та при цьому надмірно відповідати їм, що породжує коливання самооцінки і хронічну незадоволеність своєю діяльністю, стурбованість помилками, схильність прирівнювати помилки до невдач, сумніви у власних діях, щодо якості виконання діяльності, батьківська критика, організованість, відображення важливості порядку і організованості (Р. Фрост) [3].

Британські психологи діагностують перфекціонізм за допомогою багатовимірної шкали перфекціонізму Р. Фроста.

Канадські дослідники висунули альтернативне уявлення про структуру перфекціонізму, що включає чотири параметри.

Перший, я-адресований перфекціонізм, який характеризується виснажливо високими стандартами до себе, постійне самооцінювання і цензурування своєї поведінки, а також мотиви прагнення до досконалості. Також тенденція встановлювати для себе більш завищені планки ніж у інших, при виконанні чого-небудь і не прощати собі недосконалість або помилки.

Другий параметр перфекціонізму, адресований іншим людям, це очікування від інших людей. Цей вид перфекціонізму передбачає завищені стандарти для окремих

людей, очікування від них досконалості і постійне оцінювання, яке породжує звинувачення на їх адресу, дефіцит довіри до них та почуття ворожості.

Третій, це перфекціонізм, адресований світу в цілому, переконаність що в світі все повинно бути точно, правильно, причому всі людські проблеми повинні отримувати своєчасне задоволення.

Четвертий вид, це соціально приписуваний перфекціонізм, він відображає потребу відповідати високим стандартам і очікуванням інших оточуючих. Цей параметр перфекціонізму відображає переконання в тому, що інші люди схильні дуже строго оцінювати і чинити тиск з метою змусити інших бути досконалими. Водночас людина переконана у власній нездатності догодити іншим. Соціально приписуваний перфекціонізм корелює з залежністю від чужої думки, сильною потребою у схваленні, страхом негативної оцінки. Виявлено також помірний зв'язок між низькою самооцінкою і соціально приписуваним перфекціонізмом (Dunkley) [8]. Ця група дослідників розробила свою методику для тестування різних параметрів перфекціонізму, це багатовимірна шкала перфекціонізму Хьюїтта-Флітта, вона характеризується високими показниками надійності і валідності. Вчені Холмогорова А. та Гаранян Н. розробили опитувальник для визначення патологічного перфекціонізму у відповідності зі своїми критеріями цього феномена (А. Холмогорова, Н. Гаранян) [3; 6]. Вони тестують за наступними параметрами:

- 1) сприйняття інших людей які делегують високі очікування, при цьому постійно порівнюють себе з іншими;
- 2) до себе пред'являють завищені претензії та вимоги;
- 3) ставлять до себе високі стандарти діяльності при цьому орієнтуються на параметр найуспішніших;
- 4) збір інформації про власні невдачі і помилки;

5) поляризоване мислення, по типу все або нічого;

6) надмірно високі вимоги до інших і завищені очікування від них. Перфекціонізм в працях класиків інтерперсонального психоаналізу: одним з перших, хто відійшов від ідей біологізму та почав вивчати вплив соціальних процесів на особистість, був А. Адлер. Невроз розглядався ним як природний розвиток індивіда, що володіє такими характеристиками як пасивність, затримка розвитку соціального інтересу, прагнення до досягнення переваги (Adler) [1].

Саме прагнення до переваги – основний мотив адлерівської «індивідуальної психології». У роботах А. Адлер не зустрічається опис перфекціонізму як такого, він також не користується цим терміном. Однак один з основних концептів його теорії, прагнення до переваги має багато спільного з перфекціонізмом. Це прагнення бере свій початок в почутті неповноцінності, який часто зароджується у людини ще в дитинстві.

Дитина оточена компетентними дорослими, які багато знають і вміють, вона змушена на них рівнятися внаслідок своєї незрілості і безпорадності. Постійне порівнювання себе з розумними, сильними дорослими може стати сприятливим ґрунтом для відчуття власної слабкості, ущербності, для появи хворобливих переживань, названих А. Адлер почуттям неповноцінності. Влада, якою володіють дорослі над дитиною, може посилювати це почуття. Відчуття власної неповноцінності породжує нестерпні переживання, природною компенсацією яких стає прагнення підвищити самооцінку. Способи підвищення самооцінки можуть бути різноманітними: уникнення ситуацій, в яких може проявитися слабкість, різні захисні маневри, спроби утвердитися, підпорядкувавши інших своїй владі.

Рушійною силою людської поведінки, на думку А. Адлер, є саме це прагнення до влади, прагнення до переваги. Перевага досягається різними шляхами: це може бути і прагнення до успіху, до першості в справах, якими займається людина, розвиток своїх умінь і здібностей, але це може бути і боротьба за владу. Для перемоги в цій боротьбі можна не тільки самовдосконалюватися, а й принижувати інших людей, применшувати їх заслуги і досягнення (Adler) [1]. З одного боку, мета переваги, усвідомлюється вона чи ні, змушує людей розвиватися, вдосконалюватися, з іншого, – віддаляє їх від реальності. Недосяжність мети проявляється в нереалістичних вимогах, претензіях і очікуваннях, що пред'являються як собі, так і іншим людям. Для оцінки власної переваги необхідно не тільки спостерігати за іншими людьми, а й постійно порівнювати себе з ними. А. Адлер звертає особливу увагу на це прагнення невротиків порівнювати себе з оточуючими. Таким чином, прагнення до ідеалу, до переваги над іншими людьми є, по А. Адлеру, невід'ємною частиною життя. І це прагнення до досягнення переваги, до досконалості А. Адлер вважав невротичним способом компенсації почуття власної неповноцінності.

Надалі ідею соціокультурного впливу на особистість розвивала К. Хорні, так само як А. Адлер вона відкидала фрейдівський біодетермінізм, пов'язуючи розвиток особистості з соціальними відносинами, порушення яких призводить до розвитку неврозів. Ідеї К. Хорні відображені в її роботах «Невротична особистість нашого часу» (1937), «Самоаналіз» (1942), «Наші внутрішні конфлікти» (1945), «Невроз і розвиток особистості» (1950).

В роботі К. Хорні «Нові шляхи в психоаналізі» відображені її розбіжності з З. Фрейдом, що стосуються бага-

трьох концептуальних положень класичного психоаналізу. У тому числі вона вступає в полеміку з питання прагнення людей до моральної досконалості (концепція понад-Я). К. Хорні вважає, що потреба в досконало і стримування агресії не є лише угода вимогам супер-его. Рушійною силою невротика є не потреба в зростаючій досконалості, як вважав З. Фрейд, а потреба в видимості досконалості. Під потребою в досконалості К. Хорні має на увазі саме потребу здаватися досконалим. Це не досконалисть сама по собі, а лише «претензія» на досконалисть. При цьому думки, почуття, поведінку визначають передбачуваними очікуваннями інших людей.

Супер-его у К. Хорні перестає бути особливою інстанцією, провідником моралі. Воно стає потребою невротика здаватися досконалим самому собі і іншим людям. Єдине, що має значення в житті – відповідність стандартам і очікуванням.

Потреба в досконалості бере початок в дитинстві. Авторитарні батьки, впевнені в своїй правоті, що встановлюють стандарти, позбавляють дитину ініціативи. Вона не висловлює своїх бажань, поглядів, у неї немає власної думки, відсутні цілі – вона будує своє життя відповідно до очікувань батьків. Дитина змушена пристосовуватися і дорослішає, не маючи впевненості у власній придатності, але добре засвоюючи нав'язані ззовні стандарти. У такій ситуації можуть розвиватися перфекціоністські нахили: прагнення відповідати вимогам та очікуванням інших людей, певним стандартам, що допомагає приховати внутрішню слабкість, нестійкість.

К. Хорні дає яскравий опис особистості, що рухається в напрямку перфекціонізму. Прагнучи до досягнення високих моральних та інтелектуальних стандартів, людина поступово ідентифікує себе з ними. Позиція правед-

ника, який не тільки знає, що і як має бути, а й прагне втілити це знання в життя, дозволяє йому дивитися на інших людей зверху вниз. Відчуття власної непогрішності підживлює почуття переваги, яке необхідно приховувати, тому що високі стандарти забороняють відчувати «неправильні» почуття. Особливо К. Хорні зазначає, що перфекціонізм проявляється не тільки в пунктуальності, в прагненні підтримувати порядок, домагатися успіхів в роботі, ретельно підбирати одяг і т.п. Важливі не стільки прояви перфекціонізму, що зустрічаються в повсякденному житті, скільки сама «філософія» перфекціонізму – досконалість всього способу життя, відсутність вад у всіх її областях. На думку К. Хорні, людина, яка прагне до досконалості, не вільна, вона знаходиться в «лещатах». Це прагнення настільки нав'язливо, що в досягненні досконалості можна втратити почуття міри і ставитися зі зневагою до реальних життєвих запитів, до своїх справжніх інтересів і можливостей. При здійсненні будь-якої помилки людина, яка прагне до досконалості, впадає в паніку. Вона буде усуватися від будь-якої діяльності, виконання якої може виявити її недосконалість, поставити під сумнів її здібності. Вся діяльність може бути паралізована, тому що зазвичай шлях до успіху всіяний помилками, а саме їх-то і не можна допустити. Звідси випливає ще одна важлива особливість – неможливість прояву будь-якої безпосередньої дії, почуття, думки. При цьому відступити від високих стандартів неможливо, тому що досконалість має допомогти впоратися з тривогою, забезпечити безпеку.

З вищесказаного випливає, що, будучи способом вирішення вихідних проблем, прагнення до досконалості породжує нові.

До них можна віднести: відсутність власної думки; надмірний конформізм по відношенню до стандартів та

вимог; незадоволеність інтерперсональними відносинами (в силу високих вимог, що пред'являються людям); орієнтація на очікування інших людей, а не на власні мотиви; відсутність спонтанності в прояві почуттів; емоційний дискомфорт. У своїй класифікації невротичних нахилів К. Хорні, описує потребу в любові і прихильності, потребу в партнері, потребу в обмеженні життя тісними рамками, прагненні до влади, потребу в експлуатації інших, потребу в захопленні, самодостатності і незалежності, виділяє і невротичну потребу в досягненні досконалості. Вже сама назва визначає її схожість з поняттям перфекціонізму. Потреба в досягненні досконалості і невразливості характеризується нав'язливими роздумами і самозвинуваченнями в зв'язку з можливими недоліками, боязню виявити в собі недоліки, страхом здійснення помилки, боязню критики або докорів, почуттям переваги над іншими, постійним прагненням до досконалості.

Відзначимо, що характеристики всіх виділених К. Хорні невротичних потреб включають параметри, подібні до перфекціонізму. Наприклад, потреба в експлуатації інших включає в себе оцінку інших людей, а потреба в любові – прагнення виправдовувати очікування інших. У всіх випадках можна простежити характерні для перфекціонізму високі стандарти, завищені вимоги і претензії, полярність сприйняття і оцінок.

В ході розвитку своєї теорії неврозів К. Хорні дійшла висновку, що невроз – це не тільки порушення людських взаємин, а й порушення ставлення людини до самої себе. Одним з основних концептів її теорії стає «ідеалізований образ Я» – уявлення людини про те, якою вона повинна або може бути, якими якостями може або повинна володіти (К. Хорні) [6]. Ідеалізоване Я виконує певні функції:

1. Ідеалізований образ Я підміняє Я реальне. Невротик, не проявляючи активності в побудові власного

життя, легко підпадає під вплив інших людей. Ця залежність може проявлятися в формі бунтарства, або відгородженості від людей, або в прагненні перевершити інших. У людини не розвивається відчуття впевненості в собі, у власних силах, вона не ставить реальних власних цілей, не прагне їх реалізувати. Я-реальне не дає відчуття власної значущості, якого потребує кожна людина. Його може дати тільки віра в свою «могутність», в те прекрасне ідеальне Я, до якого і прагне невротик.

2. Прагнення до досягнення ідеалу надає осмисленість життю невротика. В іншому випадку життя такої людини здавалось б йому безцільним і позбавленим сенсу.

3. Невротик постійно порівнює себе з іншими. Ідеалізований образ Я настільки хороший, що допомагає виходити переможцем з конкурентної боротьби з іншими людьми, які бачаться невротиком ворожими та недоброчисливими. І хоча в душі він відчуває себе слабким і нікчемним, але він повинен бути кращим, достойнішим! Тут приходить на допомогу ідеалізований образ Я.

4. Ідеальне Я "допомагає" невротика бачити себе гармонійним, не помічати свої недоліки, не контактувати зі своїми внутрішніми проблемами і конфліктами.

5. Фактично, ідеалізований образ Я заперечує наявність внутрішніх конфліктів, існування яких для невротика є неприйнятними. Так невротична потреба в схваленні, прихильності і любові постає в ідеалізованому образі Я як незвичайна здатність любити, потреба в відстороненості – як незалежність, а прагнення до переваги над іншими – як обдарованість. Невротика важко бути тим, ким він є насправді, тому несвідомо він прагне до свого ідеалу. Але ідеал недосяжний і тому з плином часу реальне Я стає все більш ненависним.

Прірва між двома Я поглиблюється. Конфлікт між реальним та ідеалізованим, межа прагненням до перероблення себе, до досконалості і ненависті до себе за неможливістю, нездатністю досягти цієї досконалості долається різними способами.

Невротик-нарцис ототожнюється з ідеалізованим образом, вважаючи себе самою досконалістю. Якщо ж людина будь-що-будь намагається відповідати вимогам внутрішнього диктатора – ми маємо справу з перфекціоністом. Але в будь-якому випадку одним з найтяжчих наслідків ідеалізованого образу стає відчуження Я реального.

Розвиваючи вчення З. Фрейда, А. Адлер і К. Хорні звернули увагу на роль міжособистісних відносин у розвитку неврозів. Депресивні розлади цими вченими не вивчались. Однак і в індивідуальній психології А. Адлер, і в соціокультурній теорії особистості К. Хорні дуже докладно розглянули особистісні риси, що призводять до неврозів. До таких особливостей характеру дані автори відносять і прагнення до досконалості.

У 60-і рр. ідеї А. Адлер і К. Хорні отримали розвиток в працях психоаналітиків М. Hollender (1965) і W. Missildine (1963). Ці автори вперше сформулювали чіткі визначення перфекціонізму. Під цією особистісною рисою розумілися високі вимоги, що пред'являються собі та іншим людям, перш за все щодо виконуваної діяльності, прагнення до бездоганного виконання роботи. Вважалося, що окремі індивіди більш схильні до встановлення нереалістичних стандартів для себе та інших. Вони надають дуже великого значення тому, наскільки інші відповідають стандартам, і цінують їх в залежності від цього.

Невідповідність людей пропонованим високим стандартам призводить перфекціоніста до незадоволеності і втрати задоволення в соціальних взаємодіях. Всі наявні

на той час концептуалізації перфекціонізму були одновимірними, сфокусованими тільки на «Я», і містили лише приховані вказівки на існування інших параметрів (М. Hollender) [5]. Таким чином, в працях класиків інтерперсонального психоаналізу зустрічаються концепти, близькі до перфекціонізму (наприклад, «прагнення до переваги» А. Адлер, «потреба в досконалості» К. Хорні).

Слідом за К. Хорні ідею про зв'язок душевного здоров'я з внутрішніми повинностями розвивав і А. Елліс – основоположник раціонально-емотивної психотерапії. Емоційні проблеми (депресивні і тривожні стани, низьку стресостійкість, труднощі контролю за гнівом) А. Елліс пов'язує з наявністю ірраціональних уявлень і переконань (А. Елліс) [3, 1]. Цей автор виділив близько 10 типових ірраціональних переконань, об'єднаних в три групи. Першу утворюють переконання, що стосуються самого індивіда, того, яким він повинен бути: абсолютно у всьому компетентним, адекватним, розумним і успішним, привабливим для оточуючих (я повинен).

Другу групу складають переконання щодо інших людей, які зобов'язані бути справедливими, доброзичливими, готовими в будь-який момент прийти на допомогу (ви повинні).

І, нарешті, третя група переконань стосується устрою світу, де все має бути зручно і комфортно, добре організовано, не повинно містити будь-яких труднощів, перешкод або неприємностей (мені повинні). Автор зазначає, що в тій чи іншій мірі подібні уявлення зустрічаються у всіх людей, проте індивіди з психічними порушеннями дотримуються їх більш чітко і жорстко. А. Елліс переконаний, що емоційні проблеми виникають тоді, коли люди перетворюють переваги в потреби, коли раціональні твердження «я віддаю перевагу», «мені хотілося б» (щоб

мене любили, мати хорошу роботу, вірних друзів і т. д.) підміняються ірраціональними «я повинен», «я зобов'язаний», «я не виношу», «я заслуговую» та іншими жорсткими догмами. Саме вони лежать в основі «когнітивної уразливості». Перераховані вище стандарти не можуть бути втілені в життя – саме тому вони є ірраціональними. І тоді індивід себе бачить нікчемним у всіх відносинах, людей навколо – вороже налаштованими, а навколишній світ – огидним місцем, в якому не варто жити. А. Елліс вважає, що ірраціональне мислення, так само як і раціональне – вроджена особливість людей. Вроджені тенденції до ірраціонального мислення можуть закріплюватися в ранньому дитинстві, а в подальшому підтримуватися громадськими та культурними цінностями, стереотипами. Схильність до стресу визначається ірраціональними помилками, що використовуються людьми при аналізі зовнішніх подій. Концепцію перфекціонізму А. Елліс не розробляв, однак описані ним ірраціональні ідеї, робота з якими становить основу раціонально-емотивної терапії, багато в чому схожі з феноменом перфекціонізму. Ця схожість виявляється в нереалістичних вимогах, пропонованих собі та іншим людям, найвищих стандартах, а також в полярності суджень та оцінок, в жорстких категоричних повинностях.

Три групи ірраціональних переконань А. Елліс («я повинен», «ви повинні», «мені повинні») співзвучні параметрам перфекціонізму, пізніше позначеним Флет (1990) як «я-адресований перфекціонізм», перфекціонізм, адресований іншим людям і перфекціонізм, адресований світу. Важливо відзначити, що, на думку А. Елліс, ригідне дотримання цих найвищих стандартів, завищені вимоги, прагнення до досконалості призводять до більшості психологічних порушень, в тому числі і до емоційних розладів.

Ідеї А. Елліс розвивав його учень і послідовник, когнітивний психотерапевт Д. Бернс. Він доповнив феноменологічні описи перфекціонізму (Д. Бернс) [6], визначивши цей феномен як «мережу когніцій», а перфекціоністів - як людей, схильних до встановлення високих стандартів, що визначають власну цінність в залежності від досягнення цих нереалістичних вимог. До раніше виділених М. Hollender (1965) і W. Missildine (1963) параметрів перфекціонізму (пред'явлення до себе високих вимог, прагнення до бездоганного виконання роботи). Д. Бернс додав важливий когнітивний аспект – мислення в термінах «все або нічого», яке передбачає виключно полярну оцінку діяльності: або успіх, або крах. На думку Д. Бернса, досконалість – це ілюзія, неіснуюча абстракція, тому якщо прагне до нього перфекціоніст він приречений на провал, невдачу, його неминуче чекає розчарування. Ним був розроблений один з перших інструментів вимірювання перфекціонізму – опитувальник, що включає 10 пунктів, який спрямований переважно на вимір перфекціонізму, адресованого власним Я. Наявність інструменту, що вимірює перфекціонізм, дозволило розпочати емпіричні дослідження цього феномена. Важливим етапом у розвитку концепції перфекціонізму стала публікація Дональда Хамачека [4, 1], присвячена порівнянні «здорового» і «невротичного» перфекціонізму. «Здорові» перфекціоністи відчують задоволення від своєї праці, дозволяють собі бути не дуже пунктуальними, дають собі право на помилку. У таких людей є потреба в схваленні, але воно сприймається як додаткове підтвердження до самоповаги, як поштовх для продовження та поліпшення роботи, від виконання якої вони і так відчують позитивні емоції. «Перфекціоністи-невротики» не здатні відчувати задово-

лення, тому що у власних очах вони ніколи не виглядають людьми, які хоч щось роблять досить добре. Цим людям весь час здається, що вони можуть і повинні робити все ще краще. Це позбавляє їх почуття задоволення, яке супроводжує успіх або просто добре зроблену роботу. Типові афекти в ході діяльності і по її завершенні – тривога, болісне невдоволення собою, сором, провина. Відмінності в афективному забарвленні діяльності стають очевидними вже на її початку.

«Здоровий» перфекціоніст енергійний, чітко бачить, що потрібно робити, емоційно заряджений, відчуває надію на успіх. «Перфекціоніст-невротик» зазвичай відчуває тривогу, невпевненість і емоційне виснаження ще до початку виконання нової роботи.

Найбільш очевидний наслідок перфекціонізму в сфері професійної діяльності є професійне вигорання, та відповідно цього ми відзначаємо, що як мотивація до успіху в цій сфері, перфекціонізм є негативним явищем. Високі кореляції показників перфекціонізму з показниками професійного вигорання служать наочним підтвердженням цього положення. Також саме перфекціонізм може мати виражені деструктивні наслідки для міжособистісних відносин у професійній діяльності.

Сприйняття інших людей надмірно вимогливо може підвищувати число стресогенних ситуацій в спілкуванні, приводити до переживань гніву і страху в контактах. Перманентне порівняння власної особистості з іншими людьми при орієнтації на найщасливіших, може продукувати інтенсивні переживання сорому й заздрості, що в результаті призводить до конкурентних відносин. Перфекціонізм має ряд важливих негативних наслідків для продуктивної діяльності: з одного боку, перфекціоністські

установки можуть стимулювати індивіда до підвищення активності по типу надмобілізації ресурсів, де відбувається швидке виснаження, з іншого може надавати і прямо протилежну блокуючу дію за типом паралічу активності у вигляді прокрастинації, коли індивід боїться почати будь-якої проект, так як не бачить ідеального, з його точки зору, завершення, і це також призводить до невдач у професійній сфері. Тому треба зазначити, що для психологічного здоров'я, та для довготривалої успішної професійної діяльності, перфекціонізм має негативний вплив.

Література:

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. М., "Прогресс", 1995.
2. Асмолов А. Г. Психология личности: учебник. М.: Изд-во МГУ, 2009.
3. Гаранян Н., Холмгорова А., Юдеева Т. Перфекціонізм, депресія і тривога. Московський психотерапевтичний журнал. 2001. № 4. С. 18–48.
4. Гаранян Н. Г. Перфекционизм и враждебность как личностные факторы депрессивных и тревожных расстройств: Автореф. дис. ... доктора психол. наук. М., 2010.
5. Гаранян Н. Г. Типологический подход к изучению перфекционизма. Вопросы психологии. 2009. № 6. С. 52–60.
6. Гаранян Н. Г., Холмогорова А. Б., Юдеева Т. Ю. Перфекционизм, депрессия и тревога .Московский психотерапевтический журн. 2010. № 4. С. 18–48.
7. Seidah A., Bouffard T. La mesure du perfectionnisme: validation canadienne-franzaise du Positive and Negative Perfectionism Scale. Revue canadienne des sciences du comportement. 2012. V. 34. № 3. P. 168–171.
8. Sherry S. et al. Trait perfectionism and perfectionistic selfpresentation in personality pathology. Personality and Individual Differences. 2017. V. 42. P. 477–490.
9. Terry-Short L. et al. Positive and negative perfectionism. Personality and Individual Differences. 1995. V. 18. P. 663–669.

РОЗДІЛ 3

ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНО- ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ В ЕКОНОМІЦІ ТА ОСВІТІ: ПОСТ ПАНДЕМІЧНІ ВИКЛИКИ

Гриців Т. Г.

кандидат педагогічних наук, старший викладач
*Чортківського навчально-наукового інституту
підприємництва і бізнесу*

Західноукраїнського національного університету

ДУХОВНИЙ ВЕКТОР СОЦІАЛЬНО- КУЛЬТУРНОЇ ПАРАДИГМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Глибокі перетворення в Україні, зумовлені війною, ставлять нові виклики до освітнього процесу, де згідно державницьких запитів визріває необхідність підсилення освітнього простору націєтворчим компонентом.

Тому назріла необхідність створення національно спрямованої освітньої програми виховання високодуховної особистості на ґрунті духовного народознавчо-просвітницького потенціалу України з метою осмислення українською дитиною себе свідомим громадянином України, з яскраво вираженими національною самосвідомістю та національно-культурною ідентичністю.

З огляду на це нам необхідна відповідна форма організації наукового знання, тобто цілісна теоретична система, зміст і структура якої була б збагачена соціально-культурною доктриною розвитку національної освіти і конкретизована психомистецькими технологіями навчання.

Досвід сучасних науковців, провідних педагогів та просвітителів минулого апелює до висновку щодо необхідності пошуку раціональних шляхів забезпечення національної ідентифікації та комфортного входження дитини в культурно-освітній простір. В такому освітньому середовищі у дитини формувалися б не лише знання, вміння та навички, але й система національних та морально-духовних цінностей [13, с. 312].

Народна педагогіка як система культурно-історичних надбань народу, акумулювала у собі весь потенціал фундаментальних цінностей, які базуються на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичаях і обрядах, багатовіковій виховній традиції, духовності, то виникає необхідність до створення відповідних педагогічних умов, де б діти відчували ауру світосприйняття рідного народу, що є визначальним у формуванні світоглядної позиції зростаючої особистості.

Саме як культурно-історична (надсоціальна) істота, людина поєднує в собі якості універсальності і унікальності, стає здатною до самоудосконалення, до вільної і творчої діяльності, іншими словами – отримує вимір духовності.

З метою розвитку національної сфери освіти виникла нагальна потреба в розробці метатеорії, як нового етапу розвитку наукової думки і освітньої практики, за модульно-розвивальною інноваційною системою освітньої діяльності, що може стати вперше предметом теоретичного осмислення, наукового проєктування і соціально-психоло-

гічного генезису на рівні школи як соціально-культурної організації або інституту духовного виробництва суспільства [10].

Тому варта уваги на сьогодні є ідея створення ментально зорієнтованої освіти, формат методологування якої базується на принципах інноваційної модульно-розвивальної освіти, деосвітній процес має здійснюватися на основі таких методологічних підходів: культурологічного, особистісно і ментально зорієнтованого, аксіологічного, системного, компетентнісного, діяльнісного.

Культурологічний підхід передбачає виховання дитини в культурному середовищі, спонукаючи її до саморозвитку. У цьому контексті освіта є частиною культури, що забезпечує засвоєння національних і загальнолюдських цінностей культури, сприйняття їх, де освіта завжди є культуровідповідною.

Культурологічний підхід характеризується об'єктивним зв'язком людини з культурою як системою цінностей. Таким чином, освоєння культури як системи цінностей є розвитком самої людини та її становлення як творчої особистості [5]. Визначальними принципами культурології є принципи науковості, об'єктивності, історизму, де широко використовуються описово-емпіричний метод та історико-порівняльний.

Автохтонність українців є тим наріжним каменем в дослідженні власної історії, культури, духовності, встановивши який можна вибудувати міцний фундамент і звести непохитні мури самобутньої історії, культури, держави України і виховання в ній дітей на засадах гуманізму [8, с. 285].

В свою чергу Ю.Павленко у «Передісторії давніх русів у світовому контексті» говорить про зображення вічного дерева, в теперішній деформації, що сходить в своєму прототипі до трипілля [7 с. 33–34].

Видатний український педагог К. Ушинський, який один із перших обстоював думку про ефективність народного виховання, велику увагу приділяв дослідженню проблеми формування в учнів цілісної картини світу як систематизованих та цілісних уявлень про навколишній світ, базову систему орієнтирів людини. Картина світу, у розумінні К. Ушинського, є тією ментальною моделлю світу, яка зберігається в пам'яті народу, його історії, культурі як системне уявлення про просторово-часове існування світу, нескінченність Всесвіту та рушійні сили розвитку, місця та призначення людини у світі [6].

За І. Бехом – виховний процес має передбачати поєднання тієї чи іншої духовної цінності з родом чи нацією як її творцем, тобто джерелом, з якого ця цінність вичерпується. У цьому джерелі Я-духовне й набуває повноцінного усвідомлення себе самого. Звідси у підростаючої особистості формується, зокрема, й почуття обов'язку перед іншими людьми, перед родом загалом [3, с. 31]. У цьому плані слід спрямувати мислення вихованця на те, щоб у нього судження «я носій духовності» ототожнювалося з судженням «я усвідомлюю себе перед моєю нацією як носій духовності» [3, с. 55].

Академік підкреслює, що «вагомим є прийом так званого «духовного хреста», коли вихованців занурюють у глибину роду через окремих представників, як носіїв певних духовних набутків. Здійснюючи цю мандрівку, в вихованця зникає особистісне відчуження від свого родового коріння. Після прямування по родовій вертикалі, він має здолати горизонтальний шлях, вступаючи у мисленнєвий діалог з рідними, близькими, знайомими, які є взірцями духовності в певних її сегментах [4, с. 9].

Одним із найдавніших і найстійкіших символічних елементів розуміння світобудови у наших предків є

«дерево життя» або світове дерево, що уособлює у собі те ж родове дерево і є ментальною моделлю картини світу в українців. В основі «Дерева Роду – дерева життя» акумульовані та систематизовані засоби народної педагогіки, які створюють цілісне розуміння про життєтворення українського народу нашої Батьківщини.

Тому наступний крок у методологічному обґрунтуванні освітньої діяльності як метатеорії пов'язаний із визначенням світоглядних універсалій нової теоретичної системи, які з одного боку, є категоріями, що зосереджують історично накопичений соціальний досвід і дають змогу оцінювати, осмислювати і переживати світ та формувати єдине світобачення усіх громадян, диференціюючи і систематизуючи їхній ментальний досвід, з іншого – відіграють роль своєрідних програм суспільної життєактивності зрілої особистості, котрі обумовлюють щеплення, відтворення і варіантність усього багатоманіття більш конкретних програм поведінки, діяльності, спілкування і вчинання, характерних для певного типу соціальної організації. Іншими словами, універсалії культури, наповнюючись суспільними, груповими та особистісними смисловими відтінками, передаються від людини до людини, від одного покоління до іншого, утворюють структурну схему свідомості особи конкретної епохи, формують світобачення і прийняту групою систему норм і цінностей [11]. Саме світоглядні смисли, на думку В. С. Стьопіна, «характеризують національні та етнічні особливості кожної культури, властиве їй розуміння простору і часу, добра і зла, життя і смерті, ставлення до природи, праці, особистості та ін. Вони визначають специфіку різних культур. З іншого боку, історично особливе в універсаліях культури завжди конкретизується у велетенському багатоманітті групового та індивідуального світосприйняття і

світо переживання» [9, с.20]. Тому В. Фурман доходить висновку, що розвиток культури – це передусім відпрацювання нових смислів, значень, кодових систем і програм життєактивності, яке знаходить безпосереднє втілення у зміні глибинних підвалин життєвого досвіду (установки, канони, смисли, вартості тощо) й водночас достатньо повне відображення в більшому меншому оновленні універсальї культури.

Чим більше поле культури засвоїв індивід, чим глибше та якісніше він це зробив, тим більшою мірою сформовані у його свідомості цінності відповідають сутності людини і потребам прогресивного розвитку суспільства. У свою чергу світ буття людини виступає як культура лише в тому разі, коли він здійснює функцію «формотворення людського духу», тобто формування людини. Ідеалом цілісності та гармонійності за В. І. Шинкаруком є людина, всі сфери духу якої – почуття, воля, розум – перебувають у такій мірі взаємодії, де почуття формується на основі розуму, а розум «осяяний горінням» почуття, де воля являє собою єдність діяльності почуття та розуму, що скеровані на свою предметну реалізацію. Засобом формування та розвитку духовності він визначав культуру в усіх її формах і вимірах: мистецтві, науці, філософії, релігії, моральній та правовій свідомості, святах та обрядах, у загальнолюдському і національному – в усьому, що формує мудрість, любов, віру, надію, справді людське в людині [10].

Цілком слушною є твердження В. Фурмана, що традиційна освітня модель зробила культурні надбання нації і людства заручниками прагматичних інтересів виживання, характерного для доіндустріального та індустріального типів суспільства. Тому на сьогодні є актуальним створення повноцінної теорії освітньої діяльності, яка у

нашому науковому досвіді виходить за історично віджилі межі предметності й пропонує методологічну модель матриці соціально-культурного змісту за модульно розвивальним інноваційним навчанням.

Основний зміст модульно-розвивальної інноваційної системи, яка вибудовуватиметься у координатах соціально-культурної парадигми, становлять чотири сфери соціально-культурного досвіду: добування, використання, збагачення, творення, які співвідносяться з періодами функціонування цілісного модульно-розвивального процесу: інформаційно-пізнавального, нормативно-регуляційного, ціннісно-естетичного, духовного.

Предметом наукового пізнання тут є цілий світ соціокультурного досвіду людства, в якому національні традиції доповнюються загальнолюдськими стереотипами, якісні характеристики духовного життя суспільства збагачуються абстрактно-логічними формами культури, а науковий раціоналізм (закони, аксіоми тощо) неподільно пов'язаний з вітакультурними таксонами*, естетичними образами і багатоваріантними буттєвими смислами [11].

Тому модульно-розвивальна система, у координатах соціально-культурної парадигми, витлумачуючи індивідуальний культурно-освітній розвиток особи як сутнісно аналогічний поступ культури людства, характеризується інноваційною повноцінністю щодо основних компонентів діяльності середнього та вищого навчально-виховного закладу (цілі, зміст, форми, технології, методи, наслідки). Оскільки вона не відкидає класно-урочну систему, а використовує її надбання як основу, фундамент для істотної оргтехнологічної і психолого-педагогічної перебудови освітнього процесу, то вона може застосовуватися і у початковій школі.

Важливим моментом є те, що модульно-розвивальна система, реалізуючи нову науково-світоглядну парадигму,

теоретично обґрунтовується як сфера духовного життя суспільства, що займається соціально-культурним творенням нової людини – громадянина України з високим ідейним, розумовим і духовним потенціалом. Складність модульно-розвивальної системи полягає в інноваційній багатоваріантності психолого-мистецьких технологій, тому важливим фактором є якісно вища підготовка як педагога-творця і як психолога дослідника.

Крім того модульно-розвивальна система має мати якісно відмінне від традиційної програмово-методичне забезпечення освітнього процесу, яке має бути інноваційним, оскільки вперше у практиці школи розкриває гармонію психолого-педагогічного, навчально-предметного та інших різновидів змісту окремих фрагментів соціально-культурного досвіду в чіткій пропорційності та наступності.

До незаперечних здобутків модульно-розвивальної системи слід віднести те, що вона теоретично й технологічно розв'язує проблему внутрішньої вмотивованості навчально-освітньої діяльності вчителя і учня, вимагає від них максимальної пізнавальної, регуляційної, світоглядної та самореалізаційної пошукової активності й самостійності на індивідуальному рівні психологічної організації внутрішнього світу особистості. Крім того впровадження модульно-розвивальної системи передбачає перехід педагогічного колективу до нової організаційно-управлінської моделі життєдіяльності школи.

Розширеним теоретичним конструктом соціально-культурної парадигми є модель самотворення Я-концепції як гармонійне взаємодоповнення чотирьох складових: когнітивної (Я-образ), емоційно-оцінкової (Я-ставлення), поведінкової (Я-вчинок) і спонтанно-креативної (Я-духовне) в контексті організаційного клімату модульно-разви-

вальної інноваційної системи освіти, у оптимальній наступності психомистецьких технологій і технік розвивальної взаємодії, механізмів перебігу вчинків освітнього культуротворення і саморозвитку. У результаті не тільки налагоджується двостороннє взаємозумовлення у системі “Я-концепція учня – вплив конкретного шкільного середовища”, а ще й з різною повнотою розгортається процес самотворення (поведінка, діяльність, спілкування, вчиняння), модальностей і складових концептуального Я; нарешті, образів суб’єктивної реальності та рівнів змістово-суб’єктного діяння (моносуб’єкт – пізнання – знання, полісуб’єкт – регуляція – норми, метасуб’єкт – світогляд – цінності, абсолютний суб’єкт – духовність – самореалізація) [11].

Тому важливим фактором є створення відповідного освітнього середовища загальноосвітнього закладу як однією з педагогічних умов.

При організації освітнього середовища слід враховувати тенденції виховної практики гуманістично орієнтованої розвивальної моделі виховання, яка передбачала дві стратегії: суб’єкт-суб’єктну (реалізовувалася у формі смислоактуалізуючого діалогу, спрямовуючого вихованців до його Я-духовного) та соціально-педагогічну (здійснювалася у формі виховних просторів як відповідних проєктів) [2].

Важливими засобами при створенні духовного освітнього середовища виступають розроблені І. Бехом виховні закони у благодійному житті особистості, які сприяють трансформації зовнішньо детермінованого виховного процесу у внутрішньо зумовлений [1]. Позиція ученого у контексті цих законів полягає у тому, що природа духовності не є іманентною, а обумовлена процесом цілеспрямованого виховання ціннісних ставлень, як до себе, так і до Батьківщини.

Закони благодійного життя особистості через призму народного досвіду виховання можна застосовувати з метою створення у закладі загальної середньої освіти середовища духовного спрямування, де б зростаюча особистість відчувала свою причетність до життя народу. Народознавство, акумульоване у звичаях, традиціях, святах, фольклорному багатстві, в культурі поведінки та етикеті та у у сформованих впродовж віків моральних нормах українського народу, сприяють створенню атмосфери одухотворення, духовного наповнення, нарощування духовності у особистості.

Суть цих законів полягає у тому, що життя за духовними орієнтирами інтеріоризується особистістю за рахунок свідомого духовного зростання й практичної самореалізації, де зростаюча особистість ознайомлюючись із культурною спадщиною свого народу, занурюється у духовний простір народної філософії, світосприйняття, світогляду з метою набуття національно-культурної ідентичності. Це також передбачає практичне засвоєння досвіду народної мудрості, з метою застосування народної культурної традиції у повсякденному житті. Така виховна практика **осмислюється законом діяння особистості не на сцені життя, а в середовищі духовному**, що налаштовує свідомість зростаючої особистості замислюватися над своїм духовним призначенням і стає підґрунтям до виникнення на основі емоційних переживань мотиваційних прагнень в осягненні ціннісного ставлення до культурної спадщини Батьківщини. Занурюючи вихованця в ауру народного життя, створивши відповідне духовно збагачене середовище, викликається у нього позитивні емоційно-мотиваційні прагнення до вдосконалення, духовного зростання на основі народного досвіду. Таким чином починає діяти **закон постійного нарощування вихованцем «Я-ду-**

ховного». За твердженням І. Беха, цей процес здійснюється за допомогою вчинкового життя, кожний акт якого мотивується вищими цінностями, а не меркантильними потребами. Звідси бере початок дії **закон максимальної духовної наповненості життя особистості**, де вагому роль відігравало прагнення до вищих стремлінь не в окремих епізодах, а ставало душевною потребою життя у кожному моменті. Тому життя за цим законом вимагало від особистості максимального душевного напруження не лише на якомусь відрізку у часі, а й «як атом можливості», який дозволяє особистості максимально реалізуватися у найвищих цінностях.

Наприклад, у виховній діяльності, залучаючи зростаючу особистість до відтворення народної традиції, звичаю чи свята, які обрамлені колоритом народного мовлення, педагог намагався викликати позитивне емоційне переживання, прищепити вихованцю моральні цінності, правила життя, закладені народною педагогікою. Все це спонукало до засвоєння тих цінностей, за якими жив наш народ.

Пізнавальна інформація про звичаї і традиції українців, пов'язана з календарно-обрядовими святами, ремеслами, декоративно-прикладним мистецтвом відображена у засобах народної педагогіки, які є важливим виховним матеріалю у осягненні культури нашо народу.

В свою чергу засоби народної педагогіки відігравали важливу роль у духовному зростанні вихованця в першу чергу через мову, що супроводжує звичаєво-традиційну основу українців. Мовне багатство народу впливає не лише на емоційну сферу зростаючої особистості, а значно розширює рівень обізнаності дітей. Такий виховний вплив підкріплюється **законом: від духовності до одухотвореності особистості**, який виступає внутрішнім чинником одухотвореного життя як неперервного вчинку особис-

тості. Засвоєні знання, уявлення, усвідомлення, переконання, судження в ході виховного процесу стають уже її надбанням і переходять у рефлексію вчинку. Тобто традиційна основа життєтворення українського народу стає платформою життєвого спрямування особистості якраз завдяки аурі одухотвореного наповнення, яке зростаюча особистість пізнала, відчула у ході проєктної виховної роботи. Одухотвореність народної педагогіки як системи впливає на мотиваційне бажання наслідувати вищі смисли і цінності українського народу. Тому важливим чинником можна розглядати морально-духовну систему, що завдяки самоповазі особистості забезпечує саморух особистості. Відповідно народна педагогіка вимагає певних духовних зусиль внутрішньої роботи, що репрезентує **закон перебування у духовній аурі**.

Така робота над собою, спонукання до самовиховання виступає однією із найдієвіших виховних практик народу. Моральні цінності, зафіксовані у тих же засобах народної педагогіки, спонукали, сприяли корекції окремих якостей у вихованця. Тому згідно **закону мотиваційно-ціннісної узгодженості вчинкової діяльності особистості** акцент робився на мотивації вищими духовно-моральними цінностями, як у вчинку-справі, так і у вчинку-думці, вчинку-слові, почуттях. У даному випадку увага зверталася на цілісне розуміння цінності як моральної категорії, якою керується людина у житті, що визначає загальну лінію поведінки у духовному зростанні і якою є доброчинність. Наскрізно ця моральна чеснота виступала у всіх аспектах народного життя: у звичаях, традиціях, у святкуванні народних свят згідно календарного циклу, у традиційному наповненні обрядодій, ігор, у колориті пісенно-словесного мовлення народу, у побутовій практиці взаємовідносин. Відповідно доброчинність полягає у бажанні творити

добро, є підґрунтям до виховання у зростаючої особистості ціннісних ставлень, зокрема до Батьківщини. Сформовані ціннісні ставлення в особистості стають справді дієвими, оскільки їх духовна природа породжує гармонію і позитивну налаштованість вихованця. Так діє **закон створення виховного простору з високою акустикою духовного світу**, де у суб'єкт-суб'єктних відносинах вихованці глибоко відчують, розуміють одне одного і відповідно морально діють. Така узгодженість у виховному середовищі спонукає до створення довіри, відкритості. Згідно **закону раціональної душевної таємничості-відкритості** кожній особистості властиво оберігати певні бажання, пристрасті, прагнення, але у сфері взаємного спілкування особистість має бути відкритою до іншої людини, без цієї умови вона не зможе повноцінно розвиватися. Адже діалог, спілкування, взаємодопомога – це ті аспекти виховної підтримки, особливо у зростаючої особистості, де ціннісне ставлення любові, самоповаги, безкорисливого піклування як в особистому, так і в загальному сенсі, мають мати підкріплення та приклад з боку наставника.

І. Бех наголошує, що у процесі сходження підрос- таючої особистості до духовних цінностей слід розрізняти два типи відносин: обопільно перетворювальний та односторонньо перетворювальний. Перший тип відносин ґрунтується не на формальній поверхневій міжособистісній взаємодії, а на глибинній сутнісній основі вихователя і вихованця, де найвищі почуття поваги, любові, піклування є визначальними. Другий тип відносин проявляються лише на етапі, коли вихованець здійснює вчинок, мотивований тією чи іншою духовною цінністю, відтворюючи ті духовні характеристики, які демонстрував вихователь, як внутрішні засоби у виховному процесі [3, с. 60].

Важливим законом, застосованим нами на практиці, був **закон духовної гнучкості**, що передбачав уміння відстоювати свою позицію та переконання. Власне, неконфліктне вирішення проблеми є прерогативою духовної позиції особистості, де вона має проявити вміння комунікативної толерантності, коли хоче довести правильність своїх переконань. У міжособистісних стосунках цей закон передбачає ризик для особистості, де власні цінності, що окреслюють вище «Я»-позицію, вихованець не має морального права втратити. Тому він має уміти відстоювати свої переконання, коли можна втратити принципово неважливе, щоб зберегти те, заради чого живе.

Закон запобігання парадоксу у віковому становленні вихованця спонукає зростаючу особистість до самостійності, самодостатності, відповідальності, уміння піклуватися про іншу людину, що є проявами базових ціннісних ставлень особистісного духовного зростання. Урахування вікових періодів у виховному процесі є невідвортною вимогою, що вимагає координацію виховних вимог і впливів. Тому, проєктуючи освітню технологію, ми маємо згідно вимог до вікових особливостей дитини створювати таке виховне середовище, яке найкраще б забезпечувало її продуктивність.

У духовному зростанні особистості важливим аспектом було осмислення та залучення вихованцем до цінностей українського народу. Лише за цієї умови ціннісне ставлення до Батьківщини перетворюється на внутрішню якість добродійних ідеалів в думках, вчинках. **Закон «Пізнай самого себе»** відіграє важливу роль у самопізнанні вихованця як представника народу, майбутнього громадянина.

У своїй роботі ми опиралися на **метазаконом розвивального виховання «Знання слід перетворити у вчинки»**,

який був визначальним у розумінні навколишнього світу, його прогресивного поступу. Відповідно до нього сформовані ціннісні ставлення є потребою не лише у почуттях, у вчинках, а й проявом певної життєвої позиції. У нашому випадку основою виховного процесу була народна педагогіка, спрямована на розкриття внутрішньої сутності дитини (а не зовнішньої, як це в традиційній педагогіці), що сприяло виробленню відповідної поведінки.

Застосування законів і закономірностей І. Беха сприяли створенню виховного середовища, де реалізувалося виховання ціннісного ставлення до Батьківщини у молодших школярів засобами народної педагогіки. У цьому процесі важлива роль відводиться педагогу, який володіє вибором методик і технологій виховання. Вибір вчителя залежить від рівня його педагогічного мислення, креативності, виховних цілей. Першочерговим для педагогів є переорієнтація змісту освіти, який би давав не тільки специфічні (професійні) знання, а й був наповнений виховним компонентом з вектором духовності, що на сьогодні є дуже важливим.

Культурологічна орієнтація змісту освіти у Концепції Державного стандарту, Базового навчального плану. Тому на зламі століть багатопровідних науковців розглядають освіту і культуру як споріднені поняття. Зокрема, освіта визначається як один із провідних чинників формування індивідуальної культури людини, що оволодіває культурою на основі цілеспрямованої та цілісної системи навчання й виховання. Розвиток професійно-педагогічної культури майбутнього педагога ґрунтується на принципі створення цілісного культурно-освітнього простору, оволодіння особистістю духовними і матеріальними багатствами, які забезпечують для кожного свідому життє-

діяльність, розумне ставлення до оточуючого світу, до Батьківщини, суспільства, держави.

Література:

1. Бех, І. Д. Виховний процес в осягнутих глибинах. *Шкільний світ*. 2014. № 5, С. 4–12.
2. Бех, І. Д. (2015) Патріотизм у потенціалі педагогічної думки. *Патріотичне виховання нації. Матеріали науково-практичної конференції 15 грудня 2015 року*. Київ: ВЦ «Просвіта». 2015, С. 115–122.
3. Бех, І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія. Київ-Чернівці: «Букрек», 2018, 320 с.
4. Бех, І. Д. Компонентна модель сходження зростаючої особистості до духовних цінностей. *Інноватика у вихованні : зб. наук. пр. / упор. Петренко О. Б.; ред. кол. Петренко Б. О., Гринькова Н. М., Ціпан Т. С. Рівне: РДГУ, 2017. Вип. 6. С. 6–16.*
5. Бойчук, Ю. Д. Культурологічний і аксіологічний підходи до формування еколого-валеологічної культури студентів педагогічних навчальних закладів. *Вісник НТУУ «КПІ» (Серія «Філософія. Психологія. Педагогіка»)*. 2009. № 3. Ч 1. С. 121–126.
6. Гриців Т. Г. Виховання ціннісного ставлення до Батьківщини у молодших школярів засобами народної педагогіки: дис. канд. пед. наук. 13.00.01. Ін-т проблем виховання АПН України, Київ. 2021, 413 с.
7. Павленко, Ю. В. Передісторія давніх русів у світовому контексті. Київ: Фенікс, 1994. 398 с.
8. Постовий, В. Г. Етногенез і етнопедагогіка української сім'ї в контексті глобальних перипетій сьогодення. *Педагогічний дискус. Збірник. наукових. Праць*. Ін-т педагогіки НАПН України, Хмельниц. гуманіт. пед. акад. Хмельницький ХГПА. 2012. Вип. 13, С. 184–291.
9. Стьопін В. С. Культура. *Філософія культури. Психологія і суспільство* 1, Тернопіль: Астон, 2015. С. 16–25.
10. Фурман А. В. Психокультура української ментальності: 3-є наукове видання. Тернопіль: НДІ МЕВО, 2014. 168 с.
11. Чорна В. В. Вхідження особистості культурно-освітній простір: історико-філософський аспект. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Збірник наукових праць*. Інститут проблем виховання НАПН України. Київ, 2016. Вип. 20. Кн. 2. С. 307–313.

Карач Н. М.

кандидат філологічних наук, старший викладач
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу
Західноукраїнського національного університету*

ВПЛИВ ДОСКОНАЛОСТІ ВОЛОДІННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНЬОГО ЕКОНОМІСТА

Знання української мови професійного спрямування – є однією з нормативних навчальних дисциплін, яка вивчає норми сучасної української літературної мови з метою подальшого їх застосування у професійній діяльності кожної зі спеціальностей. Навчальна дисципліна «Українська мова за професійним спрямуванням» – обов’язкова для вивчення і засвоєння знань студентами вищих навчальних закладів. Вона входить до нормативної частини навчального плану, а це означає, що її обсяг та зміст повинні визначатися відповідними державними стандартами освіти.

Сучасна освіта майбутнього фінансиста насамперед передбачає розвиток фахового потенціалу особистості. З іншого боку, вона покликана сформувати комунікативні вміння, які реалізуються під час активної роботи в колективі, пошуку оригінальних рішень у конкурентному інформаційному середовищі, вирішення конструктивних питань та конфліктних ситуацій. Знати свої права як члена суспільства, розуміти цінності громадського суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина України.

У цьому контексті в процесі реалізації освітньої програми особливе значення має навчальний курс «Українська мова за професійним спрямуванням». Саме він сприяє засвоєнню державної мови відповідно до норм офіційного спілкування, удосконаленню фахових мовленнєвих умінь, усвідомленню національної самототожності, забезпечує високий рівень мовної культури.

Таким чином, його мета – по-перше, ґрунтовні знання норм та особливостей офіційно-ділового стилю як необхідних мовних чинників професійної підготовки і практичної діяльності, по-друге, повага до української літературної мови, а отже, формування національної гідності та патріотичних переконань. Майбутній випускник вищого навчального закладу – це передусім представник української інтелігенції, національно свідомої, професійно орієнтованої, творчо активної.

Вважаємо, що курс «Українська мова за професійним спрямуванням» виконує низку важливих завдань: вивчення термінології економічного фаху, систематизація знання про офіційно-діловий стиль української мови (жанри офіційно-ділового стилю, структурні елементи тексту документа, правила його написання, сучасні вимоги щодо оформлення, класифікація документів, їх призначення та ін.); у професійній діяльності керуватися Українським правописом (2019), бездоганно володіючи орфоепічними, орфографічними, лексичними, граматичними, пунктуаційними, стилістичними нормами сучасного українського, щонайперше ділового мовлення; удосконалювати вміння й реалізовувати навички оформлення і редагування різних видів ділових паперів: щодо особового складу (автобіографія, резюме), довідково-інформаційних (оформлення адреси, повідомлення електронної пошти, протокол та витяг з протоколу, анотація, рецензія, відгук, звіт та ін.), облі-

ково-фінансових (розрахунок, доручення, акт, список, заявка), з господарсько-договірної діяльності (договір, трудова угода, контракт, декларація про доходи та ін.), організаційних і розпорядчих (положення, інструкції, постанова, ухвала, розпорядження, правила та ін.); дотримуватися етикету ділової комунікації, культури усного (форми ввічливості і протокольні вимоги під час телефонних розмов, ділових бесід і нарад, публічного виступу та ін.) і письмового (службові листи) ділового мовлення.

Важливим аспектом вивчення цієї навчальної дисципліни в закладі є опанування спеціальною термінологією, бо тільки тоді спеціаліст вважається професійним і успішним, коли збагачує свій лексичний запас, мову, спілкування професійними термінами. Тематика курсу передбачає для цього теми: «Поняття етики ділового спілкування», «Правила спілкування фахівця при проведенні зустрічей, переговорів, прийомів та по телефону», «Спеціальна термінологія та професійна» тощо.

Всім відомо, спливає час, змінюються і удосконалюються новітні технології – це не може не зазначатись на словниковому запасі. Адже з'являються нові, більш удосконалені форми і методи в роботі. З огляду на сказане, важко переоцінити роль фахових словників у сфері спілкування, адже вони покликані полегшити роботу фахівця. І тільки потрібна відповідна тема курсу «Словники за фахом. Фінансово-економічний словник-довідник» допоможуть опанувати народження нових, іншомовних професійних слів [3, с. 468].

Грамотне ведення професійної документації – це запорука успіху фахівця. Загальні відомості до складання документації, фінансова грамотність потребують конкретних, дуже обмежених по формі, але важливих по змісту фактів. Неможливо правильно навчитись це робити без

знань теорії і практики. Теми: «Загальні вимоги до складання фахової документації», «Текстове оформлення довідково-інформаційних документів», «Укладання фахових документів відповідно до фаху» та інші дадуть можливість опанувати не тільки теоретичними знаннями, але й практичними навиками, що особливо цінується в наш час, бо теоретичні знання без практики – це просто багаж знань, а практичні навики, які опанують на заняттях, – це вже відповідних фаховий рівень в роботі молодого спеціаліста.

Запровадження нової редакції Українського правопису (чинний із 30 травня 2019 року) актуалізувало проблему підвищення мовної компетентності працівника, розширення його мовних знань, зокрема, постійного інформування українського суспільства про основні зміни в сучасній мовно-писемній практиці, нові правописні правила, уніфікацію орфоепічних, орфографічних, словотвірних норм та ін. Українська національна комісія з питань правопису в цьому контексті зазначає: «Спадкоємність у мові – це зв'язок між поколіннями, які жили, живуть і житимуть в Україні. Пошук балансу між системними параметрами сучасної мови, з одного боку, й різночасовими прикметами української мовної традиції, з другого боку, – найскладніше із завдань, що поставали перед творцями національного правопису на кожному з етапів його розвитку. Нова редакція правопису є кроком до розв'язання цього завдання з позицій історичної й етнографічної соборності української мови й української нації» [1, с. 5].

Таким чином, викладач під час занять з українського ділового мовлення повинен допомогти студентам на основі засвоєння норм української літературної мови вивчити зміни в Українському правописі і вміти їх застосовувати

як у повсякденному житті, так і професійному процесі, розкрити орфоепічні й орфографічні аспекти української мови, заохочуючи студентів до професійного самовдосконалення та регулювання мовної культури.

У нових умовах розвитку національної освіти, заґрунтованої в студентоцентризм та особистісно-орієнтоване навчання, зростає навчальна мотивація студентів, що зі свого боку спонукає викладача шукати й віднаходити шляхи активізації їхньої пізнавальної діяльності, а отже, підвищувати ефективність навчального процесу. Реалізуючи теоретико-пізнавальну і нормативно-практичну функції курсу «Українська мова за професійним спрямуванням», він раціонально організовує лекційні та практичні заняття, самостійну й індивідуальну роботу студентів. Дає змогу спілкуватись державною мовою як усно, так і письмово; застосовувати знання у практичних ситуаціях; здійснювати професійну діяльність, згідно з вимогами законодавства, ефективні комунікації між фахівцями і користувачами послуг у сфері фінансів, банківської справи та страхування; підтримувати належний рівень знань та постійно підвищувати рівень професійної підготовки.

Передовсім, на нашу думку, навчальний процес інтенсифікують сучасні інтерактивні методи і прийоми навчання, орієнтовані на формування їхньої професійної комунікативної компетентності. Творча співпраця викладача зі студентами визначається взаємною зацікавленістю у досягненні високих результатів навчання. При цьому останнє має бути динамічним, чітко організованим, конструктивним, цікавим, а отже ефективним. Різноманітні методи, форми, види навчальних занять стимулюють пізнавальний інтерес, сприяють нагромадженню знань із певної теми, їх впорядкуванню та закріпленню.

У системі професійної, найперше мовної, підготовки майбутніх фахівців методично доцільними вважаємо групу навчальну діяльність та організацію ігрового середовища.

Групова генерація ідей («злива ідей», «мозкова атака» або «мозковий штурм», «вулик», прес-конференція, дискусія у малих групах, опитування експертів, майстер-клас та ін.) забезпечує більш ефективну мовну підготовку студентів через удосконалення їхніх комунікативно-творчих (організація колективної роботи, адаптація в ній, співробітництво, самоконтроль, самооцінка і їх корекція, попередження і вирішення конфліктних ситуацій та ін.) й інтелектуально-логічних (вміння виділяти головне в проблемі, аналізувати і синтезувати навчальний матеріал) здібностей. Навчальні та рольові ігри, як-от, ігри-вправи, бліц-ігри, ігри-драматизації та ін., регулюють практичні мовні навички за допомогою розвитку інтелектуально-евристичних (вміння самостійно мислити, продукувати нові ідеї, фантазувати та ін.) і мотиваційно-творчих (пізнавальний інтерес, позитивний настрій, налаштованість на високий результат, творча активність) якостей особистості.

Наприклад, у ході імітаційних ігор відтворюється діяльність певної організації, що проводить нараду чи засідання, під час яких обговорюються нормативні акти, ухвалюються постанови чи розпорядження, при чому студенти повинні знати протокольні вимоги щодо організації та проведення відповідних офіційних заходів, особливості ведення прийому відвідувачів, телефонної розмови, ділової наради, бесіди, дискусії. У ділових іграх корегується використання стійких мовних зворотів в усному діловому спілкуванні, функціональність міміки і жестів як невер-

бальних засобів спілкування, інтонування сполучникових і безсполучникових складних речень та інших синтаксичних конструкцій із вставними словами, словосполученнями, реченнями, звертаннями. Ігри-вправи дозволяють вирішити навчальну проблему чи пізнавальну-суперечність.

Так, вивчаючи жанри офіційно-ділового стилю, студенти з'ясовують причини відхилення від орфоепічних та орфографічних норм і шляхи усунення помилок у тексті документа, правила використання засобів милозвучності в ньому, особливості словозміни іменників та правопис відмінкових закінчень (в автобіографії або резюме), розділові знаки при відокремлених членах речення, службових частинах мови (в довідково-інформаційних документах), вживання типових мовних зворотів в офіційно-діловому стилі, написання слів іншомовного походження, правильне використання займенникових форм та усталених займенникових зворотів у діловому листуванні та ін.

Ефективність методів «аналізу конкретних ситуацій», «евристичних запитань», «майстер-класів», бліц-гри та ін., на нашу думку, підвищується за допомогою широкого використання кейсів. Кейс спрацьовує лише тоді, коли інтригує, заохочує студентів до виконання завдання і реалізації окресленої викладачем мети заняття.

У курсі «Українська мова за професійним спрямуванням» пропонуємо послуговуватися міні-кейсами як ілюстраціями до теоретичного блоку проблем, які вони презентують. Прикладом є міні-кейс «Альтернативні моделі ділових перемовин», де окреслені два можливі сценарії офіційно-ділових переговорів: а) конфронтаційний, що передбачає протистояння учасників, кожен із яких налаштований на свою перемогу будь-якою ціною; б) партнерський, коли учасники шукають спільні взаємовигідні варіанти розв'язання проблеми.

При цьому викладач цілеспрямовано організовує роботу з навчальним матеріалом у малих групах, загострюючи увагу аудиторії на практичній проблемі: запропонувати й умотивувати власний сценарій ділових перемовин. Обговорення проблемної ситуації відбувається у невимушеній атмосфері як відвертий обмін ідеями та поглядами, обґрунтування програми реалізації проєкту і розробки базової моделі перемовин. Такий підхід передбачає ґрунтовне засвоєння змісту конкретної теми, вимагає сформованих навиків застосування одержаних на практичних заняттях знань, комунікативної грамотності майбутнього фахівця. Викладач лише координує хід обговорення, спрямовуючи його в конструктивне русло. У такий спосіб він удосконалює вміння студентів уважно слухати й адекватно сприймати інформацію, запобігати двозначності висловлювання, розвиває культуру сперечання, майстерність самопрезентації.

Отже, формування компетентного мовного вдосконалення на заняттях курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» здійснюється через впровадження активних методів й інноваційних технологій навчання, його практичного спрямування, в ході чого формуються навички комунікативно доцільного використання засобів української мови з дотриманням етикету ділового спілкування.

Література:

1. Білодід І. К. Дбаймо про високу культуру мови. *Питання мовної культури*. К.: Наук. думка, 1969.
2. Загорецька О. Складання та оформлення службових документів. *Досвід.кадровика*. 2004. № 2-6. С. 8.
3. Словники за фахом. Фінансово-економічний словник-довідник. Дніпро. 2018. 468 с.
4. Український правопис. Українська національна комісія з питань правопису. 2019. Архів оригіналу за 17 вересня 2019. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>.
5. Шевчук С. В. Українське ділове мовлення: Навчальний посібник. 8-ме вид., випр. і допов. К.: Алерта, 2015. 308 с.

Ковальчук Ю. П.

викладач

*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу*

Західноукраїнського національного університету

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Пандемія коронавірусної інфекції стала потужним викликом для вищої освіти вусьому світі, зажадавши максимальної адаптації навчального процесу до нових умов.

Перехід на дистанційне навчання змусив заклади вищої освіти використовувати такі засоби організації освітнього процесу, які раніше використовувалися лише як допоміжні. Основний акцент в умовах дистанційної освіти довелося зробити на використання цифрового освітнього середовища. До весни 2020 року вважалося, що дистанційне навчання найбільш привабливе для людей, мотивованих на здобуття додаткової освіти, підвищення рівня професійних навичок, студентів, які не мають змоги відвідувати з різних причин (географічна віддаленість, зайнятість, обмежені можливості здоров'я тощо) офлайн заняття у стінах закладу освіти. Однак після оголошення пандемії COVID-19 дистанційне навчання стало масовим. Цифрове середовище стало основним засобом організації навчального процесу.

В умовах пандемії швидкість і рівень модернізації процесу організації навчання для студентів змушує інакше подивитися на функціонування цифрового освітнього середовища в українських закладах вищої освіти. Експерти вказують, що при організації навчання в форматі дистанційної освіти існують ключові відмінності, які викликають певні проблеми, до вирішення яких закладам вищої

освіти необхідно бути готовими. У зв'язку з переходом на дистанційне навчання виникла гостра потреба у створенні та використанні інноваційних засобів у галузі освіти та, зокрема, у викладанні іноземних мов [1].

Дистанційне навчання базується на відмінних від класичного способу організації навчального процесу технологіях та методиках. Технологія дистанційної освіти будується на сукупності методів, форм та засобів, спрямованих на взаємодію студента та викладача без безпосереднього контакту. Використання комп'ютерних технологій у навчанні іноземних мов студентів дозволяє не тільки забезпечити доступ до необхідних інформаційних ресурсів, а й створити новий освітній простір, активізувати їх навчально-пізнавальну діяльність, підвищити ефективність навчання та інтерес до всіх аспектів вивчення мови [1].

Дистанційна освіта дозволяє організовувати навчання безвідриву від безпосереднього місця перебування або діяльності студента, що дозволяє закладам вищої освіти розширити географію охоплення освітніми послугами. У свою чергу це і дозволяє також вижити у жорсткому конкурентному середовищі.

Перехід на дистанційне навчання оголив проблему професійної готовності педагогічних кадрів до діяльності в умовах цифрового освітнього середовища. Викладач закладу освіти в умовах пандемії повинен не тільки знати свій предмет, володіти та вміти користуватися необхідними освітніми методиками, але й уміти вибирати методи навчання. Викладач в дистанційних умовах повинен мати достатній рівень компетентності не лише у вузькопрофесійній сфері, а й уміти організувати комунікативний процес таким чином, щоб студент був готовий до міжкультурного спілкування. На викладача покладаються функції координатора навчального процесу, який опера-

тивно коригує курс, консультує студентів в індивідуальному порядку, визначає порядок вивчення навчальних модулів тощо. Викладач повинен подати матеріал таким чином, щоб зацікавити свою віртуальну аудиторію, спонукати її не просто вислухати, а й включитися у спільну роботу. Можливості, що дають викладачу інформаційні та комунікативні технології зараз все-таки є лише додатком, який допомагає і полегшує вирішення педагогічних завдань, поставлених перед педагогом.

Дистанційна освіта передбачає велику самостійність при оволодінні навчальною дисципліною. При цьому вона дозволяє викладачу іноземної мови використовувати можливості онлайн-навчання при проведенні індивідуальних, групових занять, формуючи індивідуальну програму навчання для кожного студента із стандартних освітніх модулів.

Проте, дистанційне навчання – це насамперед готовність та мотивація студента досамостійної роботи, який, отримуючи від викладача необхідний обсяг навчальних матеріалів, розвиває у себе здібності до самоорганізації та самоконтролю. Використання уніфікованих навчальних модулів дозволяє забезпечувати повноцінну взаємодію викладача та студента. Для студента модульна подача матеріалу дозволяє ефективніше отримувати необхідний обсяг знань, умінь та навичок, а для викладача створює можливість забезпечити контроль за якістю та кількістю засвоєної навчальної інформації. Крім того, самостійні блоки навчальної інформації схильні до активізації мисленнєвої діяльності – адже для того, щоб аргументовано відповісти на запитання викладача, студенту необхідно не просто прочитати пропонований навчальний матеріал перекласти його, проте, і розгорнуто відповісти на запитання викладача. На цьому етапі викладач може повноцінно оцінити рівень засвоєного матеріалу і визначити якість самостійної роботи студента.

Дистанційне навчання із застосуванням мультимедійних технологій дозволяє студентам пізнати всю різноманітність мови, а не лише фокусуватись на граматичних чи лексичних явищах. Лексичні фрази та висловлювання – теми, які часто виходять за рамки традиційного навчального плану та які застосовуються та інтегруються на заняттях у дистанційному форматі. У процесі дистанційного навчання студенти можуть зіткнутися з рядом перешкод. Ці перешкоди можуть бути пов'язані з умовами навчання, а також із індивідуальними особливостями учнів. На сьогоднішній день немає таких дистанційних програм, які враховували б ті чи інші індивідуальні особливості кожного студента. Як ще один із недоліків дистанційного навчання можна виділити відсутність мотивації та психологічної неготовності деяких студентів до самостійного навчання без прямого контролю з боку викладачів. Сюди ж можна віднести проблему самоорганізації та відсутність очного спілкування між суб'єктами навчального процесу.

Дистанційна освіта, з одного боку, дозволяє вирішити безліч проблем, пов'язаних з технічною організацією навчального процесу – наприклад, зниження витрат на утримання навчальних корпусів, однак, з іншого боку, вразливість дистанційної освіти – у її орієнтованості на самостійну роботу, на наявність високої мотивованості у студентів на здобуття дійсно високого рівня професійних умінь, знань та навичок. І під час навчання іноземної мови ця сторона питання спливає частіше, ніж при вивченні інших предметів через комунікативну методiku, що лежить в основі навчання іноземної мови.

Під час навчання іноземної мови використання електронних технологій дозволяє розширити спектр засобів та інструментів організації освітнього процесу для вирішення

навчальних завдань. Існує низка популярних освітніх платформ для вивчення англійської мови: Coursera, edX, Futurelearn, Udemy, Khan Academy, Openlearning, Alison, Stanford Online, Canvas, Yale. Використання викладачем такої освітньої платформи як Coursera дозволяє, наприклад, сконструювати індивідуальний план вивчення англійської мови для кожного студента[2].

Найбільш популярною зараз є освітня платформа Moodle, яка використовується для створення динамічних веб-сайтів. Ця освітня платформа дозволяє організувати взаємодію викладача та студента у віртуальному освітньому середовищі, індиферентному до рівня вихідної та отримуваної освіти. Причому специфіка платформи Moodle дозволяє використовувати її як у процесі дистанційного навчання, так і за традиційної організації навчального процесу.

Варіюючи поєднання різних елементів курсу, викладач може організувати вивчення навчальної дисципліни таким чином, щоб форми навчання відповідали цілям та завданням конкретних занять [2].

Освітні платформи дозволяють реалізувати великий спектр завдань, що виникають перед педагогом на момент переформатування освітнього процесу. Освітні платформи, що мають повноцінні електронні навчально-методичні комплекси, реалізують завдання розвитку професійно-мовної комунікативної компетентності та всіх її компонентів, а також полегшують викладачу організацію освітнього процесу у ключі особистісно-орієнтованого підходу. За повноцінної регулярної самостійної роботи та наявності зворотнього зв'язку з викладачем студенти набувають знання про систему мови та поглиблюють їх, оволодівають всіма видами мовної діяльності, а також сприяють підвищенню рівня вільного володіння іноземною мовою. Навчання іноземної мови у дистанційному форматі не

виключає комунікативний процес, але значно його ускладнює і тому використання освітніх платформ допомагає вирішити питання створення комунікаційного простору, що забезпечує взаємодію викладача та студента з метою оволодіння комунікативними навичками, які, у свою чергу, забезпечують вільне спілкування як на професійному, так і на особистому рівні. Використання ресурсів таких платформ дозволяє викладачеві за необхідності змінити умови групового заняття без особливих проблем, наприклад, ввести до онлайн-конференції іноземних викладачів із країни – носія. Це дозволяє не тільки урізноманітнити навчальний процес, а й вирішити низку специфічних навчальних завдань, серед яких стає контроль рівня володіння засобами мовної системи мови, що вивчається.

Окреслимо окремі методи викладання англійської мови, які продемонстрували при використанні у процесі дистанційного навчання високу ефективність.

Тематичні презентації дозволяють збільшувати інтенсивність засвоєння навчального матеріалу, оскільки вони впливають одразу на декілька видів пам'яті: зорову, слухову, емоційну, а подекуди і моторну. Їх можна використовувати як для початкового рівня знань у здобувачів освіти, так і для високого. Створення презентацій є невід'ємною складовою самостійної роботи студентів. Презентації доцільно використовувати при аудіюванні, переказі текстів, складанні діалогів.

Доречним за дистанційного вивчення іноземної мови є використання інтерактивних форм і методів: тренінгів, елементів проблемного навчання, веб-квестів, а також лексичних, граматичних, фонетичних, орфографічних, творчих ігор. Саме інтерактивні способи навчання практичного володіння іноземною мовою сприяють підвищенню рівня мотивації студентів до вивчення дисципліни.

Дистанційне навчання буде ефективним лише за наявності наступних характеристик:

- діяльність студентів має бути ретельно та детально спланована та організована;
- цілі та завдання навчання мають бути чітко позначені;
- навчання має бути інтерактивним, оскільки інтерактивність – це ключове поняття освітніх програм дистанційного навчання;
- має бути налагоджений зворотній зв'язок між студентом та викладачем;
- потрібні наявні можливості групового навчання;
- має бути організований звуковий супровід.

Таким чином, ефективне дистанційне навчання іноземної мови має здійснюватися на базі добре побудованого віртуального мовного середовища. Виходячи з багатофункціональності, дистанційне навчання з використанням електронних технологій широко застосовується у сфері вивчення іноземних мов у закладах вищої освіти. Головною перевагою освіти у дистанційному форматі при вивченні іноземних мов є практична складова. Особливість навчання іноземної мови полягає в тому, що метою є не лише володіння мовною компетенцією, а й володіння комунікативною компетенцією. Іноземна мова, будучи засобом спілкування та пізнання, займає особливе місце у системі освіти. Крім того, для відпрацювання та оволодіння навичками спілкування, необхідне мовне середовище. І, якщо немає можливості практикувати спілкування у реальних умовах, виникає необхідність створення уявних ситуацій, що дозволяють стимулювати спілкування мовою, що вивчається. Як наслідок використання дистанційного навчання для відпрацювання граматичних та лексичних навичок, розвитку практики перекладу, навчання різних типів читання та навичок аудіювання стає ефективним та актуальним [3, 105].

Однозначно можна сказати, що дистанційне навчання не може бути повною заміною очному формату навчання, оскільки без особистого контакту студент-викладач і студент-студент при вивченні іноземної мови обійтися неможливо. Проте, можна зробити висновок, що студенти сприймають проведення онлайн-занять як закономірний процес, а змішане навчання, як хороший компроміс між дистанційними та очними видами навчання. Проблеми дистанційного навчання, пов'язані з недостатньою підготовленістю студентів до такої форми здобуття освіти, можуть бути поступово подолані, оскільки носять тимчасовий характер і пов'язані в основному з технічними проблемами і психологічними проблемами. Потрібно більш повно інформувати студентів про появу нових платформ і можливості навчання іноземних мов у дистанційному режимі.

Таким чином, вважаємо, що при викладанні іноземної мови викладачам слід ретельно продумувати способи мотивації студентів і можливості стимулювання інтересу до занять онлайн взагалі і до дистанційного вивчення іноземних мов зокрема. Сучасний мінливий світ підкидає системі вищої освіти нові виклики, яким необхідно відповідати. Проте, будь-які зміни, їх дослідження та аналіз також відкривають нові можливості і дають поштовх до нововведень, що допомагають удосконалювати процес навчання, роблячи його більш привабливим для студентів і підвищуючи мотивацію до вивчення іноземних мов

Література:

1. Олійник В. О. Інноваційні технології дистанційного навчання іноземної мови для студентів немовних ВНЗ. *Лінгвістичні дослідження*. 2014. Вип. 38. С. 238–246.
2. Мовчанська О. Я. Формування навчальної автономії студентів із використанням освітніх онлайн-платформ у процесі навчання іноземної мови. *Викладач ХХІ століття*. 2017. № 4. С. 108–114.
3. Постоленко І. Ефективне навчання англійської мови дистанційно. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2015. № 1. С. 104–108.

Кульчицький Р. В.

ФІЛОСОФІЯ МИСЛЕННЯ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ

Досліджуючи ситуацію сьогодення слід відмітити, що пандемія істотно діє на людство. Ми не випадково використовували поняття «людство», тому що йдеться фактично про всі сфери людського існування як на індивідуальному рівні, так і на загальнолюдському. Цей процес так охопив життя всіх без винятку людей і вимагає ґрунтовного осмислення його філософських, етичних та наукових моментів. Не випадково вже більше двох років вчені-дослідники з усього світу та різних областей України активно обговорюють біологічні, медичні, психологічні, фізіологічні, філософські, соціологічні, етичні та навіть геополітичні, політичні та ідеологічні аспекти цієї пандемії. Словом, пандемія стала об'єктом міждисциплінарного підходу. Такого масштабного обговорення пандемії, як процесу як поняття, ще був у світовій історії. Це свідчить про те, що світ поступово перетворюється на свою нову динаміку зміни, що супроводжується глибинними змінами у всіх сферах функціонування. У цьому контексті етичні проблеми, що виникали під час пандемії, займають особливе місце. Це пояснюється своєрідним характером пандемічного процесу, з одного боку, а з іншого – змістом та метою інформаційної війни, що ведеться навколо походження, природи та ступеня поразки COVID-19.

На конференції Школи філософії та культурології 2022 року пропонується обговорити зміни розуміння відповідальності та пов'язаної з нею суб'єктності, які стрімко відбуваються у суспільстві.

Незважаючи на те, що поняття відповідальності є традиційним для етичного та соціально-політичного дискурсу, спостерігається поширення цього поняття практично на всі сфери людської життєдіяльності. Філософи сьогодні говорять не лише про моральну, але про епістемічну відповідальність, громадянські активісти – про екологічну чи навіть расову відповідальність. Аналогічні зміни спостерігаються у розумінні пов'язаної з відповідальністю суб'єктності. Якщо теоретичні трансформації розуміння індивідуального суб'єкта як основного суб'єкта відповідальності не є чимось новим уже багато десятиліть, то практична зміна розуміння суб'єкта відповідальності, що відбувається останніми роками, можна назвати радикальною. Сьогодні відповідальність повсюдно приписується не лише індивідуальним чи колективним суб'єктам таким, як особистості, соціальні, релігійні, етнічні, расові групи, але навіть і природним механізмам чи артефактам, таким як процесам у головному мозку чи ЦНС, штучному інтелекту тощо. З цим виникає низка питань, які потребують глибокого критичного осмислення.

Отож, відзначимо, що у часто штучно створюється атмосфера напруги навколо цього питання, і це відбивається у всіх сферах життя індивіда і суспільства. Етичний аспект у випадках ще актуалізується. Ми спробуємо по філософськи осмислити деякі актуальні етичні проблеми пандемії у межах міждисциплінарного підходу.

Оскільки пандемія почалася лише два роки тому, теоретичне осмислення цього явища лише набирає темпів, але вже є деякі серйозні дослідження в аспекті соціально-філософської рефлексії цього феномену. У цьому контексті ми вважали за потрібне звернутися до праць Гербера Маршала Маклуена, Нікласа Лумана та Юргена Хабермаса

[2]. Звісно, ці дослідження мали суто загальний характер. Ми досліджували проблему в перетині загальних соціально-філософських положень, висунутих у працях названих дослідників, з результатами конкретних висновків сучасних учених під час пандемії. Пандемія як соціопсихологічна проблема: особливості індивідуальної реакції. Всесвітньо відомий французький соціолог Ален Турен, аналізуючи вплив пандемічної ситуації на індивідів, говорить про розсіяність та невпевненість сучасних людей.

Це відчувається на індивідуальному рівні у всіх регіонах, охоплених пандемією. У своєму інтерв'ю професору Гюршаду Огузу А. Турен висуває таку тезу: «Довіра між людьми падає». Соціолог пояснює цей процес так: «Бо в нього величезний інструмент незрозумілості, складності. Є різні облікові записи. Ви зробили майже все, що робите у своєму житті, тому що довіряєте своєму фармацевту, лікарю чи продуктовому магазину. Багато хто зараз далекий від цього. Втратити впевненість достатньо, щоб сказати: “Вони роблять це для нашого зла, а не для нашого блага” [1]. За нашими спостереженнями, під час пандемії джерелом втрати довіри є соціальне середовище, яке є джерелом «втрати впевненості». Індивід сприймає ці дії через призму оцінки «добра» та «зла». У період пандемії люди стають схильними вважати «злом» впливу, що йде від навколишнього середовища. Вони мало довіряють своєму «фармацевту, лікарю» чи навіть «продуктовому магазину». Для індивіда ситуація взагалі незрозуміла та складна. А чому? З погляду соціології, психології, філософії та етики це цікавий момент. По-перше, як вважає французький соціолог, люди ситуацію оцінюють у призмі етичних параметрів – зла та добра. Саме на основі того, що процеси, що відбуваються, вони сприймають як зло, стають розсіяними, втрачають впев-

неність у собі і навколишньому середовищі, і зникає довіра. Образно кажучи, за Альоном Туреном, у період пандемії етика випереджає інші види соціальної реакції.

Тут також явний натяк на те, що навіть профілактичну проблему люди сприймають через призму етичних параметрів. Деякі люди носіння маски вважають “добрим” і відстоюють свою позицію скрізь. Наприклад, в автобусі, метро, літаку радикально заперечують тим, що нехтують «масковим добром». Були випадки бійки в автобусах та літаках різних країн. У цьому сенсі носіння маски є своєрідним «дрес-кодом доброти». Разом з тим є певні люди, які вважають носіння маски та інші профілактичні дії злом. Вони також радикально відкидають ці речі. Навіть трапляються зіткнення з поліцією. Аналогічне ставлення людей спостерігається до вакцинації. Ті, що втратили довіру до навколишнього середовища (у даному випадку, до медицини та чесності відповідних політичних, ділових та соціальних структур), заперечують проти вакцинації. Вони вважають це абсолютним злом, і впевнені, що таким чином заберуть у них життя. На основі вищесказаних думок можна висунути три тези. По-перше, у період пандемії людське життя стає актуальнішим, ніж вчасно до пандемічного періоду. По-друге, на індивідуальному та колективному рівні етика починає випереджати інші види соціальної та психологічної реакції. По-третє, у пандемічному періоді взаємодія індивідуального та соціального рівня супроводжується зміною змісту етичних уявлень. У зазначеному контексті актуальною є відповідь на запитання: «Які фактори зумовлюють вище зазначені зміни етичного характеру?» Вчені у цьому контексті наголошують насамперед фактор комунікації чи спілкування.

Нинішня криза та загальний затишок - це подарована нам можливість замислитися. Ми не збираємося заходити

так далеко, щоб закликати до радикальної революції та боротьби з коронавірусом. Але ми могли б переглянути окремі компоненти всередині системи, які давно стали предметом численних дискусій.

Тут слід обов'язково звернути увагу і на режим видалення, і на гнучкий графік роботи, і можливість поєднувати роботу і сім'ю. Позитивним є і той факт, що наша споживча активність зараз значно обмежена, що ми надані самі собі. Інтуїтивно кожен розуміє, що справжнє щастя це придбання нових речей.

З філософського погляду як раз під час кризи поняття щастя не заважало б розглянути уважніше. В античному уявленні про щастя основна роль відводиться моральності, моралі, тобто тільки засноване на моральних принципах життя може вважатися повноцінним.

Отже, пандемічна криза, можливо, змусить нас знову звертатися до того, що в житті справді важливо.

Однозначно, тепер все залежить від нас самих, від того, як ми поведемося зараз, якою мірою зможемо мобілізувати цю позитивну енергію. Що стосується мене, то я – оптиміст, і можу тільки порадити не прогаяти цей шанс і скористатися позитивним ефектом ситуації, що склалася.

Наприклад, у роботах ряду вчених йдеться про вплив зміни засобів комунікацій на тип культури, і на суспільство в тому числі, а у разі з періодом пандемії ситуація дещо інша. Саме у разі йдеться швидше за все про зміну характеру, методу і масштабу спілкуванні (комунікації) у межах й того типу культури чи умовах без істотних якісних змін засобів. Як показує досвід, під час пандемії люди стали менше спілкуватися та обмежують «простір спілкування». Змінюються і способи спілкування під час зустрічі (наприклад, замість рукостискання роби-

ться інший жест на відстані, люди тісно не торкаються один одного, бояться гостювати у ближнього чи друга, навіть змінюються любовні стосунки тощо). Нарешті, у результаті різко звужується масштаб спілкування (комунікації), і це сильно діє на всі сфери життя людини окремо і суспільства в цілому. На нашу думку, саме зміна способу, характеру та масштабу спілкування є однією з основних причин актуалізації етичних факторів у період даної пандемії. Подальший аналіз цього питання призводить до необхідності вивчення колективної реакції в період пандемії та її взаємозв'язку з індивідуальною реакцією. Індивід та суспільство в період пандемії: динаміка та характер етичних змін. Розмірковуючи про вплив пандемії на суспільну свідомість, можна стверджувати, що пандемія насамперед змінила ставлення нас самих до себе і до інших. Ми зіткнулися із новими викликами. На карантині ми стали іншими і про себе дізналися багато нового. Відбулися дуже потужні зрушення і в сприйнятті, і в нашому ставленні один до одного, і до світу взагалі, його нестабільності»[6].

Це спричинило «до зміни лексики... актуалізувалися слова-психотравми». Зрештою COVID-19 актуалізував нову етику «через те, що людина виявився “хомо конфузус”» [6]. Останнє твердження говорить взагалі про зміну людського типу, що означає про глибокі зміни в психології, сприйнятті та соціальній діяльності людей. Це, звісно, громадська реакція пандемії. Хомо конфузус (якщо це має місце) – насамперед громадська істота. Так міркують багато вчених. Наприклад, коронавірус змінив масові уявлення про норми поведінки у публічному просторі. Хвороба перестала бути особистою справою. Носити маску та рукавички – це вже не лише санітарне, а й громадське розпорядження. Карантинні заходи розді-

лили обивателів на два ворогуючі табори: одні нігілістично ставляться до вірусної загрози і демонстративно нехтують профілактикою, інші готові зацькувати будь-якого “безмаскового” пасажера автобуса. На нашу думку, пандемія поділила суспільства на три групи людей. Вони різняться по відношенню до загроз і страхів. Не всі ці загрози є реальними – серед них є і міфологізовані з боку конкретних категорій людей. Першу групу він називає «недовірливою». У відсотковому співвідношенні вони становлять не більше 10% від загального числа. Другу групу утворюють “ковід-дисиденти”. Вони «...не вірять у те, що розповідають про вірус». Таких людей не більше 10%. Третю групу у своїй класифікації називають «групою ковід-конформістів». І вони «не дуже вірять у те, що пишуть про вірус, але підлаштовуються – за ситуацією» [2].

Розвиваючи свої думки у цьому напрямі, можна дійти до висновку, що така тенденція створює серйозні етичні та психологічні проблеми. Він їх описує таким чином: «Перша та друга групи конфліктують одна з одною, іноді і до застосування сили доходить. З погляду недовірливих, не носити маску непристойно та небезпечно. З погляду ковід-дисидентів носіння маски – свідчення легковірства та ганебної слабкості». Таким чином, у період пандемії змінюються уявлення людей про умови застосування фізичної сили, «непристойність» та «небезпеку», «легковірність» та «ганебну слабкість». Якщо всі вищесказані характеристики етичного аспекту періоду пандемії привести під загальну логічну рамку, погодьтеся, виходить не дуже радісна картина. Люди стали «skonфуженими». Вони нетерпляче ставляться один до одного, навіть змінюється лексикон у гірший бік, у громадських місцях спостерігаються конфлікти через ставлення до вірусу,

втрачається довіра, впевненість у собі та віра у суспільство; “добро” і “зло” сприймається через правила та інструменти захисту від COVID-19. Така ситуація наводить нас на думку, що в основі колективної реакції на пандемію лежать фундаментальні соціокультурні, політичні та економічні фактори. Які саме? Відповідь це питання можна знайти у висловлюваннях французького вченого Альона Турена. На думку Олена Турена, все почалося з 80-х років XX століття, коли на Заході політичне керівництво США (Р. Рейган) та Британії (М. Тетчер) на тлі економічного спаду, що посилюється, збільшенні безробіття та інфляції (стагфляції) реалізували нову політику. Політика Тетчера та Рейгана у своїх основних тезах були схожими. Монетаризм був у них. Вони врятували західні суспільства від стагфляції, але у соціальному аспекті посилилася нерівність. В результаті, як вважає О. Турен, «сьогодні соціальна нерівність посилилася. Звичайно, його ступінь варіюється від країни до країни, але вона значно зросла, особливо у США.

С другої сторони, в Європі, поскільки система соціального забезпечення важлива, нерівність залишалася слабшою. Франція – країна з меншою нерівністю доходів. Але, наприклад, якщо йдеться про володіння будинком, розрив збільшився тут» [1]. Соціальна нерівність неминуче має негативні наслідки. Серед них у контексті пандемії О. Турен зазначає поглиблення поділу суспільства за соціальними сегментами, що призводить до відчуження «обраних» від «маси». Крім того, така тенденція створює широке поле нерівності до інформаційних ресурсів у суспільстві, в тому числі до наукових знань. У період пандемії саме цей чинник відіграв визначальну роль появи деяких етичних проблем у людей. Зокрема, «теорії змови з науковими знаннями... тепер є найбільш сучасним

способом відокремити людей нагорі від людей унизу» [1]. Багато людей, які не мають доступу до наукових знань, вірять не їм, а привабливішим фальшивим інформаціям «теорії змов» (про вакцину), які нібито вбивають людей. Звідси автоматично виникають етичні проблеми: змінюються місцями «добро» і «зло», втрачається довіра, втрачається впевненість у собі і до державних структур, офіційної медицини тощо. На основі цих міркувань Ален Турен приходить до дуже актуального, на наш погляд, висновку. Він зазначає: «Довгий час ми жили у період, коли домінували економічні структури та фактори. Капіталіст, робітник, держслужбовець тощо. Згідно з моєю гіпотезою, суспільство, в яке ми увійдемо, буде зовсім іншим. Це вже стало помітно; у новому суспільстві переважатимуть більш глобальні проблеми. Тож політичне, економічне та культурне одночасно; навіть якщо хочете, ЗМІ» [1]. Таким чином, спостерігаються дві паралельні та взаємопов'язані процеси, які, крім іншого, у період пандемії сильно впливають на «етичне середовище» у всьому світі: громадські та міждержавні реакції на пандемію перетинаються в полі соціальної, економічної, аксіологічної та політичної несправедливості, які почали посилюватися з 70-80-х років минулого століття. Саме з цієї причини пандемія так сильно діє не лише на кожне суспільство, а й на внутрішню та зовнішню політику. Усе це свідчить, що з філософії має значення аналіз глобальної реакції пандемію у тих колективній реакції у соціальної системі.

Світова реакція: «глобальна несправедливість» та пандемія. Азербайджанський філософетик Ільхам Мамедзаде у своїй вступній статті до збірки «Філософія взаємодії культур і новий «Шовковий Шлях» пише: «Безперечно, у кризі перебуває і міжнародне право, багато

сумнівів щодо ідей «глобальної справедливості» [1]. В останні місяці на різних рівнях відкрито і конкретно говорять про глобальну несправедливість під час пандемії. Тим самим вже зміцнюється уявлення, що пандемія викликала серйозні етичні проблеми на глобальному рівні і цей процес поглиблюється. Наведемо кілька прикладів. Уряд влітку та восени минулого року офіційно звернулося до держав та просив не вести політичні ігри навколо вакцин та вакцинації. Ця організація висловила своє занепокоєння з приводу того, що сильні країни ведуть несправедливу боротьбу у питанні вакцин. Кожен з них керується суто своїми інтересами, і цим порушується право людини в інших країнах у вакцинуванні. Конкретно, уряд наводить такі факти: перше, ті компанії, які виробляють вакцини, ведуть нездорову конкуренцію у продажу своїх товарів; друге, Канада, Голландія та деякі інші розвинені країни замовляють у 3 рази більше вакцин, ніж їм потрібно. У такому разі африканські країни, наприклад, мають мало шансів для отримання вакцин. Далі. У березні 2021 року п'ять держав ЄС закликали розібратися з розподілом вакцин від COVID-19 [див. 2]. Лідери Австрії, Чехії, Болгарії, Словенії та Латвії із цього приводу написали керівництву Євросоюзу листа. Воно було адресоване президенту ЄК. Науковці закликають організацію обговорити розподіл вакцини у середині блоку від COVID-19. Лист написали після того, як Австрія поскаржилася на нерівномірність розподілу вакцини. 12 березня канцлер Австрії Себастьян Курц заявив, що дози вакцин не розподіляються рівномірно між державами-членами, незважаючи на домовленість [2]. Конкретно С. Курц розкритикував окремі угоди, що укладаються між керівною радою ЄС з вакцинації та фармацевтичними компаніями. За його словами, “Мальта до

кінця червня отримає втричі більше доз вакцини по відношенню до свого населення, ніж Болгарія” [2]. Reuters цитує з листа: «В останні дні... ми це виявили... постачання доз вакцин фармацевтичними компаніями в окремі держави – члени ЄС здійснюються не однаково по відношенню до чисельності населення» [2]. Картина досить ясна – навіть у рамках ЄС країни протестують проти несправедливого розподілу вакцин, і в цьому звинувачують керівництво ЄС та фармацевтичні компанії. Якщо така несправедливість спостерігається в рамках такої організації, як ЄС, то що можна говорити про ситуацію в усьому світі? Безперечно, спостерігається несправедливе ставлення до вирішення проблеми вакцинації на глобальному рівні, а це вже етична проблема світового масштабу, що дуже турбує громадян.

На основі зробленого аналізу ми дійшли таких висновків:

1. Етичні проблеми в період пандемії на індивідуальному рівні в основному змінюють ставлення людей до довіри, справедливості добра і зла. Характер методів комунікації у період створює атмосферу відчуження, незахищеності і нечесності в людей. Вони вважають, що співгромадяни та громадські організації не чесно ставляться до інших громадян. Цікаво, що так думає багато людей, що вказує на формуванні загальної реакції на пандемічну ситуацію взагалі. З погляду етичних проблем цього періоду цей факт, на нашу думку, є цікавим.

2. Між індивідуальною та колективною реакцією на пандемію спостерігається тісний зв'язок. Індивідуальні реакції формують групову реакцію, що у факті існування різних групових реакцій цей феномен. Їх поєднують одна загальна теза: колективна реакція людей характеризу-

ється невизначеністю, страхом, неадекватною оцінкою ситуації в аспекті таких етичних понять, як «справедливість», «добро», «зло», «індивідуальна та колективна відповідальність», «соціальна довіра» та ін.

3. Етика під час пандемії характеризується ще неадекватною реакцією країн світовому рівні. Така ситуація створює основу для багатьох геополітичних, політичних, економічних та гуманітарних проблем у глобальному масштабі. Стають актуальними взаємозв'язки етичних понять «справедливість» і «гуманність». На нашу думку, це вже принципово нова ситуація універсальної етики, тому що поняття «гуманності» в контексті пандемії набуває більш конкретного змісту.

4. Нарешті, вищезазначені пункти показують, що вивчення етичних проблем під час пандемії стає дуже актуальним як і теоретичної, і у методологічній площині. Проведений нами аналіз показує, що на індивідуальному, громадському та світовому рівнях у пандемічний період виникають серйозні етичні проблеми. З теоретичної точки зору спостерігається своєрідна динаміка взаємозумовленості етичних проблем, які виникають на кожному рівні.

Література:

1. Grad O uz, pr.dk. “Tarihte ilk kez ortak ncelik insan hayat ”. Habert rk.com. 23.12.2020. URL: [https:// www.haberturk.com/yazarlar/kursad-oguz/2912119-tarihte-ilk-kez-ortak-oncelik-insan-hayati](https://www.haberturk.com/yazarlar/kursad-oguz/2912119-tarihte-ilk-kez-ortak-oncelik-insan-hayati).

2. Мамедзаде И. От кризиса – к взаимодействию культур и будущему миропорядку. Сборник статей «Философия взаимодействия культур и новый «Шелковый Путь». Баку, 2020. С. 8–16.

РОЗДІЛ 4

РОЗВИТОК ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В ПОСТ ПАНДЕМІЧНИХ УМОВАХ

Андрушків Р. Ю.

кандидат економічних наук, доцент
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу Західноукраїнського
національного університету*

СУЧАСНИЙ СТАН МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ХЛІБОПЕКАРСЬКОЇ ГАЛУЗІ

Щодо ринку хлібопекарських виробів маркетинг стає необхідною нагальною проблемою на вирішення низки питань практичного характеру. Так, з одного боку, виробництво хлібопекарських виробів – це постійний, безперервний процес, бо хліб – основний продукт харчування. Звичайний хліб містить практично всі поживні речовини, необхідні для життя: білки, вуглеводи, ліпіди, вітаміни, макро- та мікроелементи. У разі потреби людина може підтримувати своє існування лише одним хлібом. Потреба в хлібі іманентно властива людині і не схильна до впливу

змін ні соціального, ні економічного характеру. Питання може стояти лише про норми споживання та їх задоволення, про якість товару, асортимент і доступність, обумовлену ціновою політикою товарів цієї групи.

Ринок хлібопекарських виробів є об'єктивно необхідною сферою економічної діяльності, що тісно взаємодіє з виробництвом і споживачем. В даний час, коли ринкові відносини в Україні стають реальністю, маркетингова орієнтація виробництва набуває все більшої актуальності, оскільки, розуміючи особливий, унікальний характер даного продукту, виробники прагнуть завоювати якомога більшу частку на ринку хлібопекарських виробів.

Відповідно до традиційної концепції маркетингу, мета підприємства, особливо довгострокова, можна досягти шляхом дослідження потреб і запитів певної групи споживачів, у яких орієнтується підприємство. Таке дослідження дасть змогу підприємству запропонувати такі товари та послуги, які задовольняють споживача більше, ніж аналогічні вироби та послуги конкурентів.

Розуміння суті маркетингу за сучасних умов є дуже важливим, оскільки ринкові відносини вимагають ламання стереотипів мислення під час планування діяльності підприємств. Так, наприклад, у керівників, які розробляють свої стратегічні плани за традиційною схемою, на першому місці стоїть орієнтація на потреби виробництва. У той час, як керівництво, що використовує маркетинговий підхід до виробничо-збутової діяльності, орієнтується на реальні та потенційні потреби покупця.

Відповідно до концептуального підходу Ю. Б. Рубіна та В. В. Шустова економічна реформа в Україні створила необхідні передумови для успішного використання маркетингу в економічній діяльності нашого суспільства. Цьому

сприяє розширення самостійності державних підприємств, повніше використання орендних відносин, зростання кооперативного сектора економіки, поява акціонерних, колективних форм власності, і навіть урівнювання у правах всіх форм господарювання. Тому маркетинг став не лише можливістю, а й необхідністю для успішного вирішення виробничих завдань та найбільш оптимального задоволення потреб людей [5].

Якщо говорити про розвиток маркетингу в народному господарстві нашої держави, правомірно буде відзначити, що лише останніми роками з'явилися спроби його застосування як системи. До цього використовувалися лише окремі елементи, націлені, зазвичай, впорядкування обігу грошових і товарних потоків й у деяких випадках, вивчення купівельного попиту.

Однією із суттєвих рис розвитку споживчого ринку в Україні є вдосконалення маркетингової політики підприємства. Вона служить цілям визначення асортименту продукції, планування випуску та просування товарів ринку. Українські підприємства приватного підприємницького сектору, вже використовують на практиці окремі елементи маркетингу, але далеко не завжди ця діяльність поки що охоплюється єдиною стратегією бізнесу, що взаємопов'язано враховує споживчий попит, ринкову кон'юнктуру, поведінку конкурентів, особливості зовнішнього середовища.

Тому стабільне, стійке становище на ринку, робота з покупцем на довгостроковій основі, коли задоволений покупець, який зробив покупку, знову через якийсь час повертається до цього ж продавця, вимагає від виробника проведення комплексних маркетингових досліджень та впровадження їх результатів у практику виробництва.

У зв'язку з цим першочерговими мають стати такі завдання, як визначення потенційного ринку, ретельне дослідження потреб та запитів покупців і, як наслідок цього, – організація виробництва необхідних покупцям товарів, забезпечення їхньої високої якості та сучасного дизайну.

Наслідуючи цю логіку міркувань, можна пояснити значний інтерес до маркетингу з боку господарської політики нашої держави, що свідчить про початок процесу оновлення вітчизняної економіки.

У сучасній кризовій ситуації в галузі економіки підприємства стоять перед вибором: або, нарешті, почати виробляти те, що продається, а не продавати те, що виробляється, або продовжувати робити те, що вийде, за принципом-покупцеві нікуди діватися, все одно купить.

Основу маркетингу становлять такі види діяльності, як пошук покупця та виявлення його потреб, постановка перед виробництвом завдань з випуску товарів, необхідних покупцю, налагодження зв'язків (комунікацій), організація розподілу, встановлення цін, розгортання служби сервісу (реклама, робота різних агентів тощо). Не просто збут продукції, а вивчення потреб споживача (попиту), пристосування до них (випуску необхідної продукції за подібною ціною, тобто система ціноутворення), організація реклами тощо.

Накопичений у світі досвід розробки та проведення різноманітних маркетингових заходів, здійснюваних у порядку й послідовності, робить вельми правомірним застосування терміну «технологія» до теорії та практики сучасного маркетингу.

Управління маркетингом – це свідомий процес, спрямований досягнення бажаного обсягу продажу товару

на цільовому ринку. У свою чергу, спосіб його управління визначається типом маркетингу.

З погляду Н. Заборської, саме знання особливостей різних типів маркетингу дозволить більш гнучко використовувати маркетинговий підхід з організацією виробничо-збутової діяльності підприємства [4].

Активний попит на продукцію досліджувани підприємства формують, використовуючи засоби масової інформації, проте ефект від виконаної роботи відповідає понесеним затратам. Скорочення реклами, що відбувається останніми роками, на думку опитаних керівників, свідчить про недостатню її ефективність. Але, очевидно, це пов'язано як із якістю самої реклами та відсутністю потреб у продукції, і неплатоспроможністю основних споживачів, тобто, із недостатньо ефективними маркетинговими напрямками.

Виробники та продавці нерідко користуються такими засобами реклами, як ярмарки-продажу та виставки, але і в цьому випадку респонденти відзначають падіння попиту на продукцію, що виставляється. Крім того, зазначається, що підготовка нових виставкових зразків потребує витрат, які, як правило, згодом не виправдовуються. Незважаючи на це, виробники усвідомлюють, що реклама є атрибутом маркетингової стратегії, який необхідний для затвердження позицій на товарному ринку.

При використанні маркетингової концепції у виробничо-збутової діяльності загалом, можна назвати кілька основних позиційних орієнтацією, з урахуванням яких комерційні служби фірм здійснюють свою маркетингову діяльність:

- удосконалення виробництва;
- удосконалення товару;

- інтенсифікація комерційних зусиль;
- «споживчий маркетинг» [6].

При розробці завдань, спрямованих на підвищення ефективності діяльності підприємств-виробників хлібопекарських виробів необхідно враховувати рівень розвитку потреб у їхньому комплексному прояві. Інакше кажучи, досліджуючи проблему потреб, як визначального чинника у діяльності підприємств ринку хлібопекарських виробів, не вірно обмежуватися аналізом лише потреб у кінцевому продукті, тобто хлібопекарськими виробами.

В умовах ринкової економіки процес функціонування підприємств зумовлюється значним впливом зовнішнього середовища, яке визначає причини та фактори, що впливають на можливості підприємства здійснювати та підтримувати успішну взаємодію зі споживачами своєї продукції чи послуг. Оскільки ці фактори незалежні від значного впливу з боку підприємства, воно змушене пристосовуватися до них, прагнучи досягнути позитивних результатів.

Фактори зовнішнього середовища істотно впливають на ефективність взаємодії підприємства з напрямком його ринку. Підприємства аналізують чинники, які діють у макросередовищі і розробляють відповідну стратегію, що дозволяє максимально пристосовуватися до впливу різних змін.

Формування ринкової філософії господарювання спонукає необхідність реалізації найважливішого принципу ринку – пристосовуватись при вирішенні економічних та соціальних завдань до потреб споживача. У зв'язку з цим, у процесі своєї діяльності, підприємства хлібопекарської галузі здійснюють партнерські взаємини, орієнтуючись на конкретні результати.

Маркетингова діяльність підприємства на ринку хлібопекарських виробів зумовлена низкою чинників, які

пропонується згрупувати за певними критеріями. Як один з напрямків маркетингової діяльності підприємств на ринку хлібопекарської продукції виступають: дослідження ринку хлібопекарської галузі, дослідження споживачів хліба та булочної продукції, дослідження товарної політики, дослідження політики закупівлі сировини для виробництва, дослідження збутової політики (Таблиця 1).

Таблиця 1

Зміст дослідження маркетингової діяльності підприємств на ринку хлібопекарських виробів

Напрямок дослідження	Ціль дослідження	Зміст дослідження
1	2	3
Дослідження ринку	Виявлення тенденцій та процесів розвитку ринку; аналіз зміни політико-правових, економічних, соціально-культурних, демографічних факторів, що впливають на стан розвитку ринку хлібопекарських виробів	Політико-правові фактори: – нестабільність та високий динамізм у законодавчій сфері; – недосконалість внутрішньої політики держави. Економічні фактори: – загальне зниження виробництва основних видів продовольчих товарів; – зміни в структурі споживання основних продуктів харчування; – зміни у структурі ринку хлібопекарських виробів; – загальний рівень добробуту населення. Соціально-культурні фактори: – традиції національної української кухні. Демографічні фактори: – зміни в демографічній структурі суспільства; – зниження чисельності населення.
Дослідження споживачів	Потреби, мотиви, тенденції попиту, смаки, запити, купівельні переваги, типологія поведінки споживачів	– фізіологічні потреби, смаки та звички; – зміна соціальних установок та ціннісної орієнтації; – зміна запитів та переваг.

1	2	3
Дослідження товарної політики	Асортимент та якість продукції, конкурентоспроможність продукції, ступінь задоволеності споживачів існуючим асортиментом	– розширення асортименту хлібопекарської продукції; – розробка нових видів продукції; – поточна та потенційна потреба у виробництві окремих видів продукції.
Дослідження політики закупівлі сировини та матеріалів для виробництва	Аналіз джерел надходження сировини (зерна, борошна), вивчення характеру взаємин з виробниками, що склалися, оцінка дійсних і потенційних постачальників	Природний фактор: – врожайність та якість вирощеного зерна; – цінове регулювання на ринку зерна та муки; – умови та форми продажу зерна та борошна; – наявність (відсутність) довгострокових відносин із борошномельними підприємствами.
Дослідження збутової політики	Аналіз та оцінка кон'юнктури ринку, аналіз та прогноз збуту, аналіз форм та методів продажу, вивчення рівня торговельного обслуговування покупців	– співвідношення попиту та пропозиції на окремі види хлібопекарської продукції; – форма розрахунку та строки оплати за поставлену продукцію; – форми збуту хлібопекарських виробів; – мережа каналів розподілу; – умови, місце та час продажу.

Вплив економічного чинника пов'язано, передусім, із загальними змінами у економічному стані країни. Зокрема, зниження виробництва основних видів продовольчих товарів останніми роками, зміни у структурі споживання основних продуктів, обсяг споживання хлібних продуктів з розрахунку на душу населення. Це підтверджує структура споживання в сім'ях продуктів та питома вага витрат на покупку хліба у загальній вартості фіксованого набору з 22-х життєво необхідних продуктів харчування.

Важливу роль у споживанні та виробництві хліба відіграють питання культури, історії та національних традицій. Не усі хлібопекарські вироби населення сприй-

має як хліб. Тому люди похилого віку віддають перевагу хлібу, випеченому за традиційною технологією, тоді як молодь віддає перевагу хлібопекарським виробам, виготовленим за допомогою сучасної та оригінальної технології. Виробники хлібопекарської галузі змушені враховувати також вплив особливостей української кухні.

Враховуючи специфіку хлібопекарської продукції та особливості її виробництва, особливе місце займає вплив природного фактору, оскільки в залежності від врожайності та якості вирощеного зерна, встановлюються ціни на зерно, а потім і на хлібопекарські вироби. Усім виробникам борошна для забезпечення випуску хлібопекарських виробів у середньому потрібно щорічно 5–6 млн. т зерна, переважно пшениці. Причому якість цього зерна має відповідати ГСТУ 46.004-99, тобто воно має бути не нижче III групи та з якістю клейковини не нижче другої групи (ДСТУ ISO 21415-1:2009) [1].

Вплив науково-технічного фактору проявляється у створенні міні-пекарень та розвитку приватного хлібопекарства. Виробники хлібопекарської галузі розділилися на великих і дрібних виробників, але при цьому будь-який з них може бути монополістом з випуску певного виду хлібопекарської продукції.

При збільшенні доходів споживач має можливість замінювати хліб на більш дорогі та привабливі продукти харчування, такі як м'ясо, риба тощо. У міру покращення економічної ситуації слід очікувати зменшення попиту на хліб. Щоб уникнути такої ситуації, підприємства орієнтуються на маркетингову діяльність як основу справжнього і майбутнього прибутку. У цьому особливу увагу слід привернути до себе формування попиту, і навіть розробку нових видів продукції. Диверсифікуючи свій асортимент,

хлібокомбінат або хлібопекарня може запропонувати покупцям саме той товар, в якому споживач безпосередньо зацікавлений. У цьому випадку, максимізація доходу досягається у разі, коли структура асортименту хлібопекарських виробів перевищуватиме структуру попиту них. Тут важливо не тільки визначити поточну потребу у виробництві окремих видів продукції, але і правильно спрогнозувати її на майбутнє, оскільки запити споживачів постійно змінюються.

Велике значення для виробників хлібопекарської продукції має форма розрахунку та терміни платежу за поставлену продукцію. Безготівкова форма, за передоплатою, є ідеальним варіантом при розрахунках за продукцію між юридичними особами. У роздрібній торгівлі – готівкою (безготівкою) у момент реалізації. Але за умов сучасного етапу розвитку ринкових відносин знаходять своє застосування також інші форми розрахунку та строки проплат.

Досліджувані середні та малі хлібопекарські підприємства займають недостатньо стійку ринкову позицію, але мають можливості подальшого розвитку. Таким чином їм доцільно використовувати стратегію обмеженого зростання, для якої характерно встановлення цілей від досягнутого, які повинні коригуватися відповідно до змін зовнішнього та маркетингового середовища.

Іншими словами, для досліджуваних хлібопекарських підприємств рекомендується обрати відповідну товарно-ринкову бізнес-стратегію, що забезпечує досягнення стратегії розвитку підприємства.

Рекомендований стратегічний набір для досліджуваних хлібопекарських підприємств дозволяє вирішити одну з найважливіших проблем: оптимізація управлінських рі-

шень, спрямованих на вдосконалення маркетингової діяльності підприємства. Для більшості підприємств характерна недостатня управлінська цінність цілей, відсутність стратегічних цілей. Це зумовлено тим, що в якості цілей підприємства встановлюються такі, як: максимізація прибутку, підвищення ефективності і т.д. Пріоритетне значення повинні мати стратегічні цілі.

Література:

1. Національний стандарт України, Пшениця і пшеничне борошно. Вміст клейковини. ДСТУ ISO 21415-1:2009. 2009 р.
2. Балашов В. Про роль маркетингу в діяльності підприємства. Економіка. 2016. № 32. С. 20–24.
3. Біловодська О. А. Маркетингова політика розподілу та збуту: дослідження сутності ролі та значення. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2017. № 2. С. 85–97.
4. Заборська Н. К., Жуковська Л. Е. Основи логістики: навч. посібник. Одеса: ОНАЗ імені О. С. Попова, 2019. 216 с.
5. Петруня Ю. Є., Андрєєва Т. Є., Сичова О. Є. Маркетинг: навч. посібник. Київ: Знання, 2019. 108 с.
6. Andrushkiv Roman. Analysis of the international and domestic marketing communication systems. Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор». Випуск 4 (53), 2019. С. 21–32. Режим доступу: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/37815>.
7. George Kress. Marketing Research. Colorado State University: New Jersey, 1996. 356 p.

Вербіцька І. І.

кандидат економічних наук, доцент,
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу
Західноукраїнського національного університету*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬО- ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРАГМАТИЗМ ЇХНЬОГО ВИРІШЕННЯ

В умовах трансформаційних процесів, що відбуваються в економіці України, значно посилилася увага до механізму державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. З нашої точки зору, це пов'язано з усвідомленням того, що ринкові відносини потребують результативного втручання державних інституцій. У багатьох працях наукової літератури досліджується питання державного регулювання, зокрема щодо зовнішньоекономічної діяльності. Однак, незважаючи на доволі значну кількість напрацювань за цією тематикою, досі актуальним є питання щодо проблемних аспектів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності та прагматизму їхнього вирішення. Успішна реалізація цього напрямку, на нашу думку, потребує максимального використання потенціалу міжнародної економічної співпраці, в тому числі за допомогою системи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Вагомим завданням в умовах світової інтеграції є усунення усіх негативних моментів у процесі реалізації зовнішньоекономічної діяльності. Загалом частково економічний розвиток держави визначається співвідношенням

експорту та імпорту. Переважання експорту товарів над імпортом – це негативна ознака, що призводить до погіршення стану торгівельного сальдо країни.

З огляду на політичні та економічні процеси, які відбулися останнім часом в Україні, пропонуємо систематично оцінювати та контролювати її зовнішньоекономічну діяльність, також якісного, детального оцінювання потребує експортний та імпортний потенціали країни. З огляду на це з метою вирішення проблем, які пов'язані з результативною реалізацією зовнішньоекономічної діяльності, пропонуємо сформулювати рекомендації щодо розробки нових напрямів зовнішньоекономічної стратегії держави.

Ставимо перед собою завдання розробити рекомендації щодо результативних шляхів вирішення проблемних питань у реалізації зовнішньоекономічної діяльності, звичайно, визначивши негативні засади, які впливають на сповільнення темпів розвитку цієї діяльності.

Питання, на яке в рамках наукової роботи варто звернути увагу, – це відповідне нормативно-правове забезпечення сфери зовнішньоекономічної діяльності. Незважаючи на систематичну еволюцію митного законодавства, недостатньо врегульованими є окремі аспекти здійснення державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

З огляду на це виникає потреба детального аналізу (дослідження) ключових структурних елементів Митного кодексу [2] щодо вираження протиріч та прогалин у державному регулюванні.

Пропонуємо ухвалити нормативно-правові акти у сфері транспорту та внести зміни до Митного кодексу [2] з метою приєднання до:

- Конвенції ЄС про спрощення формальностей у торгівлі товарами;
- Конвенції про єдиний режим транзиту.

З огляду на це окреслені проблемні питання нормативно-правового характеру, з нашої точки зору, впливають як на забезпечення митних інтересів у державі, так на загальний економічний стан у країні. На наше переконання, відсутність єдиновекторності руху щодо нормативно-правового забезпечення гальмують своєчасну адекватну реакцію на виклики сьогодення.

З огляду на це насамперед необхідно удосконалити законодавчу базу, усунути дублювання вимог, оптимізувати діяльність органів влади.

Члени СОТ, уживаючи технічні бар'єри, мають, як правило, інформувати заздалегідь учасників угоди, давши їм можливість аргументувати пропозиції щодо змісту заходів, які потрібно розглядати, тобто дотримуватися принципу найбільшого сприяння.

Чинна система технічних бар'єрів у нашій країні, на жаль, не є результативною, тому що побудована без урахування сучасних методів державного контролю та реалій ринкової економіки, тобто за принципами радянської економіки. Відповідно, вітчизняні вимоги суперечать принципам (базовим) СОТ щодо:

- пріоритетів міжнародних стандартів над вітчизняними;

- добровільного характеру стандартів тощо.

Пам'ятаємо, що в процесі обговорення цих проблемних аспектів наша держава взяла певні зобов'язання:

- стандарти (міжнародні, міжрегіональні, національні) мають бути добровільними;

- зменшити перелік продукції, до якої обов'язково потрібно застосувати сертифікацію;

- забрати право сертифікувати чи перевіряти імпортовану харчову продукцію має наділений цим повноваженням комітет.

Вважаємо, що встановлення системи технічних бар'єрів має бути:

- економічно необтяжливим для суб'єктів;
- пропорційним до потенційних ризиків;
- науково обґрунтованим.

З огляду на вищевказане пропонуємо Україні створити нову систему технічного регулювання, яка:

- була би гарантією безпечності продукції;
- відповідала би вимогам сучасної ринкової економіки.

Наступне питання, на яке варто звернути увагу, – це конкретизація та розподіл компетенції органів влади у сфері зовнішньоекономічної діяльності. На наше переконання, прорахунки органів державної влади мають загрозливий та неприпустимий характер, зокрема загострення торговельної війни з Російською Федерацією. З огляду на це необхідно адекватно відреагувати та оцінити дії Російської Федерації щодо впровадження імпорتنих мит на українську продукцію, що протягом 2016–2017 рр. негативно вплинуло на вітчизняних виробників. Ми спостерігали, як галузеві відомства та міністерства головних підходів повністю ігнорували підготовку законодавчих нормативів з цих питань.

Функціонування великої кількості інституцій, що задіяні в такій діяльності, процес формування й визначення лінії координації виваженості та економічної доцільності має певні прорахунки, що впливає на ступінь результативності впроваджених заходів.

З огляду на це відомо багато причин реформування системи технічного регулювання, а саме:

- чинний режим завдає шкоду економічному потенціалу України. У глобальному рейтингу конкурентоздат-

ності наша держава посідає 55-те місце та 83-те – у міжнародному рейтингу залучення країн у світову торгівлю. На наше переконання, ці низькі рейтинги спричинені складністю та високою вартістю вимог системи державного регулювання, стримують розвиток економіки та бізнесу. Потенційні конкурентоздатні переваги нашої держави підриває надмірне регулювання;

– перепони на шляху запровадження інновацій. Новітні технології вважають незаконними, поки їх не затвердять державні регуляторні інстанції. Не можна виводити на ринок нову продукцію, якщо вона не відповідатиме загальноприйнятим стандартам, не можна імпортувати нове обладнання, якщо не зареєстровані на них технічні умови, для чого необхідно багато коштів і часу. З огляду на це новітні технології не впроваджуються, гальмується модернізація підприємств, повільними темпами виготовляється нова продукція. Відповідно Україна, яка може бути виробником інноваційної продукції, є лише постачальником сировини;

– в нашій державі система державного регулювання занадто складна і жорстка. На наше переконання, без застосування адміністративних процедур та обмежень можна досягти необхідного рівня безпеки продукції. Насправді занадто директивні, технічні обов'язкові стандарти завдають шкоду безпеці, перешкоджають впровадженню більш безпечних та нових технологій і продуктів. Відповідно гарантія постійної безпеки товарів надто слабка;

– чинна система державного контролю не гарантує якості продукції, тобто не вважається результативною. Більша частина порушень, які виявили відповідні органи, стосується не важливих проблем, а лише формальних вимог до документації;

– невідповідність міжнародним принципам і правилам саме вітчизняних норм державного регулювання. Українські виробники після приєднання до СОТ, на нашу думку, наражаються на небезпеки (ризики), тому що деякі положення регулювання чітко не відповідають зобов'язанням, які взяла на себе Україна;

– в нашій державі чинна база стандартів застаріла та не результативна, виробників змушують застосовувати застарілі норми (ГОСТи);

– методика оцінювання результативності впровадження заходів нетарифного регулювання на державному рівні в умовах сьогодення потребує удосконалення та коригування щодо: градації та конкретизації успішності реалізації заходу; деталізації та розкриття прогностичних методик;

– застосування інструментів нетарифного регулювання має певні особливості, що потребують прогнозованості та чіткості, оскільки цей вид діяльності дає змогу отримати статистичні, короткострокові показники (результати) та динамічний вияв негативної чи позитивної маржинальності імplementованих заходів на перспективу.

Щоб ввезти товар в Україну імпортери мають підготувати такі документи: порядок розвантаження (наряд), інвойс, митну декларацію; договір купівлі-продажу тощо. Водночас витрати експортера нижчі за витрати імпортера. Тривалість імпоротної поставки за кордон дещо знижує тривалість експортної поставки в Україну (враховуючи всі процедурні перешкоди), проте експортне постачання менш затратне, аніж імпортне (табл. 1).

Згідно з табл. 1 без уваги не залишилася надмірна обтяжливість та складність митних процедур у нашій країні з боку уповноважених державних органів, яка відрізняється від досвіду розвинених країн світу.

Таблиця 1

Процедурні перешкоди при експорті та імпорті товарів в Україні

Показники	Імпорт		Експорт	
	Дні	Витрати (дол)	Дні	Витрати (дол)
Підготовка пакету документів	20	555	22	250
Митне оформлення та перевірка	2	300	1	250
Портова і термінальна обробка	2	600	3	430
Внутрішнє транспортування і обробка	3	1000	3	930
Всього	28	2455	29	1880

Джерело: [3]

Доцільно розглянути проблемні аспекти митно-тарифного регулювання. Вагомими проблемами митно-тарифного регулювання, які потрібно негайно вирішити, є такі: впровадження міжнародних норм, що дасть можливість перейти до застосування єдиних стандартів у сфері митної справи і, звичайно, вирішення питання щодо приєднання до міжнародних Конвенцій із гармонізації й спрощення митних процедур.

В Україні чинне митно-тарифне регулювання не функціонує відповідно до стандартів ГАТТ/СОТ. Це пояснюється відставанням митного контролю від світових стандартів та сучасних потреб пропускнуї придатності. На нашу думку, неможливо забезпечити захист вітчизняного товаровиробника лише за допомогою тарифного регулювання, результативним буде його поєднання з нетарифними методами регулювання, антидемпінговими розслідуваннями (табл. 1) та субсидюванням вітчизняних товаровиробників.

У 2021 р. Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі ухвалила рішення щодо проведення антидемпінгових

розслідувань щодо імпорту в Україну деяких видів товарів з таких держав, як: Російська Федерація, Республіка Білорусь, Китайська Народна Республіка тощо. Крім того, приймалися рішення щодо застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну товарів незалежно від держави походження та експорту.

За станом 01 січня 2022 р. наша держава проводила розслідування щодо імпорту товарів (табл. 2). Крім того, з 2016 р. діє заборона на ввезення на митну територію України товарів, що походять з Російської Федерації.

Таблиця 2

Обмежувальні заходи щодо імпорту товарів в Україну

Країни	Продукція
Антидемпінгове розслідування	
Російська Федерація	Деякі вироби з асфальту або аналогічного матеріалу (євроруберойд та бітумна черепиця)
Республіка Білорусь	Склотара Деякі вироби з асфальту або аналогічного матеріалу (євроруберойд та бітумна черепиця)
Китайська Народна Республіка	Дріт із сталі кремнієво-марганцевої Сталеві безшовні холоднокатані труби та холоднокатані труби Прокат з вуглецевої сталі з покриттям
Спеціальні розслідування незалежно від країни походження	
Всі країни	ПВХ-профіль Гіпохлорид натрію Тришаршкові бурові долота Деякі види сирів

Джерело: [1]

На основі систематизації літературних джерел ми дослідили проблемні питання, які впливають на стан тарифного регулювання в нашій країні, а саме:

– встановлення комбінованих та специфічних ставок ввізного мита (не враховуючи специфіки поставок товару);

- надмірна диференціація та значна деталізація у розмірах ставок ввізного мита на однорідні групи товарів;
- діяння корупційного характеру в митних органах;
- повний ігнор галузевими відомствами та міністерствами головних підходів щодо підготовки законодавчих нормативів з питань тарифного регулювання.

Звичайно, не можемо залишити поза увагою такий проблемний аспект, який вплинув на зовнішньоекономічну діяльність, як пандемія гострої респіраторної хвороби COVID-19. Вона спричинила значні економічні втрати, порушення стабільності в економіці, поширення кризового стану, тому необхідно застосувати безпрецедентні результативні заходи протидії.

Проведене дослідження дало можливість стверджувати, що результативність державного регулювання (інструментами митно-тарифними та нетарифними) можна забезпечити лише дієвими методами управління та адміністрування цього інструментарію, оцінюванням стану галузей виробництва, всебічним дослідженням зовнішніх та внутрішнього ринків товарів.

Окреслений вище перелік проблем дав змогу систематизувати та окреслити напрями їхнього подолання з метою забезпечення результативної зовнішньоекономічної діяльності. Переорієнтація вітчизняних зовнішньоекономічних відносин зумовлена, з нашої точки зору, загостренням політичних і торговельних взаємин з Російською Федерацією, а також пандемією COVID-19, яка внесла коригування у діяльність всіх держав світу, у тому числі України.

Вважаємо, що чинну в нашій країні систему державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності потрібно результативно поліпшити відповідно до світового

досвіду, який ґрунтується на ризик-орієнтованих засадах. Цей підхід є базовим принципом для державного регулювання у розвинутих країнах світу і дає змогу збалансувати вигоди та витрати регулювання.

Подальші наукові дослідження спрямуємо на вивчення впливу COVID-19 та карантинних обмежень на зовнішньоекономічну діяльність країн світу, у тому числі нашої держави.

Література:

1. Обмежувальні заходи щодо імпорту товарів в Україну. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=2d92511f-c6fa-468a-97f3-bc353742db15&title=ZakhistInteresivNatsionalnikhTovarovirobnikivNaVnutrishnomuRinku>.

2. Митний кодекс України від 13. берез. 2012 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.

3. Международная торговля. Всемирный банк «Ведение бизнеса». 2020. URL: <http://russian.doingbusiness.org/data/exploretopics/trading-across-borders>.

4. Сидор Г. В., Кушнір В. В. Методи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Сучасна фінансова політика України: проблеми та перспективи : матер. IX Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Київ, 08 груд. 2021 р.). Київ, 2021. С. 182–184.

5. Сидор Г. В., Савків У. С. Удосконалення митно-тарифного регулювання в Україні. Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством : матер. V Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Полтава, 14–15 квіт. 2022 р.) Полтава, 2022. С. 410–411.

6. Швайка Л. А. Державне регулювання економіки : навч. посіб. К. : Знання, 2006. 435 с.

Гончар Г. П.
кандидат економічних наук, доцент
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу,
Західноукраїнського національного університету*

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ В НАСЛІДОК ПАНДЕМІЇ

Зовнішньоекономічна діяльність на міжнародному ринку щороку стає все більш непередбачуваною для суб'єктів міжнародної діяльності. Обсяг та рівень ризиків, що відбуваються у сфері зовнішньоекономічної діяльності є значно вагомішими, ніж у інших сферах діяльності.

2020 р. розпочався в умовах відносної стабільності світової економіки в розвинених країнах обережних прогнозів економістів-аналітиків, що передбачають зростання світової економіки на 2–3%. Однак COVID-19, який почався в китайській провінції Ухань у грудні 2019 р. і досяг своєї вищої стадії у лютому 2020 р. І тільки березні 2020 р. Всесвітня організація охорони здоров'я оголосила пандемію, і світова економіка по суті встала.

Пандемія COVID-19 почалась в умовах так названої траєкторії росту світової економіки, яка була прогнозована економічними і фінансовими аналітиками, що на наш погляд виглядало надто оптимістично [1]. Тенденція нестабільного зростання національних економік аж до 2019 р. могла довго зберігатися внаслідок того, що фінансовий достаток, який супроводжується непомірним борговим навантаженням, змушував економіки багатьох країн розвиватися в багатовекторних напрямках, відображуючи щорічне економічне зростання різної інтенсивності [4]. Але пандемія і тимчасова зупинка економік більшості країн перервали ці багатовекторні процеси.

Якщо середньорічні темпи зростання світової економіки в 1998–2007 рр. становили 4,2%, то в період, що настав після кризи 2008–2009 рр., вони досягали цієї величини. У 2018 р. середньорічні темпи зростання світової економіки становили 3,6% (у розвинених країнах – 2,2% в порівнянні з 2,8% у 1998–2007 рр., а в державах, що розвиваються – 4,5% проти 5,8% у 1998–2007 рр.) [8]. В 2019 р. зниження середньосвітових темпів економічного росту продовжилося.

Основними трендами, що мали негативний вплив на світовий економічний розвиток та гальмували його безпосередньо, були скорочення операцій на світовому фінансовому ринку, зростання глобальної заборгованості при одночасно високій ступені волатильності корпоративного боргу, ненадійні та дуже довгі глобальні ланцюги доданої вартості, нестабільні транскордонні потоки капіталу і вкрай волатильні ціни на нафту. Всі вищенаведені тренди світової економіки залежать один від одного і створюють умови для трансформації світового економічного зростання чергову світову економічну рецесію [8].

У таких умовах світового економічного розвитку в грудні 2020 р. в Китаї спалахнула та швидко поширилася по всьому світу епідемія коронавірусу, яка стала чинником різкого сповільнення економічного зростання спочатку китайської, а потім і світової економіки. На думку багатьох аналітиків, коронавірусний шок застав світову економіку зненацька. Припустити, що світову економіку можна «зупинити» на 2–3 місяці, не могли навіть самі сміливі економісти-теоретики. Однак у березні 2020 р. реалізувався саме цей сценарій.

По суті, на фоні пандемії вимушеного дотримання карантинних заходів стали проявлятися, а потім лавиноподібно почали наростати симптоми економічної та

фінансової кризи: падали курси акцій на світових біржах, збільшувалася ціна на золото, розривалися глобальні ланцюги доданої вартості, у тому числі в світовій автомобільній та авіаційній промисловості. Компанії повідомляли про брак комплектуючих, скасовувалися міжнародні торгові ярмарки, повністю зупинилася економіка послуг: туризм, авіаперевезення, готельний і ресторанний бізнес, так звана індустрія краси та ін. Перестав де-факто функціонувати весь малий і середній бізнес індустрії послуг, який в ХХІ ст. структурно складав 80–90% світової економіки [5].

Більшості економістів-теоретиків та практиків здавалося, що 2022 р. світова економіка зможе вийти з гравітаційної пастки світової фінансової кризи 2008–2009 рр. Оптимістичні прогнози аргументувалися високим показником квартального зростання ВВП з середини 2017 р., найнижчим рівнем безробіття за останні 49 років, окремими сигналами зростання заробітних плат, впевненим збільшенням біржових ринків і цін на житло. Песимістичні прогнози вибудовувалися на основі наступних факторів: показники квартального росту були зумовлені одночасним зниженням податку і нестійкою динамікою бюджетних дефіцитів, викликаних швидким зростанням заборгованості приватного сектора; зростання зайнятості приховували проблеми ненадійності працевлаштування та невмотивованості працівників. З урахуванням цих трендів збереження рецесії у світовій економіці виглядало більш ймовірним сценарієм, ніж оптимістичний прогноз [10].

Наслідки світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. багато в чому були пом'якшені і переведені в економічну рецесію, що тривала більше, ніж на десятиліття, завдяки заходам, що були вжиті країнами, так називаного, кількісного пом'якшення [5]. Зокрема, органи

державного регулювання США оперативно взяли за реалізацію комплексу антикризових програм. У 2008–2009 рр. з бюджету США було інвестовано 700 млрд. дол. США (згідно з планом Обама), а потім ще 787 млрд. дол. США [9].

Слід зазначити, що пандемія, яка почалася навесні 2020 р., прискорила перехід до шостого технологічного устрою, який характеризується масовим застосуванням онлайн-технологій, загальною роботизацією виробництва і, як наслідок, виробництвом без залучення людської праці та віртуальною реальністю. У шостому технологічному устрої класичні банки втрачають свою значущість, їх місця займають крупні анонімні фінансові фонди. Одним із наслідків пандемії стане зростання попиту на отримання фінансових продуктів з мінімізацією безпосередніх контактів. Значно зростає у загальному обсязі фінансово-кредитної діяльності частка дистанційних операцій. Створення глобальної кіберфінансової системи може зробити обхід існуючих міжурядових угод і міжнародних валютно-фінансових інститутів [9]. Поява єдиної кіберфінансової системи зробить непотрібними міжнародні валютно-фінансові інститути, такі як Міжнародний валютний фонд і Всесвітній банк. У такій міжнародній валютно-фінансовій системі країни повністю позбавляться свого національного фінансового суверенітету. У середньостроковій перспективі глобальної кібернетичної фінансової архітектури може виникнути цифрова валюта або кілька валют.

Сценарії розвитку світової економіки в період, який настане після пандемії, можуть бути представлені двома групами прогнозів: оптимістичними і негативними. Якщо оптимістичні прогнози передбачають розвиток світової економіки в напрямку її цифровізації і переходу на шостий технологічний уклад, то негативні прогнози будуються на припущенні, що коронавірус спровокує розпад

сучасного світового фінансово-економічного порядку: у світовий економіці і фінансах настане тривалий «льодовиковий період», загостряться національні конфлікти, можливо, закриються кордони, а країни підуть на самоізоляцію. Поступово почне вибудовуватись світова економіка віртуальності, економіка виробництва послуг крокової доступності, дешевих локальних джерел енергії. Очевидно, що в негативному прогнозі робота в її сьогоднішньому розумінні залишиться у небагатьох.

Прогнози наслідків пандемії для світової економіки включають низку можливих сценаріїв на підставі таких висновків.

Глобалізм, особливо «гіперглобалізація», поступово здаватиме свої позиції, світова економіка повернеться до «блокового» протистояння, передусім до вектору США – Китаю в класичному біполярному, а не багатополлярному вигляді.

Національні економіки зараз знаходяться в умовах «самоізоляції». Безсумнівно, що пандемія посилила контроль державного регулювання та зміцнила націоналізм і протекціонізм. Уряди більшості країн, особливо розвинених, приймали надзвичайні заходи, щоб подолати кризу, і багато з них не захочуть відмовлятися від нових повноважень, коли криза закінчиться. Прикладом тому може служити комплекс надзвичайних заходів, прийнятих в США. Антикризовий потенціал долара, що зберігається, дозволив ухвалити рішучі, масштабні та незвичайні заходи як в грошово-кредитній політиці, так і в бюджетній сфері. В більшості ці заходи спиралися на політику ізоляціонізму США від поточних проблем світової економіки.

Політика національної «самоізоляції» в період пандемії і наростаючі прояви світової фінансово-економічної кризи прискорюють процеси посилення нових, швидкозростаючих економік і послабили розвинені країни. Краще

всіх, станом на травень 2020 р., впоралися з пандемією COVID-19 Південна Корея, Сінгапур і Китай (після виправлення перших допущених помилок). У той же час, заходи в Європі, США, були безсистемними і прийнятими з запізненням, що призвело до подальшої руйнації іміджу Заходу.

Відбудеться відхід від сучасної моделі економічної глобалізації.

Очевидно, що пандемія коронавірусу може зіграти роль «соломинки, яка зламає спину верблюда» фінансово-економічної глобалізації. Посилення економічної та військової потужності Китаю призвело до того, що політичні еліти США прийняли тверде рішення позбавити Пекін доступу до інтелектуальної власності та високих технологій, які контролюються американцями. Збільшення суспільного та політичного тиску з метою досягти зменшення викидів вуглекислого газу, вже викликало дискусії про залежність багатьох компаній до довгих ланцюгів поставки та необхідність формування більш коротких ланцюгів доданої вартості.

Пандемія коронавірусу з усією очевидністю продемонструвала, що країни, компанії та суспільство повинні вчитися жити досить тривало в умовах економічної самоізоляції. У такому геоекономічному контексті мало ймовірно, що країни повернуться до ідеї взаємовигідної глобалізації, яка стала суттєвою на початку ХХІ ст. За відсутності стимулів захисту загальних вигод від глобальної економічної інтеграції вся світова фінансово-економічна архітектура, що склалася в ХХ ст., швидко атрофується і перейде в новий формат міжнародних економічних і фінансових зв'язків.

Відбудеться перехід до синоцентричної глобалізації.

Пандемія COVID-19 не змінить фундаментальні світові економічні та фінансові тренди, але прискорить змі-

ни, які починалися: перехід від глобалізації, де лідируючі позиції займають США, до глобалізації, яка найбільшою мірою орієнтована на Китай. Звісно ж, що після закінчення пандемії поступового виходу світової економіки на передкризовий рівень тренд синоцентричної глобалізації продовжиться. Спроби США нівелювати зусилля Китаю, спрямовані на подолання економічного бар'єра середнього заробітку, шляхом подальшого поліпшення та диверсифікації своєї економіки збільшують ризик підвищення турбулентності на світовому ринку високих технологій і викликають швидке ослаблення довіри як багато сторонньому формату співпраці країн на світових ринках. Більше того, Китай не тільки є кінцевою експортною платформою для компаній, що знаходяться в інших азійських країнах, що виробляють деталі та комплектуючі, але і став основним споживачем товарів багатьох розвинених країн. У певній мірі «торгова та валютна війна» США та КНР вплинула на перспективи ефективного світового економічного зростання, скорочуючи імпорт та сприяючи протекціонізму як елементу нової стратегії росту.

Прибутковість світової економіки впаде, але вона стане стабільнішою.

Пандемія COVID-19 підірвала основні принципи функціонування світової економіки епохи глобалізму. Після періоду пандемії і кризи очевидно, що компанії змушені будуть переосмислити організацію виробництва і збуту на базі створених корпораціями мультинаціональних ланцюгів постачання за рахунок скорочення кількості ланок у цих ланцюгах та істотного скорочення самих ланцюгів. Щоправда, глобальні ланцюги доданої вартості і до пандемії коронавірусу переживали не найкращі часи через збільшення вартості робочої сили в Китаї, торгівельної війни, започаткованої президентом США Д. Трампом з

КНР, успіхами роботизації, створення штучного інтелекту, автоматизації і 3D-печаті, а також внаслідок зміни політичних настроїв у розвинених країнах внаслідок реальних або уявних втрат робочих місць. Пандемія COVID-19, зупинивши світову економіку на кілька місяців, порушила всі глобальні ланцюги поставок: закриття підприємств у місцях, охоплених коронавірусом, залишило інші виробництва без необхідних запасів і товарів.

Важливим наслідком пандемії стане те, що багато компаній захочуть скоротити ланцюги поставки, зробити вибір між ефективністю та доступністю (стабільністю) роботи. Збільшиться державне втручання в організацію роботи стратегічних галузей і підприємств, а також системотворчих фінансових інститутів [5]. Прибутковість впаде, але економіки стануть стабільнішими.

Відбудеться зміна глобального ланцюга доданої вартості після пандемії COVID-19.

Криза 2020 р., викликана пандемією, змінить співвідношення сил на міжнародній арені. У довгостроковій перспективі пандемія коронавірусу призведе до скорочення виробничих потужностей світової економіки, особливо в результаті закриття компаній і зростання безробіття. Цей ризик особливо відчутний для країн, що розвиваються, тих держав, у яких є значна частка економічно вразливих працівників. Тиск зазнає і міжнародна система відносин, що призведе до нестабільності та конфліктів як усередині держав, так і між країнами [6].

Структурна криза світової фінансової та економічної системи – свідчення того, наскільки уразливі глобальні логістичні ланцюги. Таким чином, пандемія коронавірусу не тільки матиме довгострокові економічні наслідки, але й призведе до фундаментальних змін у структурі світової економіки.

Глобалізація дозволяла розміщувати виробництва по всьому світу і доставляти товар на ринок у будь-який момент. Це скорочувало витрати на зберігання, а запаси, які лежали на полицях більше, ніж кілька днів, вважалися збитковими. Таким чином, пропозиції та споживання товарів регулювалися ретельно продуманою корпорацією на глобальному рівні системою логістики. Пандемія COVID-19 довела, що можна зупинити всю глобальну систему виробництва, логістики та торгівлі. Беручи до уваги масштаби економічних втрат в період виходу з кризи, необхідно очікувати інституційне формування нового етапу глобального капіталізму, що передбачає скорочення ланцюгів поставок, переведення виробництв ближче до ринку збуту та наповнення складів надлишковими запасами. Це знизить прибуток компаній у короткостроковій перспективі, але зробить більш надійною всю світову економічну систему.

Пандемія COVID-19 переросте у велику економічну та геополітичну кризу і може спровокувати розпад сучасного світового порядку. Настане тривалий економічний «льодовиковий період», загостряться національні конфлікти, закриються кордони, візьме верх протекціонізм та/або регіональна автаркія. Буде тривати цифровізація суспільства: все більше заходів буде проводитися онлайн, скасовуватимуться великі ярмарки, спектаклі, лекції, закриється велика частина торгових центрів, покупки будуть здійснюватися переважно через інтернет. Переважатимуть роботи з дому та надання послуг онлайн, включаючи лікарські консультації.

Але відновлення світової економіки продовжується, незважаючи на нову хвилю пандемії. Розриви, які виникли внаслідок поширення COVID-19, видаються стійкі-

шими: очікується, що поточні розбіжності у розвитку будуть мати довгостроковий вплив на середньострокові економічні показники. Основними факторами, що визначають ці розриви, є доступ до вакцин та втілення на ранньому етапі заходів державної підтримки. Швидке поширення штамів та загроза появи нових варіантів підвищили невизначеність щодо того, наскільки швидко вдасться подолати пандемію. Вибір заходів політики стає важким завданням у зв'язку з серйозними проблемами в ряді областей: уповільненим зростанням зайнятості, посиленням інфляції, відсутністю продовольчої безпеки, затримками у формуванні людського капіталу та зміною клімату – при цьому простір для маневру обмежений.

Пандемія COVID-19 має практично стовідсоткові шанси перерости у велику економічну та геополітичну кризу. Як зазначалось попередньо, коронавірус може спровокувати розпад сучасного світового порядку і стати точкою відліку довготривалого «льодовикового періоду» у світовій економіці. Національні економіки переходять в результаті пандемії в «режим самоізоляції», на фоні якого загострюються національні конфлікти, закриваються кордони, на місце глобалізму приходить протекціонізм або блокове протистояння, наприклад США та Китаю, в класичному біполярному, а багатополлярному вигляді.

Симптоми кризи світової економіки та світових фінансів на тлі пандемії COVID-19 як кризового фактора тепер нарастають: падають курси акцій, зростає ціна на золото в якості хеджувального активу, зростання ВВП країн зупинився і пішов у негативну зону. Однак, на думку більшості аналітиків, класичної і хворобливої кризи, як у 2008–2009 рр., вдасться уникнути. По-перше, ситуація в банківському секторі значно стабільніша, ніж у

2008 р., завдяки вжитим за період 2008–2019 рр. заходам регулювання стійкості банків, зокрема Базельським угодам. Банки, у тому числі системоутворюючі, демонструють зараз достатню стійкість на тлі пандемії і фінансово-економічної кризи, що практично наступила [2]. По-друге, пандемія, безумовно, порушила всю систему міжнародних обмінів, а в більшості випадків розірвала глобальні ланцюги доданої вартості.

В цілому, прогнозується, що зростання світової економіки становитиме 5,9 відсотка у 2021 році та 4,9 відсотка у 2022 році [7]. Перегляд прогнозу на 2021 рік у бік зниження відображає нижчий прогноз для країн з розвиненою економікою (частково через перебої в поставках) та країн з низьким доходом, головним чином унаслідок погіршення перебігу пандемії.

Війна в Україні призвела до гуманітарної кризи, і у той же час, економічна шкода від конфлікту сприятиме значному уповільненню світового зростання у 2022 році та посилить інфляцію. Ціни на паливо та продукти харчування швидко зросли, що найбільше вразили населення в країнах з низьким рівнем доходу. Багатосторонні зусилля щодо регулювання гуманітарної кризи, запобігання подальшої фрагментації економіки, підтримки глобальної ліквідності, управління критичною довгостроковою ситуацією, боротьби зі зміною клімату та закінчення пандемії і надалі мають важливе значення.

На думку багатьох західних спостерігачів, коронавірусний шок застав зненацька світ, у якому протягом років і без того відбувався процес фрагментації. Геополітична невизначеність, популізм, націоналізм і протекціонізм негативно впливали на економіку, а епідемія коронавірусу лише посилила ці тенденції. Їх наростання може призвести до руйнування транспортних і виробничих зв'яз-

ків, а також покласти кінець глобалізації в нинішньому вигляді. Одним із можливих наслідків може стати «віртуалізація» економіки: потік інформації онлайн замінить фізичний обмін товарами і людьми. У будь-якому випадку зміни будуть масштабними, і до них треба готуватися всім.

Література:

1. Васильченко С. М. Екстернальний економічний ріст. *Вісник Прикарпатського університету. Серія «Економіка»*. 2018. Вип. 13. С. 21–25
2. Гончар Г. П., Чорновол А. О., Шибіріна С. О. Вплив пандемії на валютний ринок України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка» : науковий журнал*. Острог : Вид-во НаУОА, березень 2021. № 20(48). С. 102–111. URL : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nznuoa_2021_20_17.
3. Грицюк Н. О., Сак Т. В. Вплив пандемії COVID-19 на світову економіку. *Економічний простір*. 2021. № 165. С. 33–38.
4. Подмазко О. М. Вплив тіньової економіки на загрози економічній безпеці країни. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*. 2014. № 4 (14). С. 142–151 URL : economics.opu.ua/files/archive/2014/n4.html.
5. Сидоренко К. В., Шеремет О. В. Наслідки COVID-19 для світової економіки: перші підсумки 2020 року. *Економічний простір*. 2021. № 168. С. 29–36.
6. Федик М. В. Макроекономічні наслідки впливу пандемії covid-19 на світову економіку. *Економіка та держава*. 2021. № 7. С. 40–46.
7. IMF. World Economic Outlook, 2021 URL : <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/07/27/world-economic-outlook-update-july-2021>.
8. IMF. World Economic Outlook, April 2019. URL : <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2019/03/28/world-economic-outlook-april-2019>.
9. World Investment Report, 2019. URL : https://unctad.org/system/files/official-document/wir2019_en.pdf.
10. Zvonova E. A. Transformation of the world economy and the pandemic. *Ekonomika. Nalogi. Pravo*. 2020; 13(4):6–19.

Дерманська Л. В.
кандидат економічних наук, доцент
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу
Західноукраїнського національного університету*

ПОСТПАНДЕМІЧНИЙ ВПЛИВ НА МИТНЕ ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ

В постпандемічних умовах важливим на сьогоднішній час є ефективність митного оподаткування, що впливає на наповнення бюджету. Однак постійна трансформація митних органів, існування нелегального імпорту, корупції, контрабанди та пандемії COVID-19 має негативний вплив на адміністрування мита, податку на додану вартість та акцизу.

Зокрема в процесі карантину весною 2020 року Державна митна служба всі свої функції здійснювала в режимі онлайн. Також пільгове митне оподаткування стосувалося виробників, які ввозять в Україну медичні препарати та обладнання, яке застосовується в рамках боротьби з коронавірусом, було тимчасово призупинено експорт медичного спирту в цілях забезпечення вітчизняних фармацевтичних виробників та медичних закладів необхідною кількістю сировини для боротьби з Covid-19.

Пандемія значно погіршила економічні умови України та скоротила митні надходження. Обсяг оподаткованого імпорту у березні 2020 року склав 4,4 млрд доларів, що на 4,7% менше у порівнянні з березнем 2019 року.

Зокрема у березні 2020 року величина нарахованих митних платежів становила 1,1 млрд доларів, що на 3,6% менше за аналогічний період 2019 року.

Аналіз наведених даних ДМСУ стосовно динаміки обсягів експорту та імпорту товарів показав, що у 2020 році порівняно з 2019 роком величина імпорту у грошовому виразі скоротилась на 10,3% (табл. 1). При чому вартість ввезених товарів, з яких сплачувалось ввізне мито, скоротилось на 2,6% відносно з 2019 роком. (табл.1)

Таблиця 1

Аналіз динаміки обсягів імпорту та експорту товарів за 2019–2020 рр. – І п. 2020–2021 року [2, 3]

Показники	2019 р.	2020 р.	І п. 2020 р.	І п. 2021 р.
<i>Імпортовано товарів</i>				
Вага нетто, тис. тонн	75413,8	66520,8	32092,3	34549,4
Загальна вартість млн дол. США всього, в т.ч.:	60 414,4	54218,8	24329,8	31211,3
- за нульовою ставкою ввізного мита, млн дол. США	31709,1	24071,1	11802,9	13394,6
<i>питома вага в загальній вартості, %</i>	<i>52,5</i>	<i>44,4</i>	<i>48,5</i>	<i>42,9</i>
- зі сплатою ввізного мита, млн дол. США	16014,5	15598,9	7068,3	8132,4
<i>питома вага в загальній вартості, %</i>	<i>26,5</i>	<i>28,8</i>	<i>29,1</i>	<i>26,1</i>
- із застосуванням преференцій та без сплати ввізного мита, млн дол. США	12687,2	12492,9	5457,8	7221,8
<i>питома вага в загальній вартості, %</i>	<i>21,0</i>	<i>23,0</i>	<i>22,4</i>	<i>23,1</i>

За І півріччя 2021 року ДМСУ забезпечено виконання планового надходження податків на міжнародну торгівлю на рівні 118,2% (17,3 млрд грн). В цілому дані надходження порівняно з аналогічним періодом зросли на 37,2%. Надходження ввізного мита до бюджету за І півріччя 2021 року у порівнянні з відповідним періодом 2020 року збільшилися на 34,3% (16852,9 млн грн відносно 12547,8 млн грн), вивізного мита – в 5,6 рази (485,9 млн грн відносно 86,8 млн грн).

Зокрема, за офіційними даними, у І півріччі 2021 року відносно І півріччям 2020 року обсяги імпорту в нату-

ральних обсягах збільшилися на 7,7%, у грошовому виразі – на 28,3%, а вартість товарів, з яких сплачувалось ввізне мито – на 15,1%, що свідчить про вирівнювання ситуації щодо динаміки зовнішньоекономічної діяльності в умовах пандемії.

Для того, щоб проаналізувати ефективність митно-тарифного регулювання у період карантину, потрібно дослідити динаміку надходжень митних платежів до держбюджету України (рис. 1).

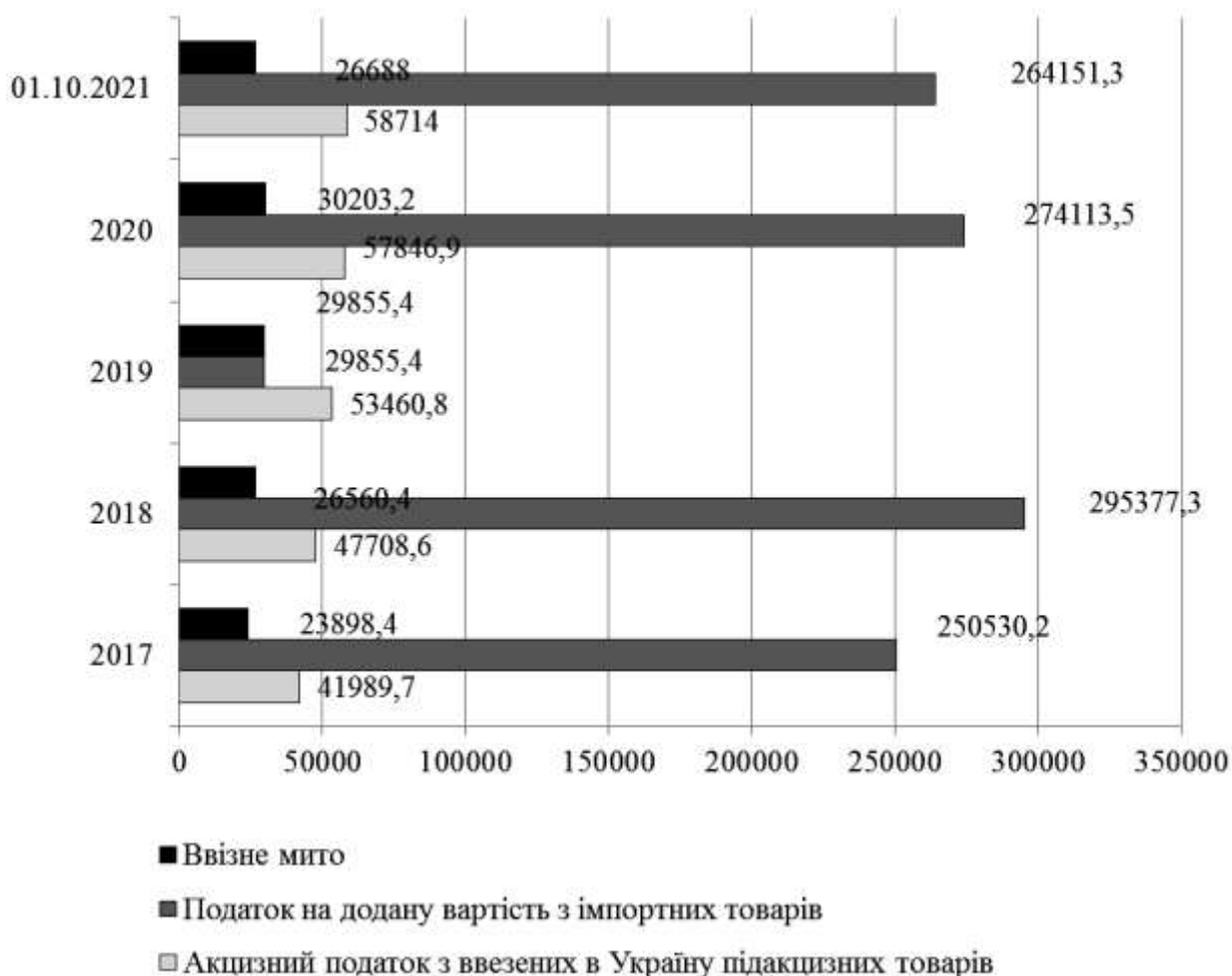

Рис. 1. Структура митних платежів в Державному бюджеті України за 2017–10.2021 рр. [3]

Отже, проаналізувавши дані рис. 1 можемо стверджувати, що митні платежі за розглянутий період зрос-

тають, що обумовлене вжиттям ефективних заходів, які спрямовані на здійснення належної організації митного контролю, ефективну протидію митним правопорушенням, забезпечення повноти оподаткування товарів, достовірність декларування товарів, транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України, посилення роботи з контролю за правильністю визначення митної вартості товарів, класифікацію країни походження.

ПДВ із ввезених на митну територію України товарів займає основну позицію серед інших митних платежів, оскільки саме від сплати цього податку в бюджет надходить найбільше коштів, якщо порівнювати з митом та акцизним податком.

За результатами дослідження можна зробити висновок, що питома вага митних платежів, які справляються до держбюджету України досить значна, адже впродовж останніх років частка митних платежів становила близько 40%. Варто зазначити, що у європейській країнах цей відсоток набагато менший, оскільки фіскальна функція митних органів там не є домінуючою.

Можна визначити такі позитивні зрушення як в митницях України загалом, так і митниць зокрема:

- з метою виявлення корупційних тіньових схем у ЗЕД було налагоджено ефективну взаємодію з фіскальними органами найбільших торговельних партнерів України;
- постійне приведення правових норм у сфері захисту прав інтелектуальної власності до рівня світових стандартів, що протидіє незаконному переміщенню через митний кордон України товарів, які порушують права інтелектуальної власності.

Зокрема у 2013 році надходження податків на міжнародну торгівлю становили біля 5% податкових надходжень бюджету, то у 2019 році – 3,8%, 2020 році та I пів-

річчі 2021 року – 3,6%. За 2019–2020 років та I півріччя 2021 року державний бюджет наповнило практично 77,9 млрд грн податків на міжнародну торгівлю, у структурі яких ввізне мито складало майже 99% (76,9 млрд гривень).

За період, що аналізувався, в Україну ввезено товарів у пільговому режимі без сплати митних платежів шляхом імпорту міжнародних поштових та експрес-відправлень на загальну суму 53,3 млрд грн (рис. 2).

Величина міжнародних поштових та експресвідправлень, які пересилалися в Україну, підтвердив, що протягом даного періоду питома вага поштових відправлень, що підлягали оподаткуванню, за кількістю становили від 0,3 до 0,6%, а за вартістю – від 6,7 до 9,9%. Також за експресвідправленнями величина даних показників становила від 2,7 до 4,0% і від 72,9 до 76,6 % відповідно.

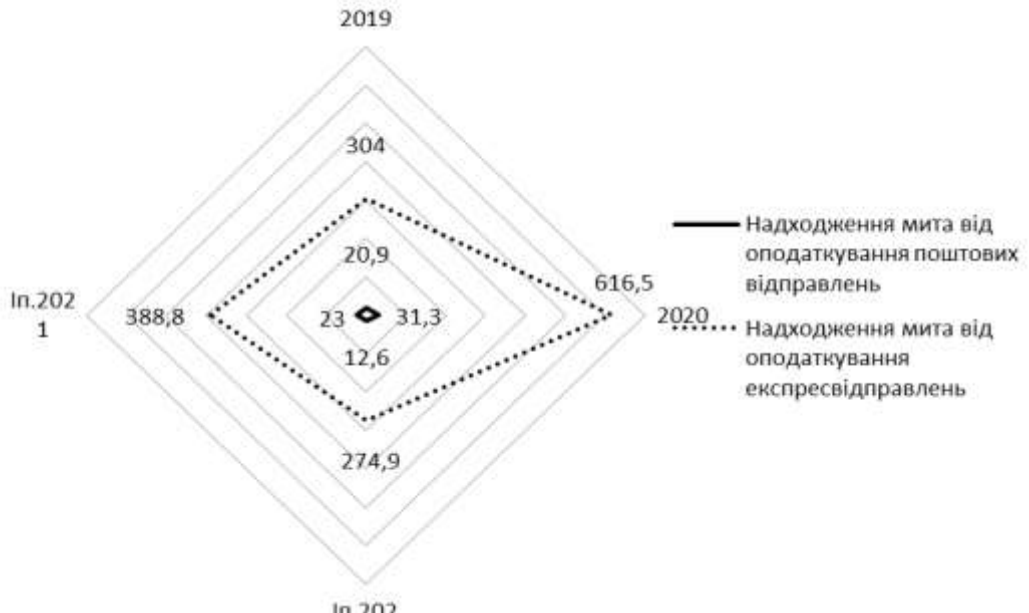

Рис.2. Обсяги надходження мита від оподаткування поштових відправлень та експресвідправлень, що переміщувалися (пересилалися) на митну територію України, млн грн. [3]

Так, при імпорті в Україну товарів у поштових відправленнях на суму 37484,2 млн грн до державного бюджету надійшло 75,2 млн грн ввізного мита, або 0,2% загальної вартості, в експресвідправленнях імпортовано товарів на 76456,0 млн грн, нараховано 1509,3 млн грн ввізного мита, або 2,0%.

Такий низький рівень оподаткування міжнародних поштових відправлень зумовлений однозначно поділом партій на більшу кількість з метою заниження їх вартості та ухилення від митного оподаткування.

Зокрема у 2020 році у порівнянні з 2019 роком ввезення і вивезення автомобілів у режимі тимчасового ввезення скоротилось у 4 рази та у 3 рази в режимі транзиту, що зумовлено посиленням відповідальності за передачу транспортного засобу особистого користування, тимчасово ввезеного на митну територію України чи поміщеного у митний режим транзиту, у володіння, користування або розпорядження особі, яка безпосередньо не ввозила такий транспортний засіб на митну територію України чи не поміщувала його у митний режим транзиту.

Аналітична оцінка співвідношення задекларованої митної вартості ввезених товарів та вартості, що підлягала коригуванню (рис. 3), показує зменшення обсягів митної вартості, що підлягала коригуванню. Зокрема, у 2020 році митна вартість товарів, яка підлягала коригуванню, у порівнянні з 2019 роком скоротилась з 8,6 до 7,1%, протягом січня – травня 2021 року – до 5,4%.

Відомо, що фіскальна функція забезпечує формування об'єктивних умов для становлення матеріальної бази функціонування суспільства. Саме здійснюється реалізація суспільного призначення податків, формуються грошові фонди держави, що забезпечує виконання покладених на неї функцій. Податки загалом є основним джерелом доходів бюджетів різних рівнів, крім того зара-

хування митних платежів відбувається до дохідної частини Державного бюджету України. Значення доходів від зовнішньоекономічної діяльності посідає вагоме місце у формуванні Державного бюджету України. В Україні особлива увага приділяється зовнішнім джерелам надходжень до державного бюджету, оскільки трансформаційні процеси в економіці, як правило, пов'язані із звуженням податкових надходжень від внутрішніх джерел [4].

Рис. 3. Аналіз обсягів загальної митної вартості імпортованих товарів, задекларованих суб'єктами ЗЕД, митної вартості, що підлягала коригуванню, та суми додатково скоригованої митної вартості за 2019–2020 рік та січень – травень 2021 року* (млрд грн) [2]

Державна митна служба України відіграє ключову роль в забезпеченні бюджетних надходжень, де основним джерелом виступають митні платежі, зокрема мито, ПДВ, акцизний податок, які справляються під час переміщення товарів та інших предметів через митну територію країни,

інші митні платежі, котрі стягуються за митне оформлення товарів та автотранспортних засобів [1].

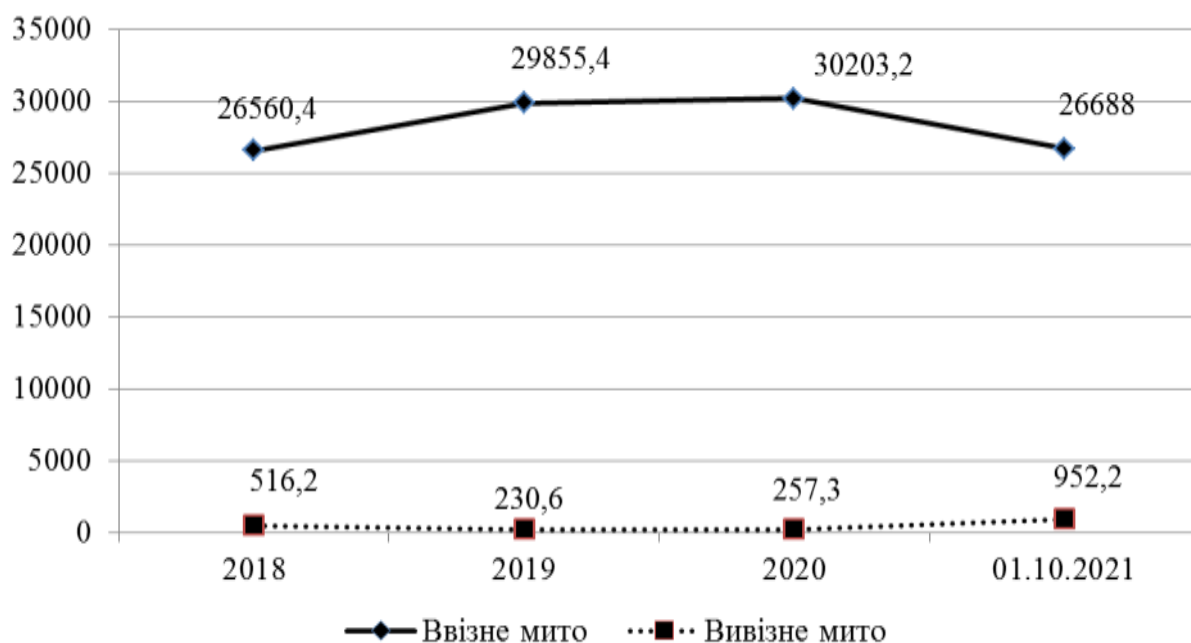

Рис. 4. Динаміка ввізного та вивізного мита за 2018–10.2021 рр., млн. грн. [2]

Дані, наведені на рис.4 вказують на позитивну динаміку щодо обсягів сплаченого ввізного та вивізного мита до Державного бюджету, адже станом на жовтень 2021 р. сума ввізного мита становить – 26688 млн грн., а вивізного – 952,2 млн грн., що у 4 рази перевищує надходження у 2020 р.

Загалом за досліджуваній період, під впливом пандемії відбулося скорочення надходження митних платежів, однак у 2021 році ситуація почала набувати позитивних змін. Крім пандемії COVID-19 негативний вплив на динаміку надходжень від митного оподаткування має анексія АР Крим, що спричинила втрати державної бюджету понад 3 млрд грн., військові дії на Донбасі скоротили рівень митних надходжень біля на 4 млрд грн.

Однак, в напрямі збільшення доходів бюджету, необхідне подальше ефективне реформування митного оподаткування в Україні. Зокрема це стосується митного контролю для усунення контрабанди та корупції. Також до високоефективних напрямів зростання рівня митних надходжень варто віднести удосконалення електронної системи обміну інформацією за принципом «єдиного вікна» та приєднання України до Конвенції про єдиний режим транзиту і реалізації нової комп'ютеризованої транзитної системи (NCTS), що буде сприяти спрощенню переміщення товарів між країнами ЄС, Європейської Асоціації Вільної Торгівлі (країнами – членами Конвенції про єдиний режим транзиту) та Україною. Відповідні дії забезпечать не тільки усунення наслідків пандемії, а й акумулює додаткові надходження до бюджету, а також сприятиме спрощенню проведення митних формальностей й забезпечення належного рівня якості митного контролю.

Література:

1. Бережнюк І. Г. Митне регулювання України: національні і міжнародні аспекти: монографія. Д. : Акад. митної служби України, 2009. 543 с.
2. Офіційний сайт Державної митної служби України URL: <https://customs.gov.ua>.
3. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk>.
4. Сластьоненко О. О. Митні платежі як важливе. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). 2019. Вип. 15. С. 127–133.

Кульчицька Н. Є.

кандидат економічних наук, доцент

Чортківський навчально-науковий інститут

підприємництва і бізнесу

Західноукраїнського національного університету

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БЮДЖЕТНИХ ВИДАТКІВ НА ФІНАНСУВАННЯ ЗАГАЛЬНИХ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УМОВАХ COVID-19

В сучасному складному глобальному та інформаційно насиченому середовищі важливим є формування нової моделі управління освітою, нової гнучкої системи фінансування та форм ефективної організації освітньої діяльності в пост пандемічних умовах. Зарубіжний досвід формування освітніх систем у багатьох країнах показує про відхід від централізованих процесів управління та організації системи освіти. Поглиблення процесів децентралізації сприяє посиленню незалежності освітніх закладів та їх адаптації навчальних до змін середовища. Так, відхід від методів жорсткого адміністрування не показує зменшення регулювальної ролі держави, її ефективність повинна проявлятися в забезпеченні високої якості освіти за рахунок освітніх стандартів. Самостійність закладів освітньої діяльності впливає на підходи щодо політики їх фінансування.

В умовах *COVID-19* підхід до фінансування загальних освітніх послуг в Україні, як видається, недостатньо ефективним. Водночас, це обумовлено відсутністю ефективних інструментів планування бюджету, відсутністю кількіс-

ного співвідношення між бюджетним витратами та використанням бюджетних ресурсів, відсутність якісного моніторингу, проведеного на постійній основі, що дозволяє оцінювати ефективність державних витрат на освіту, а також низький рівень відповідальності та ініціативу суб'єктів бюджетного планування, відсутність зацікавленості в бюджетній економії.

Діюча практика державного фінансування освіти не залишається сталою і незмінною, постійно змінювані внутрішні та зовнішні умови функціонування галузі диктують потребу вдосконалення всього фінансового механізму: податкової бази, нормативного визначення обсягів фінансування, системи міжбюджетних відносин. Важливою необхідністю є формування прозорого, цільового, стимулюючого характеру фінансування бюджетних сфер і освіти, у тому числі, з посиленням заходів щодо відповідальності та зниження впливу суб'єктивних факторів (ручного управління) на процес прийняття фінансових резолюцій у системі освіти.

Таким чином, новочасна нормативно-законодавча база визначає лише звітність про виконання роботи. Наразі поліпшення фінансування навчальних інституцій необхідні для підняття ефективності фінансування на загальну освіту, для котрого необхідно вжити подальші кроки:

- оптимізація видатків на освітні бюджети;
- підвищення доброякісності бюджетного планування;
- забезпечення того, щоб обсяг фінансування, що виділяється, залежав від попиту навчальних закладів;
- моніторинг впливу бюджетних видатків на освіту та ідеологія їхньої ефективності.

Дані на пряму покращання фінансування навчальних установ окреслюють ряд практичних заходів щодо підви-

щення ефективності бюджетних видатків на фінансування освітньої сфери. Запропоновані прийоми удосконалення механізму фінансування освітніх послуг представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Напрямки вдосконалення механізму фінансування освітніх послуг

<i>Напрямки удосконалення</i>	<i>Події</i>
Оптимізація витрат на бюджети освіти	Фінансування спеціалізованих установ (закладів) не за статусом, а за фінансування складних програм
Забезпечення залежності від обсягу фінансування, виділеного на виконання навчальних закладів	Фінансування послуги, в залежності від виконання навчальних закладів
Моніторинг впливу видатків на бюджет освіти та оцінки їх ефективності	Розробити методологію оцінки ефективності бюджетних витрат та провести її на постійній основі

Комплексне впровадження запропонованих заходів необхідні для підвищення ефективності бюджетних видатків. Всупереч збільшення видатків бюджету на освіту, проблема дефіциту бюджету зберігається, що і передбачає об'єктивну оптимізацію.

При опрацюванні та застосуванні освітньої програми необхідно визначити всі ключові характеристики кінцевого результату програми: кількість учасників освітнього процесу, критерії ефективності та якості наданих послуг; універсальність освітньої програми та належний контроль за її виконанням, що санкціонуватимуть цей засіб планування, якості, ефективності послуг установ, впроваджуючи при цьому інтегровані освітні програми. Все це дасть змогу встановити зв'язок між очікуваними результатами програми та обсягом необхідних ресурсів, що підвищує ефективність як планування, так і бюджетного використання. Одним з основних напрямків зростання фінансування освіти є підвищення ефективності бюджету

освіти. Наразі Україна не бере до уваги результати навчальних закладів, досягнутих у минулому фінансовому році при плануванні бюджету на освіту.

У Держбюджеті на 2021 рік Міністерству освіти і науки України передбачені видатки обсягом 139,5 млрд грн, що на 26,6 млрд грн більше відносно попереднього року, що пов'язано із зростанням заробітної плати з 1 січня на 20% та з 1 грудня 2021 року – на 8,4%.

Також визначено нову субвенцію обсягом 1,0 млрд грн на заходи, спрямовані на боротьбу з гострою респіраторною хворобою COVID-19 та її наслідками під час навчального процесу в закладах загальної середньої освіти [3].

Державні видатки МОН на 2021 рік становили 35,8 млрд грн, що на 6,5 млрд грн більше порівняно з 2020 роком, зокрема:

- підготовка кадрів закладами вищої освіти – 20,95 млрд грн;
- підготовка кадрів закладами фахової передвищої освіти – 4,65 млрд грн;
- виплати академічних стипендій – 3,94 млрд грн;
- наукова і науково-технічна діяльність ЗВО та наукових установ – 824,8 млн грн;
- фонд розвитку закладів вищої та фахової передвищої освіти – 250 млн грн, які будуть спрямовані на забезпечення проведення заходів з пожежної безпеки в приміщеннях навчальних корпусів та гуртожитків, виконання ремонтних робіт у гуртожитках закладів освіти;
- забезпечення діяльності Національного фонду досліджень, грантова підтримка наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок – 732,8 млн грн;

- підтримка пріоритетних напрямів наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок у закладах вищої освіти – 100 млн грн;
- виконання зобов'язань України у сфері міжнародного науково-технічного та освітнього співробітництва, участь у рамковій програмі Європейського Союзу з досліджень та інновацій – 326,9 млн грн;
- видання, придбання та доставка підручників і посібників – 574,2 млн грн;
- розроблення, проведення експертизи, придбання, супроводження та розміщення в інформаційно-телекомунікаційних системах дистанційних курсів для здобувачів повної загальної середньої освіти та педагогічних працівників – 18,5 млн грн;
- фінансування п'ятидержавних інвестиційних проєктів – 328,9 млн грн, з яких три перехідні та два нових (реконструкція учбово-рекреаційного центру «Міжнародний Центр дитячої наукової творчості» та об'єкту національного надбання «Аеродинамічний комплекс» на базі надзвукової аеродинамічної труби Т-6 Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського);
- придбання обладнання для лабораторій, навчальних майстерень та експозицій науково-освітнього простору Музею науки в м. Київ (експозиції «Математика») – 54 млн грн [3].

Виконання того, щоб обсяг фінансування, що виділяється на забезпечення навчальних закладів, потребує внесення змін до методологічних підходів до витрат з урахуванням еталону бюджетного виконання. У даному випадку можуть застосовуватися подальші важелі: формування бюджетних ресурсів для послуг має бути прив'язане до результатів діяльності установ в рамках змагань,

рейтингів, проведених в розрізі суб'єктів бюджетного планування. Ми вважаємо, що цей захід створить стимули для підвищення ефективності навчальних закладів, оскільки розподіл бюджетних видатків на наступний фінансовий рік буде враховувати результати попереднього року.

Адекватно, розраховується планування бюджетних видатків на загальну освіту в наданні освітніх послуг:

$$P_{General} = RN * n * PP, \quad (1)$$

де $P_{General}$ – сума загальних витрат на освіту;

RN – витрати на освіту, конкретні за стандартом на душу населення, тобто залежно від кількості студентів;

PP – витрати на освіту на основі здійснювання робіт.

Таким чином, потрібні бюджетні видатки для конкретного навчального закладу визначаються за допомогою нормативно-правового механізму фінансування на одного учня або студента. Навчальні заклади в окремій державно-правовому полі оцінюються за досягнутими результатами та отримують додаткове фінансування пропорційноним результатам. При цьому вартувраховувати всі нормативно-правові оказії та забезпечити правовий вплив на низьку продуктивність, а також на ефективність застосовування бюджетних коштів.

Запровадження запропонованих заходів буде мати беззаперечний стимул щодо підвищення ефективності бюджетних видатків та якісному наданні освітніх послуг. На практиці не існує посліднього підходу до оцінки ефективності бюджетних видатків на освіту, та немає ефективних важелів щодо оцінки ефективності освітніх видатків. При тому, що ефективність бюджетних видатків на загальну освіту має безперестанно оцінюватися за ефективністю бюджетних видатків – одним з найважливіших прийомів вартісного впливу є моніторинг впливу бюд-

жетних видатків. Вартість має ґрунтуватися на системі показників якості послуг та їх ефективності. Наслідки оцінки ефективності державних та муніципальних витрат на освіту мають бути основою для відповідних рішень з управлінням освіти. Хоча при цьому оцінка ефективності може бути зроблена на рівні навчального закладу (мікро-рівні) та на рівні публічних юридичних осіб (макро-рівень).

В аналізі враховані тільки кількісні показники, такі, як середня наповнюваність класів, середня кількість учнів на одного вчителя; якісні показники, такі як середній бал по ЗНО, в поточному аналізі не враховувались – це задача на перспективу.

До бази увійшла кореляція про призупинені школи і не увійшла – про закриті, а дані по опорних школах включають в себе і дані по школах-філіях.

Аналіз, окремо, показав, що в часткових районах та об'єднаних територіальних громадах середні видатки на навчання одного учня переважають середні по країні в декілька разів. Подібний розрив у сумах (близько 106 тис грн на учня в одному з районів Житомирської області та трохи більше 8 тис грн на учня в одній з ОТГ Львівської області) засвідчує про різнобічну ефективність застосування бюджетних коштів на потреби загальної середньої освіти.

В дуже багатьох моментах бюджетні видатки на загальну середню освіту є малоефективними. Релікти невикористаної освітньої субвенції на рахунках місцевих бюджетів станом на кінець 2018 року були 4 млрд грн., але Мінфін безперестанно отримував прохання від місцевої влади про збільшення або апроксимування освітньої субвенції. Поміж мотивів неефективності – велика кіль-

кість малокомплектних шкіл, неоптимальна структура закладів, неефективне використання ресурсів. Це засвідчують також і дані дослідження, здійсненого Світовим банком у 2018 році. Тому Міністерство фінансів України закликала органи місцевої влади до підняття ефективності використання бюджетних коштів на потреби загальної середньої освіти.

І тому, на мікро-рівні, результати в галузі освіти мають відповідати показникам їх ефективності. Подібна система та її структура використання зобов'язана поширюватися на всі фази керівництва витратами, від планування витрат до наступної діяльності. Дуже актуально, щоб система показників ефективності місцевого бюджету для фінансування загальних освітніх послуг відповідала черговим вимогам:

- система показників повинна охоплювати якомога більше напрямків видатків, що контролюються державними органами України, а також поставлених перед ними завдання;
- індикатори та їх значення мають однозначно тлумачитись з точки зору характеристик виконання;
- система показників не повинна впливати адміністративним тиском на кінцеві значення показників, а також суто формальну продуктивність призначених функцій без фактичного підвищення якості наданих послуг;
- система показників повинна забезпечувати їхню порівнянність між різними державними органами, установами, державними суб'єктами, а також різними муніципалітетами, в тому числі в просторовому і часовому розрізі.

У державному бюджеті на 2022 рік збільшили обсяг видатків на освітню галузь, з метою щоб в країні вибудувати сучасну освітню концептуальну інфраструктуру.

Нинішні показники, що використовуються для оцінки ефективності загального освітнього бюджету, мають низку істотних недоліків. Як альтернатива, ми вважаємо, що можна використовувати індикатори, що відображають остаточний соціально-економічний вплив бюджетних видатків, що виникли в загальній освіті. Ми будуємо систему показників за схемою: вибір показника, який характеризує видатки бюджету для досягнення результату; визначення співвідношення бюджетних видатків для досягнення кінцевого результату.

Для аналізу ефективності освоєння коштів, виділених на освітні потреби, Міністерство фінансів України визначає ряд аналітичних показників для денних закладів загальної середньої освіти комунальної форми власності. Здійснений аналіз даних Міністерства фінансів України дає можливість визначити, що в міських і сільських школах існує чіткий зв'язок між вартістю навчання одного учня та наповнюваністю учнями класів, та навантаженням на одного вчителя (табл. 2).

Таблиця 2

Середня вартість навчання одного учня у 2020 р.

Область	Середня вартість навчання на одного учня, грн			Середня наповнюваність класів, осіб			Середня кількість учнів на одного вчителя, осіб		
	Разом	Місто	Село	Разом	Місто	Село	Разом	Місто	Село
Київська	23801	17380	36524	21	26	15	13,5	16,7	9,8
Львівська	23614	20301	30249	20	26	13	9,9	12,5	6,9
Одеська	22450	17933	32233	21	26	15	13,4	16,1	9,9
Тернопільська	27219	19845	36286	16	24	12	8,2	12,0	5,9

Джерело: складено за даними [4]

Виходячи з наведених даних у табл. 2 щодо середньої вартості навчання одного учня на рік в розрізі міських поселень та сільської місцевості, слід зазначити, що у 2020 р. середнє значення витрат на одного учня становило

24715 грн (2019 р. – 23108 грн), у міських поселеннях – 20534 грн (2019 р. – 19025 грн), у сільській місцевості – 35030 грн (2019 р. – 32371 грн). Зокрема у Тернопільській області при найменшій середній наповнюваності класів 16,1 ос., у міській місцевості – 24 ос., у сільській – 12 ос. спостерігається найбільша середня вартість навчання на одного учня у сільській місцевості – 36286 грн (2019 р. – 32725 грн.), у міській місцевості – 19845 грн (2019 р. – 18419 грн.). Коли зовсім протилежна ситуація прослідковується у Одеській області, а саме найбільша середня кількість учнів на одного вчителя у міській місцевості – 16,1,0 ос., у сільській місцевості – 9,9 ос., найбільша середня наповнюваність класів у міських поселеннях – 26 ос., у сільській місцевості – 15 ос. і найменша середня вартість навчання на одного учня – у міських поселеннях – 17933 грн (2019 р. – 16136 грн.), у сільській місцевості – 32233 грн (2019 р. – 28941 грн.)

Наведені дані свідчать про те, що при більшій наповнюваності класів є меншими середні витрати на одного учня, що в подальшому показує про важливість продовження формування опорних шкіл з метою забезпечення кожному учневі можливості отримати якісну освіту із скороченням бюджетних витрат. Водночас зменшилась кількість шкіл. У 2020 році різко скоротилася кількість учителів, які працюють в освітніх закладах – до 346,8 тис. (–20,9%).

На 2021 рік було виділено 121,9 млрд грн видатків на середню освіту, що на 23,9% більше, ніж у попередній рік.

Порівняння цього співвідношення, приміром, за регіоном AVERAGE, який виконаний шляхом ділення, результатом якого є фактор, значення якого більше, ніж

один демонструє ефективність, якщо значення коефіцієнта менше одного, то ККД низький. Міра економічності в узагальненій формі характеризує діяльність уряду в освіті.

Використання ефективних механізмів управління посилить контроль за комунальними та муніципальними витратами на освіту, обмежує їх ріст і підвищить якість наданих послуг. Запропоновані способи удосконалення механізму фінансування для освітніх бюджетів забезпечать підґрунтя для підвищення обґрунтуванням та результативності освітнього бюджету та покращать їх ефективність в умовах пандемії.

Література:

1. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. URL: http://oneu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/11/nsro_1221.pdf.
2. Освіта в Україні: виклики та перспективи. Інформаційно-аналітичний збірник. Київ, 2020. 293 с
3. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua>.
4. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk>.
5. Dudin M. N., Kucuri G. N., Fedorova I. Ju., Dzusova S. S., Namitulina A. Z. The Innovative Business Model Canvas in the System of Effective Budgeting . *Asian Social Science*. 2015. Vol. 11, № 7. P. 290–296.
6. Dudin M. N., Prokof'ev M. N., Fedorova I. Ju., Frygin A. V., Kucuri G. N. International Practice of Generation of the National Budget Income on the Basis of the Generally Accepted Financial Reporting Standards (IFRS). *Asian Social Science*. 2015. Vol. 11, № 8. P. 119–126.

РОЗДІЛ 5

ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ЗМІН

Довбуш А. В.

кандидат економічних наук, доцент
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу
Західноукраїнського національного університету*

НЕОБХІДНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ПОНЯТТЯ ВНУТРІШНЬОГОСПО- ДАРСЬКОГО КОНТРОЛЮ

В сучасних умовах розвитку економічних відносин, суб'єкти господарювання постають перед завданням кардинальних перетворень, щодо організації і методології функції контролю. Основною причиною цього є зміни в соціально-економічних відносинах та у господарському управлінні. Тобто, із подальшою трансформацією ринкових відносин приходимо до висновку, що контроль втрачає своє призначення і стає зовсім нераціональним. У зв'язку з цим, головна перевага надається саморегулюючій економіці, яка функціонує стабільно без опосередкованого втручання держави.

Подальше запровадження у виробничо-господарську діяльність сучасних підприємств поступальних законів

ринкової економіки, неминуче спонукає переглянути вектори направленості контролю. Яскравим проявом тенденції розвитку ринкової економіки є створення новітніх організаційних-правових форм господарювання.

Тому, беручи до уваги наведені вище обставини, контроль зобов'язаний в основному носити попереджувальний та запобігаючий характер, що в свою чергу сприятиме подальшому розвитку товарно-грошових відносин, оптимізації ринку засобів виробництва і готової продукції.

Загальновідомо, що відносини між господарюючими суб'єктами і державою в сучасній ринковій економіці врегульовуються фінансово-кредитним механізмом, а доходи – податковими методами. Тоді, як на самому підприємстві має бути утворена раціональна контрольна система, яка б дала можливість захистити інтереси господарюючого суб'єкта, допомогла вистояти в наростаючій конкурентній боротьбі, дотримуючись заздалегідь визначених стратегій, одночасно збільшуючи рівень прибутковості.

Економічна система, яка ґрунтується на засадах ринкових відносин, передбачає використання особливих важелів, які сприяли б забезпеченню принципів максимальної економічної ефективності та досягнення найбільшого кінцевого результату.

Виклики, які формує сучасність й процеси, що відбуваються сьогодні, зумовлюють приведення в дію усіх чинників, що опосередковано чи безпосередньо впливали б на раціональність управління. Важливу роль у рішенні поставлених завдань, належить оптимізації основних функцій управління підприємством, у перелік яких, також відносять й господарський контроль.

Враховуючи сучасні умови господарювання, контроль позиціонує себе не як тимчасова кампанія або надзвичайний захід, що здійснюється періодично, а як постійно

функціонуюча, науково обґрунтована та досконало продумана система всеосяжного спостереження та перевірки процесів виробництва, розподілу, обміну і виробничого споживання. Передусім, контроль забезпечує необхідний зворотний зв'язок, систематизацію й порівняння планових і фактичних показників, що є необхідною умовою для прийняття виважених управлінських рішень. При цьому, він повинен у багатьох випадках запобігати здійсненню помилок, наявність яких, інколи коштує дуже дорого. Правильно поставлена і відпрацьована підсистема контролю, загалом сприятиме більш активному залученню іноземних інвесторів та партнерів, для яких вона є головним важелем формування довіри до економіки в цілому й суб'єкта господарювання, зокрема. Крім того, за допомогою підсистеми контролю усієї системи управління, встановлюють відповідність процесів господарювання і управління, виявляють відхилення та здійснюють коригування щодо реалізації управлінських рішень. Господарський контроль здійснюється, як із боку суспільства, так і з боку держави з метою зміцнення рівня економіки й підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності підприємств.

Формування системи господарського контролю насамперед обумовлюється, потребою практики, та необхідністю поліпшення економіки країни в цілому, посилення боротьби із негативними явищами, як марнотратство, розкрадання, безгосподарність.

У дослідженнях останніх років, обґрунтовано сутність та економічну необхідність системи контролю його становлення, сутність і значення для вітчизняної теорії. Дослідниками даного напрямку є такі економісти, як Аксененко А. Ф., Белобжецький І. А., Белов М. Г., Білуха М. Т., Бутинць Ф. Ф., Вознесенський Е. А.,

Кужельний М. В., Мітрофанов В. М., Мурашко В. М., Савченко В. Я., Сопко В. В., Чумаченко М. Г., Шевчук В. О., Шеремет А. Д. і ін.

Більшість авторів, асоціюють контроль із системою спостереження та перевірки будь-чого, тобто в основу контролю покладаються спостереження з метою перевірки.

Згідно переконань однієї групи науковців «контроль – це система спостереження і перевірки процесу функціонування відвідного об'єкту з метою встановлення відхилення від заданих параметрів» [1, с. 3].

Проте, друга група вчених, значно розширює рамки контролю та розглядає це поняття із декількох позицій, а саме: «контроль управляючої системи підприємства над управляємою; контроль всередині управляючої системи; контроль управляємої системи над управляючою; контроль всередині управляємої системи» [2, с. 4].

Зокрема, Білуха М. Т. розглядає важливі методологічні питання, які пов'язані з обґрунтуванням об'єктів господарського контролю із використанням електронно-обчислювальної техніки. Дослідження контролю в умовах державної форми власності розвивав Вознесенський Е. А. і визначав його як специфічний різновид суспільного розподілу праці, відстоював самостійне існування фінансового контролю, наводив класифікацію об'єктів державного контролю [3–5]. Проте, Белобжецький І. А. [6, с. 10] розглядає контроль як самостійну підсистему управління економікою та виокремлює разом із Бутинцем Ф. Ф. [7] фінансово-господарський контроль у незалежну галузь знань. Однак, навідміну від Бутинця Ф. Ф., в зазначеній роботі Белобжецький І. А. об'єднує в одну галузь знань фінансовий і господарський контроль. За нашим переконанням, а також й на думку Калюги Є. В. [8] таке об'єднання контролю не є доцільним, насамперед, з огляду на

те, що фінансовий контроль, ґрунтується на застосуванні контрольної функції фінансів, яка впливає з підприємницької діяльності. Отже, на рівні господарюючого суб'єкта пріоритет має господарський контроль, який заснований на системі господарювання й ринкових відносин різноманітних формах власності.

Тому, узагальнивши трактування деяких вище названих учених, приходимо до висновку, що господарський контроль – це система способів і прийомів, за допомогою яких проводиться систематична перевірка та спостереження за господарськими і фінансовими процесами на підприємстві, виявляються відхилення стану економіки цих суб'єктів від установлених рівнів з метою дотримання найсуворішого режиму економії, оптимального використання і забезпечення збереження ресурсів, своєчасного усунення негативних явищ.

Господарський контроль безперервний у часі і покликаний здійснювати повну та суцільну перевірку усіх об'єктів у їх внутрішньому взаємозв'язку, при цьому застосовуючи не тільки грошовий вимірник, але й натуральні показники, що визначають їх перспективу. Зрозуміло, що він має притаманні йому атрибути: предмет, об'єкт, метод та методику дослідження. Предмет господарського контролю виокремлює його об'єкти, складові якого повинні бути направлені на пізнання його діяльності (наприклад, у сфері виробництва – операції, пов'язані з ресурсно-технічним забезпеченням, виробництвом та реалізацією готової продукції). Поряд із предметом, доцільно визначати і метод господарського контролю. Він виступає, за нашим переконанням, як сукупність способів і прийомів, за допомогою яких забезпечується комплексне та взаємозалежне дослідження господарських операцій і процесів діяльності підприємства та його підрозділів з

огляду на законність, вірогідність, доцільність і обґрунтованість. Вважаємо, що виокремлення предмету, об'єкту та методу господарського контролю в сучасних умовах функціонування ринкових відносин буде значущим внеском у розвиток теоретичних засад господарського контролю, що сприятиме збільшенню рівня його вірогідності й достовірності в сучасних економічних умовах.

Важливим у теорії господарського контролю є його значення і класифікація. Зрозуміло, що науково-обґрунтована класифікація господарського контролю є визначальною умовою його оптимальної організації і методики проведення, приближенням теоретичних проблем господарського контролю до практики. У економічних літературних джерелах для класифікації контролю найчастіше застосовують такі критерії: форми і методи, різновиди контролю, часові рамки проведення, джерела інформації. Головним для розкриття теоретичних проблем господарського контролю є, на нашу думку, його раціональна класифікація згідно організаційних форм, різновидів й методів.

Аналіз наукових літературних джерел доводить, що більшість авторів нехтують класифікацією контролю за організаційними формами, однак в багатьох випадках вона заміняється формами контролю або його системою. Одні науковці в основу критеріїв розподілу контролю на державний, відомчий, позавідомчий, внутрішньогосподарський і громадський поклали організаційні форми (Мурашко В. М., Білуха М. Т. і ін.), другі – об'єкти та суб'єкти контролю (Белобжецький І. А., Вознесенський Е. А. й ін.), треті – характер контрольної діяльності (Журко В. Ф., Ястребов В. Б.). В той же час, окремі науковці в засади класифікації контролю на міжгосподарський, внутрішній, внутрішньогосподарський і міжгалузевий покладають обсяги вивчення процесів. Із подальшим розвитком відно-

син на засадах приватної власності й з роздержавленням контролю відбувається подолання класового підходу до скасування робочого, народного і інших видів контролю, притаманних адміністративній економіці. Тому, відсутність науково-обґрунтованої класифікації організаційних форм контролю, у повній мірі, не дає можливості докорінно розкрити сутність та значення господарського контролю, обґрунтувати ієрархічність його системи в сучасних ринкових умовах і його організацію щодо різних рівнів управління.

За нашим переконанням, в основу раціональної класифікації контролю за організаційними формами доцільно використовувати структуру органів контролю, яка виступає його суб'єктами. Як наслідок, це дасть змогу класифікувати контроль на зовнішній (приватний, державний) і внутрішній (внутрішньогосподарський), відомчий (галузевий) і контроль власника. Наведена класифікація обґрунтована тим, що спрямованість різних органів проведення контролю буде різною. Ілюстративні дані рис. 1 показують, що державний контроль концентрує свою увагу в основному на ключових позиціях економіки, господарській діяльності й засадах збереження власності в різноманітних галузях економіки, міністерствах, комітетах, відомствах й на підприємствах.

Під зовнішнім слід розуміти контроль, що здійснюється спеціальними, вищестоящими органами стосовно до об'єкта, що контролюється, або незалежними від нього органами господарського контролю. Тоді як, під внутрішнім контролем слід розуміти контроль у межах одного господарства або галузі що здійснюється силами структурних підрозділів й штатних працівників.

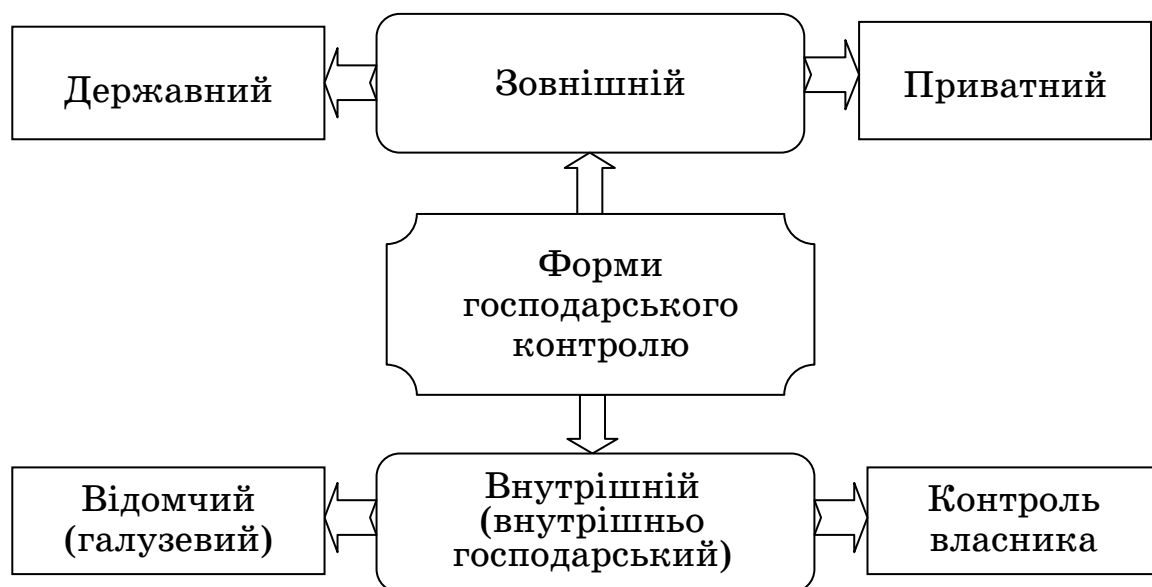

Рис. 1. Форми господарського контролю

Внутрішній (внутрішньогосподарський) контроль доцільно розглядати в двох ракурсах: відомчий (галузевий) й контроль власника. При цьому, відомчий контроль необхідно проводити на державних підприємствах згідно чинного законодавства на рівні ревізорів (штатних або позаштатних). Контроль власника проводиться з його ініціативи органами, яким підпорядковується господарство на правах приватної власності згідно із законодавчими і іншими нормативно-правовими документами.

Відповідно до чинного законодавства власником в Україні є громадяни – засновники господарюючих суб'єктів та громадяни-акціонери, що взяли участь у приватизації майна, колективи громадян та держава. У економічному відношенні усі ці власники відділені від особистих часток власності, що перебувають у різноманітних господарюючих суб'єктах, в результаті чого вони не можуть бути забезпеченими достовірною і об'єктивною інформацією про управління цією власністю. Саме власнику потрібна безперервна інформація про фінансовий стан його підприємства, потенційні можливості та стабіль-

ність у майбутньому. Зрозуміло, що власник має і повинен бути обізнаним наскільки ефективно використовуються, вкладення у його підприємство кошти. Проте, не кожен хто проводить керування майном і коштами цього власника зацікавлений подавати йому об'єктивну та достовірну інформацію щодо результатів своєї діяльності.

Важливо відзначити, що метою будь-якого господарюючого суб'єкта, має бути не утворення системи внутрішньогосподарського контролю, яка би в повній мірі гарантувала відсутність відхилень, помилок і неефективності в процесі роботи, а системи, що могла б їх своєчасно виявляти і усувати, сприяючи підвищення ефективності діяльності в цілому. Але не завжди, навіть належним чином побудована й організована система внутрішньогосподарського контролю потребує оцінки своєї ефективності як із боку досягнення поставлених управлінських цілей, так і з боку економічності.

Беручи до уваги те, що переважно підприємці самі виявляються власниками та при цьому, в більшості випадків самотійно здійснюють ведення бухгалтерського обліку, або за їх дорученням на договірних засадах фахівець, то з упевненістю можна констатувати, що в даному випадку ведення контролю власником є доволі доречним. Інакше кажучи, персональна відповідальність за ведення внутрішньогосподарського контролю буде покладатися на власника.

Тобто, підводячи підсумок під вище викладеним, необхідно констатувати, що внутрішньогосподарський контроль власника є процесом направленим на досягнення поставлених управлінських цілей, що є результатом дій власника щодо планування, організації, моніторингу веденої діяльності в цілому та її окремих підрозділів.

Дослідження контролю з точки зору бухгалтерського його розуміння виглядає так: внутрішньогосподарський контроль це структура, політика, правила, процедури із забезпечення збереженості активів й надійності бухгалтерських записів.

Ведучи мову про внутрішньогосподарський контроль на власних підприємствах, важливо усвідомити, що його ведення буде корисним тільки в тому випадку, якщо направленістю буде досягнення конкретних завдань.

За сучасних умов значно ускладнюються завдання контролю, проте деякі автори вважають, що завдання контролю покликана виконувати система бухгалтерському обліку. Загальноприйнятим є той факт, що завданнями бухгалтерського обліку є ведення контролю виконання плану за основними показниками діяльності, ефективності витрачання ресурсів, збереження власності. Даний підхід базується на принципах поєднання обліку і контролю, що неминуче призводить, до ігнорування найважливіших завдань контролю. Проте, такий підхід носить негативні практичні наслідки. Виявляється це в покладанні усієї повноти відповідальності щодо ведення контролю на бухгалтерію, що сприятиме послабленню контрольної функції на місцях безпосереднього використання ресурсів.

За нашим переконанням, більш правдивим є підхід, що кардинально розмежовує контрольні завдання віз обліковими. При цьому, бухгалтерія мала б вести лише частковий контроль виробничої і фінансово-господарської діяльності, однак виконання завдань контролю вимагає необхідних дій із сторони власників, що в процесі ведення самого контролю використовуються різні прийоми і способи, що виходять за межі системи бухгалтерського обліку.

Існуючі погляди щодо завдань контролю можна поділити в залежності від деталізації усіх завдань та враховуючи їх дублювання, наступним чином. Відтак, одні автори перш за все, розглядають завдання контролю дещо узагальнено зводячи їх до забезпечення накопичення і економічного використання ресурсів. В той же час інші, дещо конкретизують завдання та до їх складу пропонують відносити гарантування збереження власності, раціональне витрачання усіх ресурсів, посиленню режиму економії в дусі відповідальності. Ще інші, стверджують, що завдання контролю це – виконання поставлених планових завдань, досягнення договірних зобов'язань із постачання продукції, раціоналізації використання усіх видів ресурсів, правильна побудова системи бухгалтерського обліку, випередження фактів приписок, безгосподарності, марнотратства та інших недоліків, постійне намагання виявлення резервів й своєчасне приведення їх у дію.

Якщо проаналізувати приведені вище точки зору, то слід зазначити, що справедливо більшість авторів акцентують увагу на підвищенні ефективності виробництва. Це твердження є виправданим ще й тому, що головною метою внутрішньогосподарського контролю на рівні реалізації тактики, є пошук варіантів підвищення ефективності діяльності, що сприяє отриманню максимальних результатів. Зрозуміло, що останнє можливо досягти лише за умови підвищення ефективності процесу виробництва. Проте, це лиш одне із сукупності завдань, які має виконувати внутрішньогосподарський контроль.

Деякі науковці до основних завдань контролю відносять також контроль стану бухгалтерського обліку. Але ж, сфера впливу контролю набагато ширша. Головною причиною необхідності функціонування контролю є невиз-

наченість, що є негативним елементом майбутнього і яка є характерною для прийняття будь-якого управлінського рішення майбутньому.

При проведенні контролю оцінюється і вимірюється як хід виконання прийнятих рішень, так і відповідність раніше прийнятих реалізованих ситуацій прийняття рішення. Зокрема, прийняттю рішень передують і інші функції управління, які безперечно впливають на нього. Отже, оцінюючи якість прийнятих рішень попередньо потребують оцінки якості здійснюваних функцій системи управління. Тому, важливим завданням контролю є оцінка якості здійснюваних функцій управління та відповідність їх стратегічній меті діяльності господарства.

Література:

1. Білуха М. Т. Теорія фінансово-господарського контролю і аудиту: підручник. Київ: ПП. «Влад і Влада», 2006. 320 с.
2. Суйц В. П. Внутрихозяйственный контроль. Москва: Финансы и статистика, 2017. 127 с.
3. Вознесенський Э. А. Финансовый контроль. Москва: Юрид. Лит., 2013. 134 с.
4. Вознесенський Э. А. Внутрихозяйственный контроль за деятельностью промышленных предприятий. Львов: Знание, 2007. 40 с.
5. Вознесенський Э. А. Финансовый контроль за деятельностью промышленных предприятий. Львов.: ЛТУ, 1995. 165 с.
6. Белобжецкий И. А. Финансово-хозяйственный контроль в управлении экономикой. Москва: Финансы, 2009. 160 с.
7. Бутинец Ф. Ф. Предмет и объекты контроля в сельскохозяйственных предприятиях. Киев: УСХА, 1996. 95 с.
8. Калюга Є. В. Фінансово-господарський контроль в системі управління: монографія. Київ: Ельга, Ніка-Центр, 2002. 360 с.

Домбровська Н. Р.,
кандидат економічних наук, доцент
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу
Західноукраїнського національного університету*

ВНУТРІШНІЙ КОНТРОЛЬ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА: ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ

На часі в сучасних умовах роботи підприємств у площині пандемії під особливою увагою є практика обліку фінансових результатів. Також посилюється роль контролю у механізмі керування суб'єктом діяльності, що направлений на досягнення достовірності, зрозумілості та законності віддзеркалення в обліковій практиці фінансових результатів. Звичні традиційні форми та методи контрольно-ревізійних процедур не завжди ефективні й неодноразово не можуть бути задіяними для прослідкування резервів, які були невикористані; оптимізації усіх витрат; витрат, що належать до непродуктивних, нерезультативних шляхів використання прибутку тощо.

Внутрішній контроль фінансового результату повинен обхвачувати моніторинг всієї роботи та діяльності підприємства, оскільки кожна дія, будь-яка проведена господарська операція прямо чи опосередковано позначається на кінцевому результаті господарювання. З огляду на зазначене, лише для всеохоплюючого контролю позитивних чи негативних фінансових результатів, неповно буде тільки інспектувати безпомилковість розрахунку прибутку (збитку, нульового результату), який дістало підприємство

впродовж періоду, оцінити причини його трансформацій в зіставленні з минулими чи плановими показниками. Звернемо увагу на те, що оперативно проводити вплив на результат господарювання та переглядати ухвалені рішення дає контроль поточний та попередній протягом всіх циклів діяльності.

Як зазначають науковці Замула І. В., Танасієва М. М.: «Внутрішній контроль фінансових результатів підприємства проводиться з метою знаходження шляхів ефективного управління підприємством, резервів для підвищення фінансових результатів господарюючого суб'єкта і, як наслідок, виконання основної мети фінансового менеджменту – підвищення добробуту власників підприємства [1, с. 243].

Моніторинг наукової літератури дає змогу виділити основні питання внутрішнього контролю фінансових результатів діяльності підприємств в частині організаційно-методичного підходу, що схематично наведено на рис. 1.

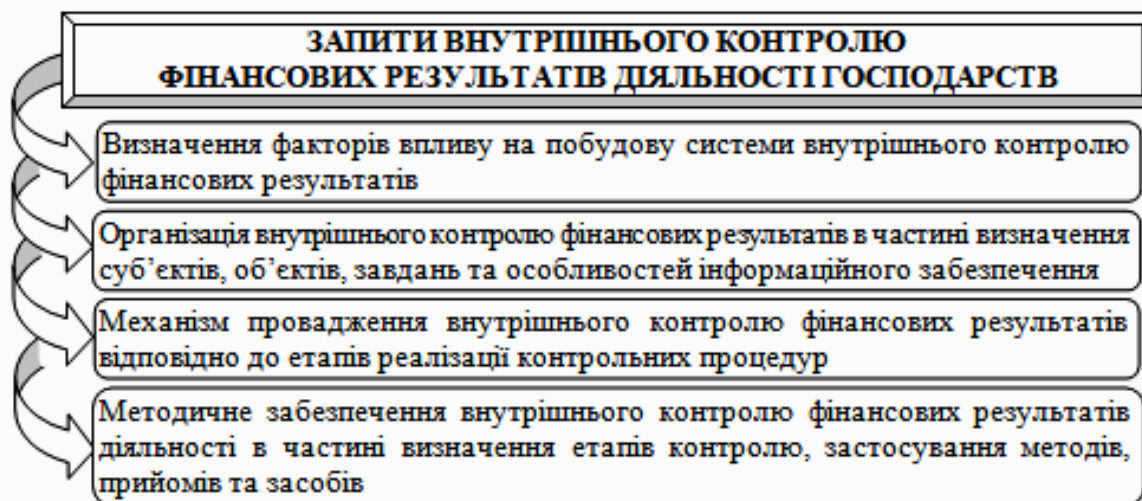

Рис. 1. Запити внутрішнього контролю остаточних фінансових результатів діяльності суб'єкта господарювання в частині організаційно-методичного підходу

Джерело: сформовано автором на основі [2]

Зауважимо, що невирішеність окремих питань у сфері внутрішнього контролю фінансових результатів позначається на методичному та організаційному забезпеченні обліку діяльності господарств. Як наслідок може формуватися та акумулюватися недостовірний масив інформації для ухвалення рішень в їх якісному управлінні.

Важливим етапом дослідження є аналіз та обґрунтування чинників, які впливають на стан фінансового результату, адже даний об'єкт бухгалтерського обліку не існує ізольовано, а функціонує разом з іншими, оточений середовищем, з яким він взаємодіє. Як зауважує в своїх наукових дослідженнях Л. Г. Столяр, «чим повніше враховано вплив середовища на об'єкт дослідження, тим точнішими будуть результати наукового дослідження» [3]. На підставі визначення таких чинників виокремимо ключові завдання суб'єктів внутрішнього контролю отриманого прибутку (фінансового результату) господарюючих одиниць.

Одним з головних завдань внутрішнього контролю фінансових результатів, на думку С. В. Бардаша, «є перевірка достовірності облікових та звітних даних про обсяг і архітектуру прибутку (збитку). Також автор зауважує, що не менш важливо виявити вплив різних факторів на формування прибутку, адже чітке їх розмежування є необхідною умовою для об'єктивної оцінки та визначення оптимальних пропорцій її використання» [4, с. 67].

Моніторинг наукової літератури показує, що ряд авторів досліджували питання впливу сукупності факторів на фінансовий результат бізнесової одиниці. Хоча О. В. Хмелевський зазначає, що «здебільшого наукові дослідження стосуються обґрунтування впливу здебільшого внутрішніх факторів на обсяг прибутку та рівень рентабельності підприємства» [5, с. 111].

Варто звернути увагу на те, що науковці, розглядаючи вплив чинників на фінансовий результат, обґрунтовують та узагальнюють окремі групи впливу і не повно враховують ефект, який отримано у випадку здійснення позитивного чи негативного впливу. Також, вважаємо, що доцільно розглядати вплив факторів як зовнішніх, так і внутрішніх, комплексно, адже між ними існує відповідний зв'язок.

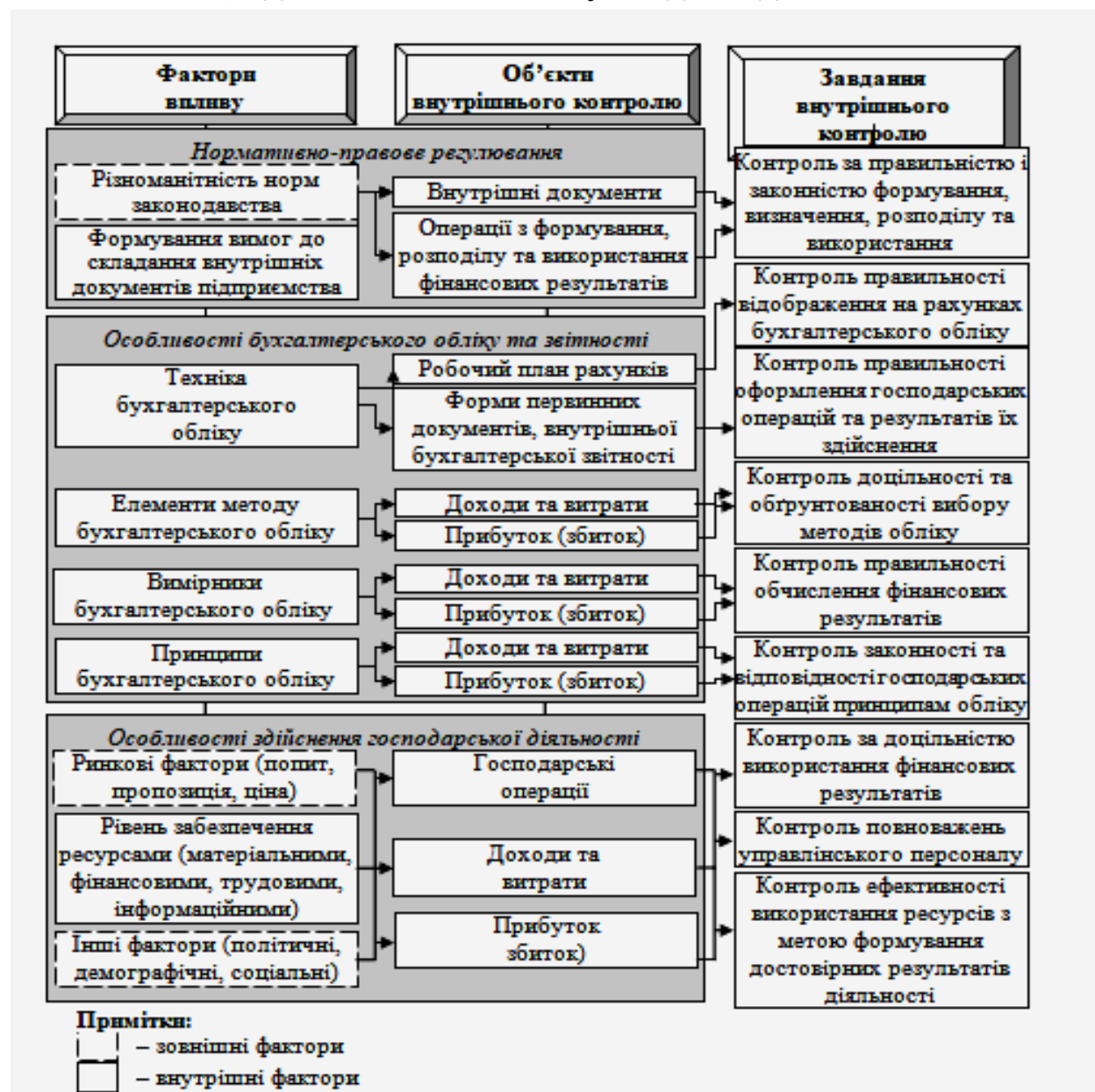

Рис. 2. Вплив чинників на об'єкти внутрішнього контролю фінансового результату суб'єктів сучасного господарювання

Джерело: сформовано автором на основі [2]

Зокрема, на рис. 2 проілюстровано вплив чинників на об'єкти внутрішнього контролю та виділено завдання суб'єктів контролю з метою обґрунтування в подальшому методичних аспектів провадження контрольних процедур фінансових результатів діяльності господарюючих одиниць. Виділено внутрішні та зовнішні чинники, що впливають на визначення завдань в ході здійснення внутрішнього контролю фінансових результатів та формують підґрунтя для обґрунтування об'єктів, суб'єктів та джерел інформаційного забезпечення для потреб організації внутрішнього контролю.

Зокрема, це пояснюється тим, що просторова ознака фактору (зовнішні чи внутрішні) залежить від суб'єкта внутрішнього контролю фінансових результатів (зовнішні чи внутрішні).

В свою чергу, фактори впливають на вибір об'єктів внутрішнього контролю, що визначають завдання контрольно-ревізійних процедур фінансових результатів, які повинні виконувати суб'єкти контролю.

На основі аналізу основних категорій обліку (техніка, елементи, вимірник, принципи) виділено особливості бухгалтерського обліку та фінансової звітності, які впливають на об'єкти внутрішнього контролю кінцевих фінансових результатів [4, с. 68].

Маємо переконання, що доцільно до зовнішніх та внутрішніх факторів впливу також відносити особливості здійснення господарської діяльності у сфері, що досліджується. Зокрема, на господарські операції та фінансові результати як об'єкти внутрішнього контролю впливають ринкові, політичні, соціальні, фактори, які виникають у зв'язку з введенням карантинних заходів і т.д., а також рівень забезпечення господарюючих одиниць потрібними ресурсами.

Визначення впливу основних груп чинників на формування системи внутрішнього контролю дає змогу висновувати, що як і будь-яка діяльність, для успішного здійснення внутрішнього контролю і забезпечення масиву інформації процесу управління також потрібна належно якісна організація.

Чинна система контролю фінансових результатів не в достатній мірі виправдує сучасні потреби керування й ведення бізнесу, тому для мети одержання результативної й конкретної інформації з'явилися запити в поліпшенні організації здійснення внутрішнього контролю.

Внутрішній контроль розглядається в кожному підприємстві, однак зауважимо, що компетентність його забезпечується не завжди. Гідним чином сформований алгоритм об'єктів внутрішнього контролю забезпечує формування підґрунтя для здійснення достовірних та ефективних контрольних процедур.

Відповідно до проведеного дослідження вважаємо, що доцільно розглядати об'єкти внутрішнього контролю інтегруючи різноманітні погляди до визначення фінансового результату, що позначаються на обліковому віддзеркаленні господарських операцій суб'єкта господарювання. Отже, в ході дослідження визначено, що об'єкти внутрішнього контролю фінансових результатів потрібно розглядати в перетині загальних та спеціальних об'єктів (рис. 3.).

Виокремлення об'єктів на загальні та спеціальні здійснено для того, щоб чітко означити вагомість місця фінансового результату серед інших об'єктів внутрішнього контролю роботи господарств. Зокрема, доходи та витрати як об'єкти контролю фінансових результатів ілюструють результати діяльності, а прибуток (збиток), розрахунки з бюджетом за платежами й податками – джерела утворення майна.

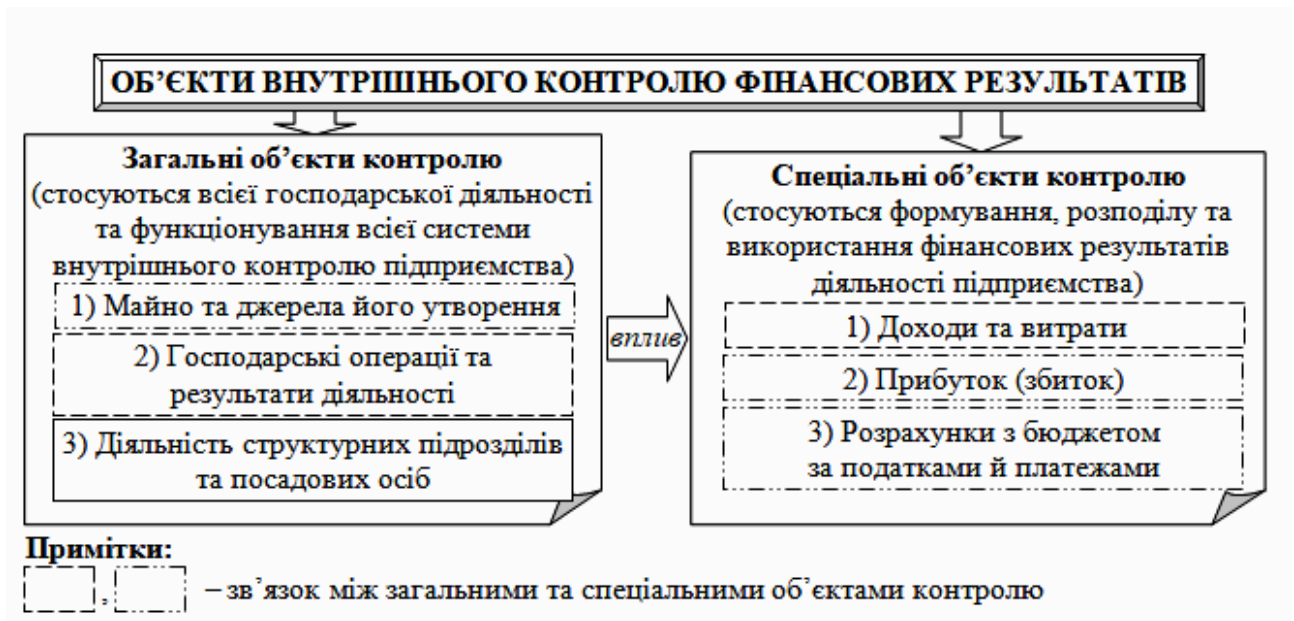

Рис. 3. Об'єкти алгоритму внутрішнього контролю кінцевого фінансового результату господарюючих одиниць

Джерело: сформовано автором на основі [2; 6]

Також розглянутий підхід до виокремлення об'єктів внутрішнього контролю фінансових результатів дає змогу схарактеризувати вплив механізму системи внутрішнього контролю на здійснення контролю та управління фінансовими результатами діяльності суб'єктів господарювання.

Дії суб'єктів контролю зводиться до того, щоб знизити ймовірність виникнення негативних ситуацій для підприємства, передбачити можливі наслідки (негативні та позитивні) господарської діяльності, що пов'язані з формуванням, використанням та розподілом фінансового результату.

Автор Т. А. Бутинець пропонує суб'єктів внутрішнього контролю розпізнавати так:

– «суб'єкти організації системи внутрішнього контролю: загальні збори, тобто вищий орган управління підприємством, правління та власник;

– суб'єкти здійснення внутрішнього контролю: правління, наглядова рада, ревізійна комісія, органи профспілкової організації, штатні контролери, весь адміністративно-управлінський персонал компанії та його структурні підрозділи» [7, с. 31].

Паралельно, суб'єкти внутрішнього контролю повинні створювати дієвий механізм системи контролю, який охоплює всі без винятку господарські операції. Тому вважаємо, що доцільно відповідно за кожним суб'єктом внутрішнього контролю фінансових результатів закріпити ряд завдань, які вони повинні здійснювати в ході ведення господарської діяльності суб'єкта господарювання.

Неодмінним є визначення мети внутрішнього контролю, яка повинна віддзеркалювати сутність здійснюваних контрольних процедур. Її сформуємо її наступним чином: метою контролю (внутрішнього) фінансових результатів функціонування вітчизняного підприємства є уникнення та відвертання недотримань законодавства та поліпшення ефективності роботи суб'єкта господарювання з ціллю блокування негативних наслідків та зривів господарської діяльності, що може призвести до виникнення банкрутства.

На наше переконання, досить важним є інформаційне забезпечення внутрішнього контролю. Тому в межах досліджуваної теми доцільно визначити основні документи, які використовуються у механізмі внутрішнього контролю результатів роботи (рис. 4).

Проілюстрований перелік документів, які формують інформаційне забезпечення внутрішнього контролю фінансових результатів, вбезпечує здійснення ефективного внутрішнього контролю та дотримання суб'єктами контролю поставлених завдань. Зокрема, як видно з рис. 4, запропоновано виокремлювати блоки джерел

інформаційного масиву відповідно до алгоритм-етапів здійснення контрольних процедур. Адже, на нашу думку, до складу інформаційного забезпечення внутрішнього контролю фінансових результатів можна віднести не лише ті документи, які перевіряються внутрішнім контролером, але й ті документи, які він складає по закінченню перевірки або ж щоденно.

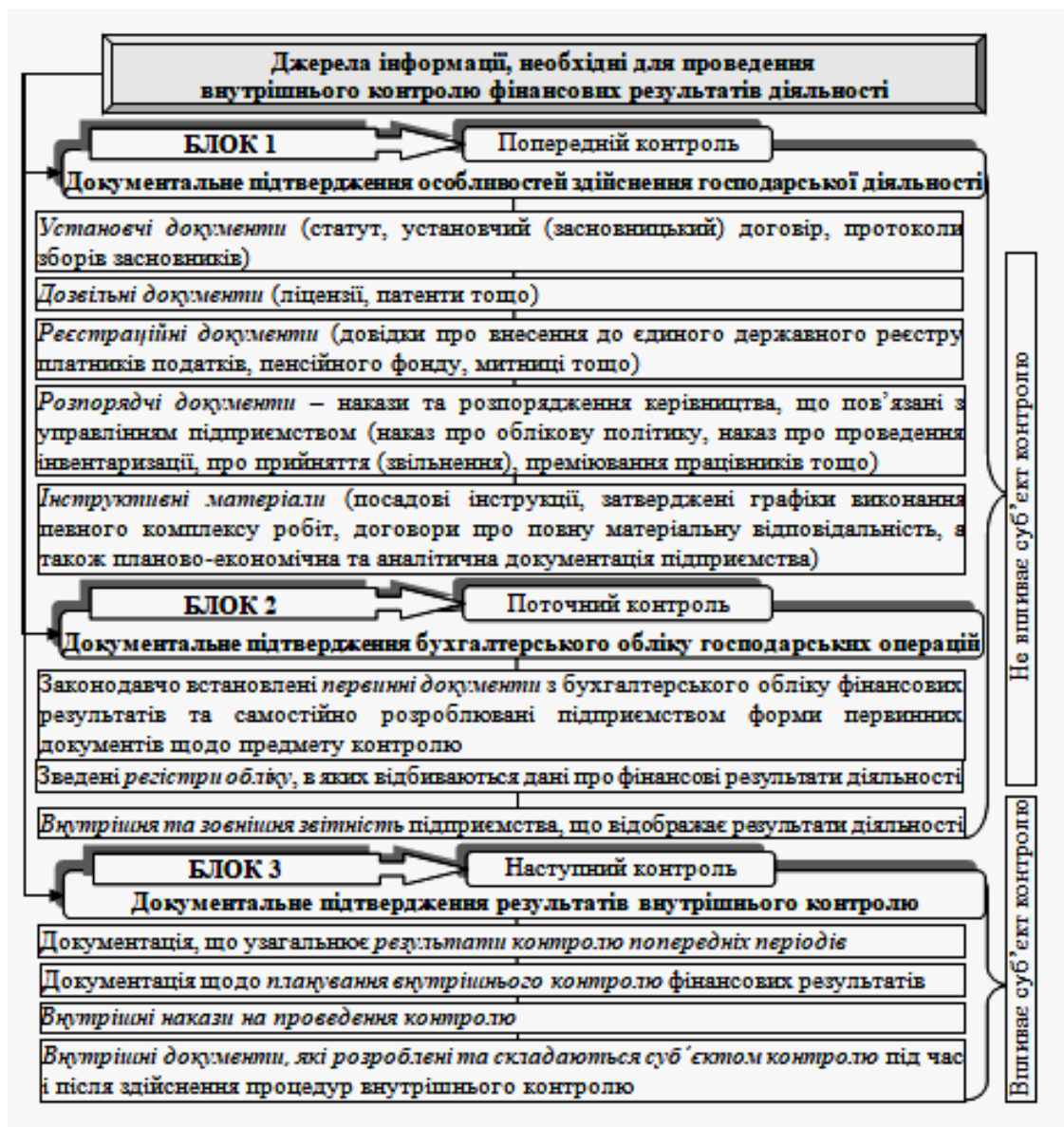

Рис. 4. Інформаційне забезпечення здійснення внутрішнього контролю результатів роботи господарюючих одиниць

Джерело: сформовано автором на основі [1; 2; 6]

Виходячи з вище розглянутого, пропонуємо порізнити весь інформаційний масив, який застосовується в ході перевірки, на три вектори: джерела інформації, які складають безпосередню основу перевірки, тобто це документи про особливості функціонування роботи; документація бухгалтерії, що підтверджує формування, розмежування та використання фінансових результатів роботи господарюючої одиниці; а також джерела масиву інформації про результати проведеної перевірки, тобто про наявність / відсутність викривлень, порушень, пропозиції, які надаються щодо їх подолання та попередження.

Варто зауважити, що на формування документів першого та другого блоку не впливають суб'єкти внутрішнього контролю. Безпосередньо контролерами складаються документи третього блоку, тому завбачують втручання суб'єктів контролю як при розробці та оформленні, так і при складанні відповідних документів.

Отже, організацію внутрішнього контролю характеризують фактори, що впливають на систему контролю господарюючої одиниці, завдання зазначеного контролю, суб'єкти, його об'єкти, а також інформаційне забезпечення механізму виконання контрольних дій. Тому існування ефективного механізму контролю в системі управління є результатом:

- врахування впливу визначених в ході дослідження трьох груп факторів на об'єкти внутрішнього контролю фінансових результатів (законодавчо-правовий інструментарій, специфіка бухгалтерського обліку та фінансової звітності, особливості здійснення господарської діяльності);
- чіткої регламентації суб'єктів внутрішнього контролю на підприємстві та визначення їх обов'язків в частині здійснення контрольно-ревізійних процедур; встановлених

та належним чином оформлених завдань внутрішнього контролю позитивних фінансових результатів;

- визначення чітко всіх об'єктів внутрішнього контролю фінансових результатів, які відбиваються на організації роботи суб'єктів контролю;

- достовірності інформаційних даних, що потрібні для здійснення дієвого механізму внутрішнього контролю фінансових результатів функціонування суб'єктів підприємництва.

Ефективний механізм внутрішнього контролю має гарантувати в кінцевому рахунку отримання позитивного результату (прибутку) роботи господарюючої одиниці, а також вбезпечувати від різного роду недотримань законодавчо-правових інструментів.

Література:

1. Замула І. В., Танасієва М. М. Внутрішній контроль : навч. посіб. Чернівці : Технодрук, 2021. 336 с.

2. Куцик П. О., Ясінська Л. Т., Куценко Н. В. Внутрішньогосподарський контроль витрат і доходів майбутніх періодів: організація, методика. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlca_ekon/2011_36/49.pdf. (дата звернення: 15.01.2022).

3. Столяр Л. Г. Організація внутрішнього контролю. URL: <http://intkonf.org/stolyar-lg-organizatsiyavnutrishnogo-kontrolyu> (дата звернення: 15.01.2022).

4. Бардаш С. В. Щодо побудови базової класифікаційної моделі господарського контролю. *Вісник КНЕУ*. 2016. № 2. С. 66–71.

5. Хмелевський О. В. Оцінка впливу економічного середовища на формування прибутковості промислового підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. Випуск № 6, Т. 1. С. 110–114.

6. Лищенко О. Г., Педан Є. О. Організація та здійснення контролю за доходами на прикладі підприємства ВАТ “Укрнафта” URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_ep/2011_4/files/EC411_22.pdf. (дата звернення: 17.02.2022).

7. Бутинець Т. А. Об'єкти господарського контролю: проблеми визначення. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу: міжнародний збірник наукових праць. Серія: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. Випуск 2(17). С. 25–36.

Костишин Н. С.

кандидат економічних наук, доцент

Чортківський навчально-науковий інститут

підприємництва і бізнесу

Західноукраїнського національного університету

ВДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ ЗБУТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ РОЗМЕЖУВАННЯ МАРКЕТИНГОВИХ І ЛОГІСТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Вдосконалення процесу збуту готових виробів чи продукції здійснюється через комплексну систему удосконалення управління усієї збутовою діяльністю підприємства, складовими якої є також механізми стимулювання продажу, забезпечення об'єктивної цінової політики, при необхідності, зниження рівня цін, а також розмежування збутових витрат на маркетингові та логістичні.

Термін «стимулювати» трактують, як «активізація діяльності», тобто головним його завданням є активізація або поновлення діяльності пов'язаної з реалізацією продукції. Базуючись на цьому, вважаємо, що під стимулюванням збуту переробної продукції слід розуміти використання ряду короткотермінових механізмів та заходів, які направлені на стрімке реагування ринку у відповідь на запропоновані підприємством своїх виробів чи продукції. Іншими словами, це безумовне заохочення клієнтів (споживачів) купити переробну продукцію конкретного підприємства, а сфери торгівлі – включити певні вироби до свого асортименту для здійснення подальшого їх продажу. Стимулювання збуту переробної продукції повинно супроводжуватися відповідними завданнями:

- сприяння швидшого росту обсягів збуту готових виробів чи продукції;

- заохочення покупців придбати вироби марки відповідного виробника або здійснювати їх придбання повторно;

– спонукати посередницькі торговельні підприємства та фахівців збутового відділу посилити зусилля та інтенсивність продажу переробної продукції.

Стимулювання збуту готових виробів може відбуватися з допомогою різних засобів, покращення упаковки, етикетки, ярликів; здійснення відповідного оформлення місць продажу (мерчандайзинг); забезпечення покупки із подарунком; різного роду презенти гарантії, сувеніри і т.д. загалом усі засоби стимулювання можна узагальнити у три типи: загальні, вибіркові, індивідуальні. Вибір конкретних засобів залежить від багатьох факторів, до прикладу, річниці діяльності підприємства чи комбінату, ювілейні випуски виробів, розробка нових асортиментних позицій, тощо. Кожен із заходів має свою позитивні та негативні риси (табл. 1).

Таблиця 1

Переваги і недоліки різних засобів стимулювання збуту готових виробів

Засоби	Переваги	Недоліки
Знижки	Високий рівень стимулювання сфери торгівлі і споживачів. Ефективний засіб збільшення обсягів збуту	Потребують точного розрахунку. Можуть зашкодити іміджу товару
Зразки товарів	Дають змогу споживачам безпосередньо ознайомитись з виробами, випробувати їх. Приваблюють нових споживачів, знижують ризик купівлі	Великі витрати (товар надається безкоштовно). Ефективні тільки щодо нових товарів, які суттєво відрізняються від традиційних. Складність у визначенні перспектив збуту
Купони: – розсилання поштою; – розміщення в журналах чи газетах; – безпосереднє надання споживачам; – розміщення на упаковці	Цілеспрямоване привертання уваги споживачів до готових виробів. Швидкість і зручність. Широка охоплення споживачів. Порівняно невеликі витрати. Особистий контакт, селективність, високий рівень сприйняття споживачами. Стимулює початкові і повторні закупки. Високий рівень привертання уваги	Тривалий період від розсилання до реакції у відповідь. Залежність від якості письмового звернення. Потребує точного планування. Низький рівень сприйняття споживачами. Трудомісткість. Висока вартість. Потребує точного планування

Премії	Стимулюють активність споживачів. Створюють контингент постійних покупців. Підвищують престиж товарної марки	Потребують точного планування
Упаковки	Збільшують обсяг реалізації. Наочність і зручність використання	Низька міра цілеспрямованості. Шкодить престижу товарної марки
Конкурси, лотереї, ігри	Сприяють приверненню уваги нових покупців. Підвищують імідж і популярність підприємства	Висока вартість. Потребують творчих чи аналітичних рішень. Вузьке коло споживачів, які беруть участь
Картки лояльності	Сприяють закріпленню споживачів за торговельним закладом, нагромадженню інформації про покупців	Потребують організації спеціальних інформаційних маркетингових систем
Зниження цін	Безпосередня вигода для споживачів. Добрий засіб для мотивації купівлі і короткострокового збільшення обсягів збуту	Легко копіюється конкурентами. Може зашкодити іміджу товарів
Демонстрації	Високий рівень привертання уваги. Наочність	Потребують підготовки і використання спеціального персоналу. Висока вартість

Отже, з допомогою відновного набору засобів стимулювання збуту готових виробів підприємство матиме змогу покращити ефективність управління збутовою діяльністю, забезпечити наближеність виробництва до потреб споживачів, підвищити таким чином імідж фірми.

Вагома частка у підвищенні ефективності процесу збут переробної продукції належить економічному оцінюванню. Правильне використання механізмів оцінки дозволить підприємству чи комбінату вирішити низку важливих питань, зокрема:

- здійснити вибір й обґрунтування стратегічного напрямку дії під час протікання збутового процесу;
- обрахувати відповідні показники, необхідні для забезпечення контрольних заходів під час збуту готових виробів;

– оцінити валив чинників мікросередовища на результативність системи управління процесом збуту.

До переважаючих чинників мікросередовища, що впливають на процес збутову виготовлених виробів, належать відношення покупців (споживачів) до конкретної торгової марки, прийдешні наміри щодо придбання виробів цієї марки, мотивування та поведінка у момент купівлі, ринок досліджуваної переробної продукції – насиченість, місткість, товари-замінники, тенденції перемін на ринку, конкуренти.

Достовірність економічного оцінювання, обґрунтування стратегічного напрямку процесу збуту переробної продукції можна досягти, якщо правильно визначити величину збутових витрат. За нових ринкових умов ведення господарської діяльності підприємства чи комбінати повинні дотримуватися одного із найважливіших принципів управління – керувати через витрати, натомість керувати витратами.

Рішення щодо економічного оцінювання процесу продажу та розподілу виробів споживачам повинні прийматися учасниками ринку гнучко, враховувати особливості усіх маркетингових та логістичних операцій, які даний збут забезпечують. Суб'єкт господарювання повинен зрозуміти, що без достовірного розрахунку грошових потоків збуту нереально отримати прихильності споживачів до своєї торгової марки, тому працівникам підприємства чи комбінату слід переглянути способи та підходи щодо здійснення економічного оцінювання збутових витрат. Вагомим моментом при визначенні теоретико-практичних аспектів компонентів системи управління збутовою діяльністю також повинно стати дослідження інструментарію інформаційного та аналітичного забезпечення процесу збуту.

Ефективність системи управління процесом збуту господарського суб'єкта потребує двоєдиного його позиціонування як логістичної та маркетингової діяльності, що лежить в основі оперативного реагування на зовнішні та внутрішні зміни. Щоб здійснювати ефективне оперативне керівництво маркетинговою і логістичною компонентами процесу збуту управлінському персоналу підприємства чи комбінату слід володіти своєчасною, достовірною та релевантною обліковою інформацією. Модернізувати управлінський процес збуту готових виробів доцільно з одночасною адаптацією методики бухгалтерського обліку, що відображається у інформаційній моделі обліку процесу збуту в умовах розмежування маркетингових та логістичних процесів (рис. 1).

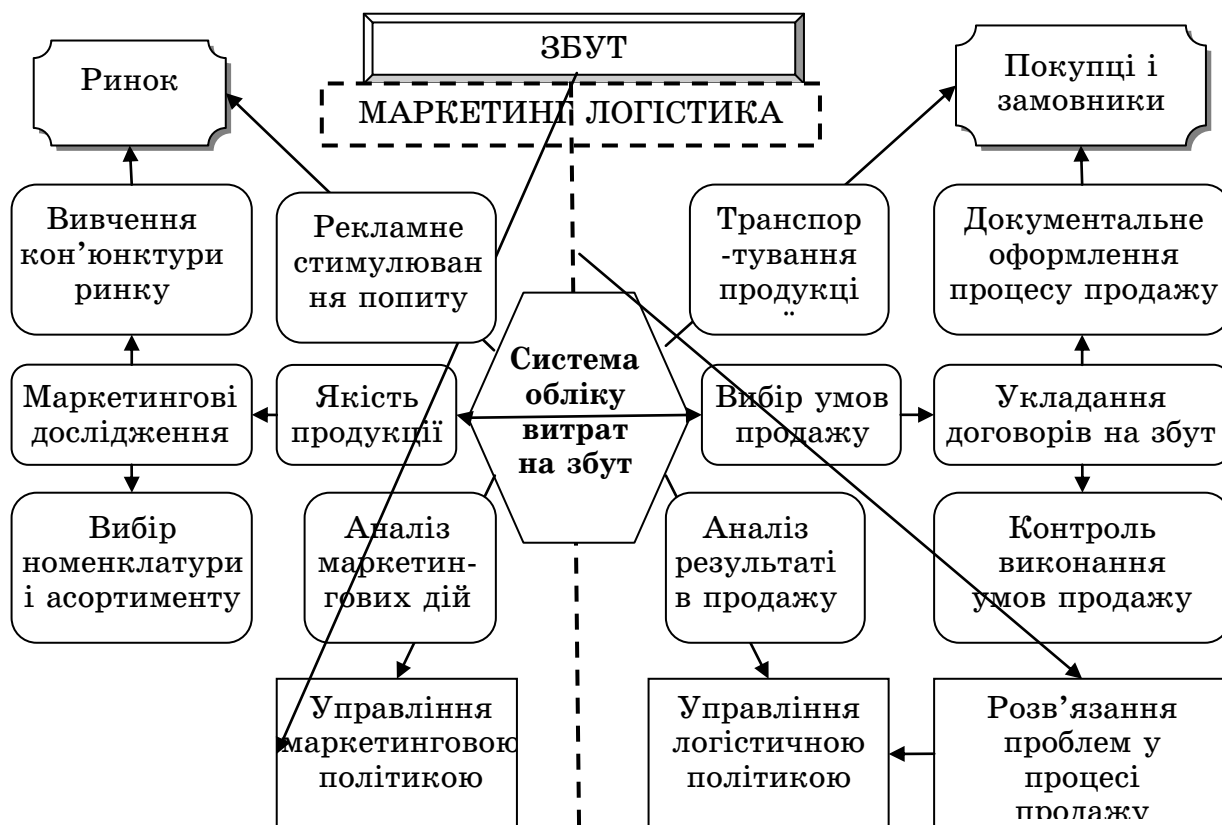

Рис. 1. Розмежування витрат на збут за маркетинговою та логістичною компонентами в обліку управління суб'єкта господарювання

Джерело: Сформовано автором

Розмежування облікової інформації про збутові витрати в частинах логістичної та маркетингової компоненти дозволяє виділи відповідні об'єкти обліку, зокрема для першої – самих споживачів та покупців-торгових агентів, а для другої – витрати на заходи ринкового просування виготовлених виробів, у тому числі рекламні кампанії тощо. Така диференціація можлива за рахунок використання роз'єднаних облікових документів для кожного спрямування операцій. У таких документах факти господарської діяльності суб'єкта господарювання повинні бути ідентифіковані окремо в розрізі або логістичного, або маркетингового спрямування.

Документи, які забезпечують збутову операцій і мають суто логістичну складову, повинні бути чітко стандартизовані методологією обліку та відповідними законодавчими актами. Натомість, на сьогодні у діючих нормативно-правових документах відсутній перелік облікових документів, які б підтверджували збутові витрати підприємств чи комбінатів за маркетинговою приналежністю. Але у практичній діяльності такий зв'язок можливо підтвердити за допомогою наступних облікових документів:

1. Розпорядчий документ «Наказ про проведення маркетингових заходів суб'єкта господарювання». Такий документ повинен містити чітко окреслений період продажу, потенційних споживачів, сегмент ринку і кошторисний план реалізації із детальною оцінкою вартості планових витрат на маркетинг;

2. За ситуацій залучення сторонніх експертів, то суб'єкту господарювання слід укласти «Договір про отримання (надання) маркетингових послуг». Такий документ повинен обов'язково визначати виконавця, чітко описувати конкретні завдання, список і вартість послуг, терміни виконання, а ще містити загальні юридичні

норми щодо прав й обов'язків кожного з учасників договірних відносин;

3. Фактичне отримання маркетингових послуг, їх вартість повинен засвідчити «Акт приймання-передачі послуг» чи споріднений документ. Особливістю цих документів є те, що їх форма і зміст повинні містити усі обов'язкові реквізити, які вимагаються п. 2 ст. 9 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [1];

4. Результати проведених маркетингових операцій, а також перелік рекомендацій спеціалістів повинні бути оформлені у вигляді «Звіту про проведення маркетингових досліджень», який має містити відповідні розділи:

- мета і предмет договору, котрі містять аналіз чільних характеристик й оцінку можливостей розвитку потужностей суб'єкта господарювання, здійснення фінансово-економічного розрахунку, а також пояснюють доцільність вкладення фінансових ресурсів у розширення підприємства;

- моніторинг конкуренції між виробниками готових виробів на роздрібному й оптовому ринках реалізації та оцінка відповідного рівня такої конкуренції;

- першорядні тенденції розвитку ринку переробної продукції, аналіз руху змін цін, асортименту готових виробів; політика ціноутворення;

- список потенційних покупців і чисельних показників (місткість ринку) планова нової реалізації продукції;

- динаміку й оцінку експорту й імпорту переробної продукції та їх вплив на ринок таких виробів;

- аналіз ризиків фінансового плану, оцінку ефективності проекту;

- перспективний розрахунок рентабельності суб'єкта господарювання, часові межі окупності проекту; умови з проведення дослідження.

Вважаємо за доцільне, при формуванні плану рекламних заходів управлінському персоналу суб'єкта господарювання слід вказувати маркетингове спрямування в облікових документах, що відображають такі витрати на збут. До прикладу, у документах щодо відпуску матеріальних цінностей (прайс-листи, блокноти, ручки, агітки тощо) доцільно вказувати «подія маркетингового спрямування». При цьому слід додатково складати кошториси проведення маркетингових заходів із конкретним переліком затрат, які матимуть ідентифікацію збутових. По закінченню подій маркетингового характеру варто згенерувати звіт, який дозволить порівняти фактичні затрати з плановими (кошторисними) даними. Наведені нами первинні документи сприятимуть ідентифікації маркетингових затрат, шляхом виокремлення їх із загального переліку збутових витрат і, як результат, забезпечить можливість відображати суми таких витрат окремо на рахунках обліку.

Методично розмежованих витрат слід відображати з допомогою синтетичного рахунка 93 «Витрати на збут». Значимо, що сьогодні значна частина науковців намагаються видозмінити назву цього рахунка. На нашу думку, враховуючи практику діяльності деяких підприємств (до прикладу Товариства з обмеженою відповідальністю «Зірка», що належить до м'ясопереробних комбінатів) та інших підприємств з аналогічної системою організації господарювання, особливо малих та середніх форм, – то такої потреби немає. А от ввести у практику існуючий рахунок за запропонованими нами субрахунками матиме актуальність і доречність.

Аналітичний облік витрат процесу збуту слід вести за кожною окремою статтею затрат. Ми вважаємо, що така

деталізація посприє оперативному аналізу понесених збутових витрат й дозволить керівникам м'ясокомбінатів приймати своєчасні та ефективні рішення. Щоб полегшити обробку аналітичної інформації про збутові витрати, ми пропонуємо застосовувати відомість аналітичного обліку за певної форми (табл. 2).

Таблиця 2

**Пропонована форма відомості аналітичного обліку
збутових витрат для ТзОВ «Зірка»
(логістична компонента)**

Стаття логістичних витрат	Планові витрати		Фактичні витрати		Відхилення фактичних витрат від планових
	Частка, (%)	Сума, (грн.)	Частка, (%)	Сума, (грн.)	
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
Витрати на оплату праці працівникам відділу збуту, які займаються управлінням логістичними потоками (з відрахуваннями на соціальні заходи)	19,45	2200	16,61	2342	142
Витрати на відрядження	13,26	1500	16,54	2332	832
Витрати на юридичні послуги	1,75	200	1,65	233	33
Витрати на документообіг	2,64	300	1,91	269	-31
Поштові, телефонні та витрати на електронні комунікації	0,05	50	0,08	19	-31
Витрати на оформлення замовлень від покупців	2,21	250	1,60	225	-25
Витрати на підготовку реклаमाцій	1,31	150	1,13	159	9
Витрати на перевірку документів	0,88	100	0,78	109	9
Витрати на збір та обробку інформації щодо збуту	3,08	350	2,49	351	1
Представницькі витрати	4,41	500	5,62	792	292
Витрати на оформлення договірних відносин з покупцями	0,88	100	0,65	91	-9
Витрати на організацію логістичних потоків	5,74	650	5,36	755	105
Компенсаційні витрати за договірними зобов'язаннями	—	—	1,45	204	204
Втрати від дефіциту продукції	—	—	5,95	838	838

Витрати на пакування продукції	17,65	2000	14,60	2058	58
Витрати на перевірку якості м'ясо-ковбасної продукції	0,88	100	0,70	98	-2
Витрати на логістичні послуги інших організацій	26,52	3000	21,53	3035	35
Витрати, що пов'язані зі штрафами, пенєю		-	1,35	190	190
Усього витрат	100	11300	100	14100	2800

Джерело: Сформовано автором на основі даних ТзОВ «Зірка»

Розрахунок нами здійснено на основі даних ТзОВ «Зірка» за 2021 рік. Така пропонована форма аналітичної відомості збутових витрат, які мають логістичне спрямування, допоможе керівникам м'ясопереробного підприємства отримати вчасно необхідну інформацію, спрогнозувати можливі резерви для скорочення певного виду витрат. За розрахунковими даними спостерігаємо, що найбільша частка у логістичній складові збутових витрат припадає саме оплату праці робітникам, витрати на відрядження, витрати на пакування м'ясо-ковбасних виробів, а також витрати на логістичні послуги інших підприємств. Останні пояснюються тим, що ТзОВ «Зірка» не усім торговим мережам постачає свої вироби, а звертається до посередників.

Таким чином, запропонована форма аналітичної відомості сприятиме забезпеченню керівників суб'єкта господарювання накопиченою обліковою інформацією ще до завершення звітного періоду, що дозволить їм приймати оперативні своєчасні управлінські рішення, пов'язані із оптимізацією збутової діяльності та зменшення самих збутових витрат. Це, у свою чергу, унеможливить виникнення непродуктивних витрат підприємства чи комбінату через вчасно проявлену реакцією на форс-мажорні фінансово-господарські ситуації.

Література:

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

2. Сакун А. Ж. Удосконалення облікової практики збутових операцій. Наукові та прикладні аспекти удосконалення бухгалтерського обліку, економічного контролю та системи оподаткування: кол. моногр. Полтава: ПДАА, 2018. С. 109–122.

3. Терент'єва Н. В., Ляпунов А. Д., Наумов В. Управління збутовою діяльністю в системі управління підприємством. Ефективна економіка. 2019. № 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_.

Поляк-Свергун М. М.
кандидат економічних наук, доцент
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу
Західноукраїнського національного університету*

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ТА ОПОДАТКУВАННЯ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ

У 2020 році в Україні запроваджено фінансово-економічну підтримку малого та середнього бізнесу. У зв'язку з пандемією COVID-19 компаніям в Україні необхідно вести свій бізнес у новому форматі, враховуючи всі особливості інновацій, зокрема оподаткування.

На сучасному етапі розвитку України відбуваються постійні зміни в усіх сферах народного господарства, у тому числі в бухгалтерському обліку та податковій системі. Це призводить до підвищеної уваги до розуміння цих змін та аналізу існуючих проблем для пошуку шляхів їх подолання. Розгляд цих питань у контексті пандемії COVID-19 стає особливо важливим.

Карантин в Україні запроваджено з 12 березня 2020 року постановою Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 11 березня 2020 року № 211. Карантин наказом продовжено з 19 грудня 2020 року до 31 травня 2022 року. Після цього почалася активна законодавча робота, було прийнято низку законів, які змінюють податкове законодавство.

Щодо оподаткування господарської діяльності фізичних осіб-підприємців за спрощеною системою оподатку-

вання, як зазначено вище, ці підприємства обирають між 2 і 3 групами єдиного податку, які відрізняються:

- критерії включення до спрощеної системи оподаткування;
- єдині ставки податку;
- предметом оподаткування 2 групи єдиного податку є розмір мінімальної заробітної плати; для 3 групи – доходи, отримані в грошовій формі (готівкові та безготівкові) та інші доходи.

Кожен суб'єкт господарювання самостійно обирає єдину податкову групу залежно від сфери своєї економічної діяльності. Спільним для цих двох груп є сплата єдиного соціального внеску. Фізичні особи-підприємці на спрощеній системі оподаткування сплачують одноразовий соціальний внесок «за себе» у розмірі 22% мінімальної заробітної плати до 20 числа місяця, наступного за кварталом. Остаточний розрахунок за календарний рік проводиться до 10 лютого наступного року.

В умовах пандемії COVID-19 загальний механізм єдиного оподаткування для фізичних осіб 2 та 3 групи не змінився. Податкові пільги для платників 3 групи єдиного податку не надавалися, а 2 групи згідно із Законом України від 30.03.2020 р. № 540-IX органам місцевого самоврядування надано право зменшувати розмір фіксованого податку. ставки податку у 2020 році.

В умовах карантину великих збитків зазнали як малі, так і середні підприємства. Потрібно було швидко прийняти рішення щодо оплати праці персоналу лікарні та пояснити керівництву, чому прибутки падають. Тому, щоб заощадити, роботодавці вдалися до скорочення штатів, неповного робочого часу або відправлення працівників у неоплачувану відпустку. Ці зміни призвели до зростання безробіття в Україні. Ці факти говорять на користь поси-

лення контрольних функцій та моніторингових заходів інспекції праці.

До Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» внесено зміни щодо звільнення уповноважених осіб від відповідальності за несвоєчасне оприлюднення фінансової звітності разом із аудиторським висновком у період карантину для запобігання поширенню COVID-19. Відповідно до прийнятих змін річна фінансова звітність або консолідована фінансова звітність разом з аудиторським висновком може бути оприлюднена протягом періоду карантину або протягом 90 календарних днів з дня після закінчення періоду карантину [3].

27 лютого 2021 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання дистанційної роботи, надомної роботи та роботи зі змінним графіком». Відповідно, необхідно дотримуватись гігієнічних норм МОЗ, ПЛР-тестів персоналу та контролю їхнього здоров'я. Є нові типи проводок для відображення бухгалтерії для працівників бухгалтерії:

- компенсаційні виплати за «лікарняні» з COVID;
- витрати на регулярне тестування працівників;
- витрати на забезпечення підприємства засобами захисту та деззасобами (для цього необхідна розробка та документальне оформлення нормативів видачі та амортизації цих активів).

Крім того, на підприємстві з'явилися «нові» витрати, які потребують обліку – перенавчання працівників для дистанційної роботи [2].

Дуже гостро постала проблема стрімкого зростання безробіття та зниження купівельної спроможності громадян. З цієї причини держава ухвалила постанову «Про

виділення коштів на фінансову підтримку фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття». Додаткові зусилля бухгалтерів у штаті ФОП тепер також зосереджені на процедурах реєстрації в національній електронній системі «Дія», зборі документів, що підтверджують право на допомогу від державних органів у розмірі 8 тис. грн. як часткове відшкодування шкоди, заподіяної нездатністю вести бізнес Підтримувати єдиний КВЕД в умовах пандемії (наприклад, роздрібна торгівля, ресторани, розважальні та фітнес-послуги).

Невизначеність у бізнес-середовищі через COVID-19, законодавчі обмеження, терміново вимагає дослідження та розробки відповідних інструментів для забезпечення доброчесності, надійності та системності діяльності суб'єктів господарювання. Бухгалтерський облік є показником, який фіксує всі економічні процеси і є механізмом завчасного формування заходів для уникнення негативних наслідків. В умовах нових викликів та невизначеностей необхідно дослідити особливості обліку ризиків.

Законодавчі обмеження та призупинення діяльності багатьох компаній можуть призвести до їх самоліквідації, відповідно зростатимуть обсяги роботи щодо представлення ліквідаційної процедури. Нематеріальні активи та гудвіл амортизуються, і існують значні ризики ліквідності; короткострокові та довгострокові позики та інші зобов'язання необхідно перекласифікувати; повинні формуватися страхові резерви на збиткові договори та зриви. Безробіття призводить до відтоку мізків і пов'язаних з цим виплат; податкові наслідки непередбачувані; Необхідно буде визначити джерела спеціальних витрат, пов'язаних з дезактивацією території та працівників, придбанням відповідних засобів.

Фінансова звітність та пов'язана з нею фінансова інформація мають відображати всі суттєві наслідки COVID-19. На додаток до принципу безперервності діяльності, необхідно розглянути всі бізнес-процеси, які піддаються невизначеності, пов'язані з судженнями та оцінками через призму бухгалтерського обліку, включаючи: бухгалтерські оцінки, оцінки справедливої вартості, знецінення активів, оцінки очікуваних кредитних збитків, хеджування обліку та розкриття інформації в кінці.

Наприкінці 2020 року Верховна Рада ухвалила низку законів, які вносять зміни для підприємців. Скасовано обов'язковий запис у книзі доходів підприємців. З 1 січня 2021 року обов'язок реєструвати книгу в податковій для одиноких громадян більше не поширюється. Підприємці 1, 2 і 3 груп, які не є платниками ПДВ, можуть вести книгу доходів, реєструючи свої доходи щомісячно, тобто звітність доходів здійснюється раз на місяць, а не щодня. Тому вести облік надходжень необхідно, але форму обліку вибирає сам підприємець – паперова, електронна, або обидві форми відразу. Для паперової форми можна використовувати стару книгу обліку доходів або розробити таку. Електронну форму обліку можна вести, наприклад, за допомогою електронних таблиць в Excel або інших програмах. Реєструвати ці форми бухгалтерського обліку в податковій інспекції не потрібно. Підприємці 3 групи, які є платниками ПДВ, можуть вести бухгалтерський облік у будь-якій формі, щомісяця фіксуючи доходи та витрати. Підприємці повинні зберігати стару книгу протягом 3 років у разі перевірки.

Підприємців 1 групи тимчасово звільнили від сплати єдиного податку та ЄСВ. 10 грудня 2020 року набрав чинності Закон України № 1072 «Про соціальну підтримку платників податків у період проведення протиепідеміо-

логічних заходів». Підприємці 1 групи, які перебувають на спрощеній системі оподаткування, тимчасово звільнені від сплати єдиного податку та єдиного соціального внеску. Підприємці 2 та 3 груп не звільнялися від сплати єдиного податку та єдиного соціального внеску. Підприємці на загальній системі оподаткування отримали право не сплачувати єдиний соціальний внесок у той самий період лише за відсутності доходів.

З січня 2021 року всі юридичні особи та фізичні особи-підприємці повинні обслуговувати споживачів та надавати інформацію про товари (послуги) українською мовою, у тому числі через Інтернет. Це означає, що українські споживачі нарешті отримають право обслуговувати державною мовою за замовчуванням – у супермаркеті чи банку, в кафе чи ресторані, в інтернет-магазині чи аптеці, на АЗС чи вокзалі, у спортзалі чи бібліотеці, на транспорті чи викладанні тощо. Лише за бажанням клієнта його персональні послуги можуть бути надані іншою мовою, прийнятною для сторін.

В умовах пандемії COVID-19 та карантинних заходів на території України на період з 1 березня 2020 року по 31 травня 2020 року фізичним особам-підприємцям надано пільгу на звільнення від сплати єдиного соціального внеску. для себе». На сьогодні пільг з нарахування та сплати єдиного соціального внеску для фізичних осіб - підприємців на загальній системі оподаткування, крім тих, хто не отримує доходу, немає. Таким підприємцям надано право не сплачувати єдиний внесок на соціальне страхування за відсутності доходу.

З 1 березня 2020 року єдиним платникам більше не загрожуватимуть штрафи за такі порушення, як:

- несвоєчасна сплата (несвоєчасне перерахування) одноразового внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

- неповна або несвоєчасна сплата суми індивідуального внеску одночасно з видачею сум виплати, на які сплачується індивідуальний внесок (авансових платежів);

- дострокове подання звітності до контролюючих органів.

Також протягом певного періоду карантину платники єдиного соціального внеску звільняються від сплати штрафу, а при нарахуванні штрафу списуються.

Таким чином, фізичні особи-підприємці, які підпадають під загальну систему оподаткування як до пандемії COVID-19, так і під час її спалаху, несуть значний податковий тягар, оскільки значні витрати на їх господарську діяльність не документуються та не оплачуються.

З 1 березня 2020 року по останній календарний день місяця (включно) до платників єдиного внеску не застосовуються штрафні санкції за такі порушення, як:

- несвоєчасна сплата (несвоєчасне перерахування) одноразового внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

- неповна або несвоєчасна сплата суми індивідуального внеску одночасно з видачею сум виплати, на які сплачується індивідуальний внесок (авансових платежів);

- дострокове подання звітності до контролюючих органів.

Також протягом певного періоду карантину платники єдиного соціального внеску звільняються від сплати штрафу, а при нарахуванні штрафу списуються.

В умовах пандемії COVID-19 та в період карантину в Україні держава не надала податкових пільг підприємцям третьої групи єдиного податку. Крім того, в умовах пандемії COVID-19 та карантину на території України податковим законодавством не передбачені пільги з податку на прибуток та проходження військової служби.

Таким чином, фізичні особи-підприємці, які підпадають під загальну систему оподаткування як до пандемії

COVID-19, так і під час її спалаху, несуть значний податковий тягар, оскільки значні витрати на їх господарську діяльність не документуються та не оплачуються.

Пандемія внесла свої корективи в систему обліку. Найбільш суттєвими організаційно-методичними змінами є такі облікові процедури:

- таблиця дистанційної роботи;
- розрахунок за «затребуваною» лікарнею та компенсація;
- розрахунок нормування захисно-дезінфікуючих засобів на підприємстві, бухгалтерське забезпечення їх відпуску та амортизації;
- витрати на збільшення частоти медичних оглядів та (аж до найму медперсоналу) та медичне страхування;
- витрати на перепідготовку для використання програмних продуктів, забезпечення працездатності бізнес-процесів компанії в умовах карантину.

Література:

1. Георгієвський Ю. В. Особливості державного регулювання інноваційної діяльності в умовах епідемії COVID- 19 в Україні. Сучасні проблеми розвитку права та економіки в інноваційному суспільстві: Велико-Тирново, Болгарія, Вид-во: ACCESS PRESS, 2020. С. 64–70.

2. Крупка Я. Д. Бухгалтерський облік після пандемії. Сучасний стан та перспективи розвитку обліку, аналізу, аудиту, звітності і оподаткування в умовах євроінтеграції: тези доповідей II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Ужгород, 16 квітня 2020 р.). Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 267 с.

3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 року № 2755-VI зі змінами і доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

4. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996- XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>.

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку із поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30.03.2020 р. № 540- IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#Text>.

Шмигель О. Є.

кандидат економічних наук, доцент
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу
Західноукраїнського національного університету*

СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Особливоважливу функцію для економічного розвитку суспільства виконує мале підприємництво. Чинником стійкого економічного розвитку підприємництва на сучасному етапі тісно пов'язане з ростом якісного нового рівня життя, що є актуальністю сучасного стану України.

Діяльність малого підприємництва відіграє особливу роль не тільки в постійному економічному зростанні, але й відіграє важливу роль у багатьох соціально-економічних проблемах, що є найголовнішим завданням сучасності.

Метою діяльності малого підприємництва полягає у здійсненні ефективної діяльності, з позитивним фінансовим результатом яка впливає на добробут власників, споживачів, а також на економіку країни через сплату в бюджет податків, обов'язкових платежів, Система оподаткування, її складові та організація обліку є ключовими чинниками підприємницької діяльності.

Зміцнення економічної бази регіонів, зростання наукового прогресу, збільшення можливостей держави щодо експортних операцій, швидке насичення ринку якісними товарами народного споживання, розвиток конкуренції та інших завдань, належать такому незамінному і самостійному сегменту ринкової економіки, як малий бізнес.

За час розвитку підприємництва в Україні зроблено дуже багато в частині удосконалення якісного складу структури підприємництва, економічних і правових норм політики держави щодо розвитку малого підприємництва.

Держава відіграє велику роль в підтримці діяльності малих підприємств. Розвиток та основні принципи діяльності малого підприємництва є великою часткою загальної соціальної та економічної політики, яка передбачається урядом у сфері бізнесу з врахуванням інтересів суспільства та пріоритетів.

Велике значення малого підприємництва відчувається на ринку з появою нових робочих місць, зменшуючи цим кількість безробітних і покращуючи соціальну обстановку в суспільстві.

Одним із головних напрямів роботи керівництва є важлива розробка заходів щодо ефективної організації обліку, аналізу та контролю діяльності підприємництва малого бізнесу. Тому для будь-якого підприємства є правильний підхід до цього питання та вибір найраціональнішої системи оподаткування та відповідно форми обліку.

Отримання позитивного фінансового результату є одним із актуальних питань ведення малого бізнесу. Для цього на рівні держави розроблені спеціальні програми, а в частині оподаткування і обліку прийнято на законодавчому рівні закон про їх максимальне спрощення.

Система, за якою оподатковується діяльність підприємства займає особливе місце у фінансовому розвитку як підприємства, так і держави.

Серед фінансових важелів розвитку підприємницької діяльності особливе місце посідає система, за якою оподатковується діяльність малого бізнесу. Вона використовується як інструмент впливу на бізнес, стимулює і обмежує

певні види підприємницької діяльності, забезпечує надходження до державного бюджету.

Спільні інтереси споживачів та держави, суб'єктів господарювання та громадян є принципи життєдіяльності суспільства. Закони, згідно яких нараховуються і сплачуються податки в бюджет держави повинні передбачати оптимальне поєднання фіскальної та стимулюючої функцій оподаткування, стабільність (незмінність) протягом кількох років загальних правил оподаткування, усунення подвійного оподаткування, узгодженість з податковими системами інших країн.

В управлінні діяльністю підприємством вагоме значення відводиться обліку та оподаткуванню. Фізичним і юридичним особам згідно податкового законодавства України надано право вибору системи, за якою оподатковується їхня діяльність, це загальна система та спрощена.

Заміна сплати окремих податків і зборів на сплату єдиного податку з спрощенням ведення обліку та подання звітності є спрощена система оподаткування.

Певні вимоги дають право суб'єкту підприємництва обрати та зареєструватися платником єдиного податку.

Згідно Податкового кодексу України спрощену систему оподаткування можуть застосовувати лише підприємці, які є резидентами, нерезиденти таким правом скористатися не можуть.

Усі господарюючі суб'єкти, діяльність яких може оподатковуватися за спрощеною системою, можуть відноситися до однієї із чотирьох груп, кожна з яких має свої критерії, яких необхідно дотримуватися при обранні. Юридичні особи – Сільськогосподарські товаровиробники, юридичні особи можуть застосовувати тільки четверту групу.

Підприємства, власники яких, відмовилися від застосування спрощеної системи оподаткування, а також фі-

зичні особи, які при реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності діяльності не подали заяву про оподаткування системою за спрощеною формою, оподатковуються загальною системою.

Згідно податкового законодавства, якщо за останні 12 календарних місяців дохід становить 1 млн. грн., то такі підприємства зобов'язані зареєструватися платниками податку на додану вартість.

Фізичні особи-підприємці, діяльність яких оподатковується згідно законодавства за загальною системою оподаткування нараховують та сплачують податок на доходи фізичних осіб.

В даному випадку дохід, що оподатковується служить виручка в готівковій та не в готівковій формі за мінусом витрат. Дохід визнається доходом до оподаткування в момент надходження коштів на підприємство. Витрати діяльності підприємства повинні бути підтверджені документально.

Також, загальносистемними мають право до витрат включати амортизацію власних основних засобів та нематеріальних активів, розраховану за прямолінійними методом.

До правил віднесення підприємцем витрат, витрати які повинні бути підтверджені документально повинні безпосередньо бути пов'язаними з отримання доходу у відповідному періоді.

Доходи від ведення господарської діяльності підприємця – фізичної особи оподатковуються за ставкою згідно Податкового кодексу в розмірі 18% від чистого доходу.

Військовий збір за ставкою 1,5% також сплачується із чистого доходу підприємця.

В цілому, для підприємців переваги спрощеної системи оподаткування над загальною полягають у простоті

ведення обліку (крім платників ПДВ), нарахування податку та звітності а також звільнення від сплати інших податків (податок на прибуток, земельний, податок на доходи фізичних осіб), відсутність потреби застосовувати касові апарати (для платників першої групи).

Одночасно із перевагами існують і недоліки спрощеної системи оподаткування, а саме:

1. Обмеження щодо деяких видів діяльності (видобуток та реалізація корисних копалин, крім реалізації корисних копалин місцевого значення, обміну валюти, управління підприємствами, реалізація антикваріату, фінансова діяльність, послуги пошти та зв'язку та інші);

2. Нерезиденти не можуть бути платниками спрощеного податку;

3. Кількість найманих осіб;

4. Обмеження щодо суми доходу;

5. Форма розрахунків з контрагентами виключно грошова;

6. Сума податку фіксована, що не залежить від обсягу отриманого доходу (платники єдиного податку першої та другої групи);

7. Сплата ЄСВ присутня в мінімальному розмірі не залежно від наявності отриманого доходу;

8. Платники податку 2 групи мають деякі особливості роботи з підприємцями загальносистемниками.

Загальна система на відміну від спрощеної складна у використанні, вона використовується зазвичай великим бізнесом.

В частині оподаткування та ведення бухгалтерського обліку при використанні загальної системи оподаткування мають місце спірні невирішені питання на законодавчому рівні, що в свою чергу вигідно суб'єктам господарювання,

адже подвійне трактування законодавства деколи може їх захистити. При оподаткуванні діяльності підприємств за загальною системою юридичні та фізичні особи мають деякі переваги:

- обмеження щодо кількості найманих працівників, видів діяльності, величини доходу, форми розрахунків;
- розмір податку прямо залежить від отриманого фінансового результату за звітний період;
- підприємці, обсяг доходу у яких за попередні 12 місяців до 1000000 грн. можуть не платити не тільки ПДВ, але й і податок на прибуток.

На сьогодні відчуваються позитивні зміни у податковому законодавстві для діяльності малого бізнесу. Господарючі суб'єкти мають право і можливість враховуючи деякі особливості, обирати систему оподаткування, тим самим керувати фінансовим результатом діяльності та податковим навантаженням.

Розглянувши системи оподаткування для всіх суб'єктів підприємницької діяльності, ми можемо чітко визначитись з конкретизацією облікових аспектів для різних видів підприємницької діяльності малого бізнесу.

Конституцією України передбачено порядок, згідно якого ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством, тому переносячи це трактування на законодавчий рівень щодо обліку, ми можемо сказати, що підприємець може робити також і те, що не заборонене законом, в нашому випадку ведення бухгалтерського обліку.

Податковим законодавством врегульовано систему оподаткування господарської діяльності підприємців за загальною системою. Відповідно об'єкт, що оподатковується є фінансовий результат, тобто різниця між вируч-

кою загальним оподатковуваним доходом (у грошовій та негрошовій формі) і витратами, які, як зазначалося вище підтверджені документально і пов'язані з господарською діяльністю такої фізичної особи – підприємця.

До ціни придбаних товарів не включається податок на додану вартість якщо підприємець зареєстрований як платник цього податку, то відповідно до його витрат і доходів не включаються суми ПДВ. В результаті для правильного нарахування ПДВ також необхідно вести облік як доходів, так і витрат.

Для нарахування і сплати єдиного податку підприємці, що зареєстровані платниками єдиного податку першої, другої та третьої групи існують показники такі як дохід. В цьому випадку об'єм цього показника відображається в книзі обліку доходів, тому ведення бухгалтерського обліку в даному випадку є не обов'язковим (окрім платників третьої групи). Облік витрат підприємці вести не зобов'язані, тому що суми витрат не впливають на розмір єдиного податку.

Облік витрат зобов'язані вести ті підприємці, які зареєстровані платниками податку на додану вартість, адже податковий кредит і податкове зобов'язання може бути правильно визначене тільки на підставі первинних бухгалтерських документів.

Підприємці – платники єдиного податку третьої групи зобов'язані вести облік витрат, а вот ведення бухгалтерського обліку відповідно до Закону про бухгалтерський облік і фінансову звітність є добровільним, тобто є їхнім правом (за винятком платників ПДВ).

Підприємцям, які сплачують податки за загальною системою оподаткування, необхідно вести облік витрат, оскільки ці витрати впливають на базу оподаткування,

зменшують її, а також тому, що ведення такого обліку є для них обов'язковим. Що стосується підприємців, які працюють на спрощеній системі оподаткування, то вести облік витрат вони можуть лише враховуючи власне бажання у такому обліку, оскільки цей облік не береться до уваги контролюючими органами і його результати не потрібні нікому, окрім як самому власнику.

Відповідно до п. 138.8. ст. 138 ПКУ собівартість виготовлених та реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг складається з витрат, прямо пов'язаних з виробництвом таких товарів, виконанням робіт, наданням послуг, у тому числі, й з амортизації виробничих основних засобів та нематеріальних активів, безпосередньо пов'язаних з виробництвом товарів, виконанням робіт, наданням послуг [5].

Зрозуміло, що на практиці може виникнути питання використання виробничих основних засобів підприємцем саме у наявності такого зв'язку з виробництвом товарів, виконанням робіт, наданням послуг. Це питання може виникнути через те, що відповідно до ч. 1 ст. 2 та ст. 318 ЦКУ учасниками цивільних відносин та суб'єктами права власності є фізичні особи. ЦКУ не виділяє такого суб'єкта права власності як фізична особа – підприємець, набуття такого статусу дозволяє лише здійснювати господарську діяльність. Тобто будь-яке майно, набуте підприємцем, є його власністю як фізичної особи і в цьому разі є видається неможливим дотримання принципу автономності бухгалтерського обліку, закріпленого у ст. 4 Закону про бухгалтерський облік. Принцип автономності полягає у тому, що кожне підприємство розглядається як юридична особа, відокремлена від її власників, у зв'язку з чим особисте майно та зобов'язання власників не повинні відображатися у фінансовій звітності підприємства.

Таким чином, встановивши обов'язковість ведення підприємцями на загальній системі оподаткування обліку витрат відповідно до розділу III ПКУ, законодавець зобов'язав таких підприємців вести облік на підставі первинних документів, тобто – бухгалтерський облік. Отже, ведення бухгалтерського обліку фізичними особами – підприємцями є обов'язковим. Доведення факту наявності саме тих витрат, що пов'язані з діяльністю підприємства для зменшення бази оподаткування іншим шляхом ніж ведення бухобліку, законодавець не припускає.

З 1 січня 2021 року на підтвердження доходів платниками єдино податку першої та другої групи та на підтвердження доходів та витрат підприємцями третьої групи згідно Наказу Мінфіну № 728 від 26.11.2020 року книга доходів та витрат ведеться в форми довільній шляхом помісячного запису отриманих доходів та понесених витрат.

Згідно із законодавством, всі юридичні особи не залежно від форми власності та організаційно-правової форми господарювання а також представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, створені згідно із законодавством України, вести бухгалтерський облік зобов'язані.

Облік на підприємствах малого бізнесу та його організація на сучасному етапі потребує вирішень в таких аспектах, як: складність системи оподаткування та обліку, відсутність розвиненої ринкової інфраструктури, система фінансування та кредитування не підтримується, відсутність чіткої системи в організації залучення міжнародних інвестицій та грантів.

Проводячи оцінку існуючої спрощеної системи оподаткування діяльності малого підприємництва в Україні,

необхідно розглядати не лише систему обліку, оподаткування і звітності діючих підприємств малого бізнесу, а й варіанти створення нових суб'єктів господарювання.

В процесі діяльності на постійній основі виникають розбіжності щодо норм законодавчих актів стосовно ведення бізнесу, оподаткування, ведення бухгалтерського обліку, звітності. Причиною служить не тільки використання спеціальної термінології, а й у відсутності концепції, яка повинна використовуватися для вирішення в розбіжностях термінології. Одним із найважливіших питань в діяльності підприємств є вирішення питань в правовому полі щодо податкової політики.

Через відсутність ресурсів фінансування для діяльності новостворених та для діючих підприємств, великі відсоткові ставки кредитування, високий кредитний ризик, створюється вагома перешкода на шляху розвитку підприємницької діяльності

Серед завдань наддержавному рівні мають місце кредитування малого бізнесу, інвестування та надання гарантій, щов свою чергу допоможе багатьом підприємствам не заходити в тіньовий сектор економіки, а працювати і підвищувати свою конкурентоспроможність. Зусилля держави повинні бути направлені на удосконалення підтримки діяльності малого бізнесу таким чином, щоб правова база, кредитна політика, науково-методичне та консультативне забезпечення сприяли розвитку підприємництва. Вирішення існуючих проблем та створення сприятливого середовища для нього потребують докорінної перебудови державної політики щодо сприяння цьому сектору економіки.

Триває героїчна оборона України у розв'язанні росією війни, в можливість початку якої мало хто вірив. Еко-

номіка країни в цей час несе великі втрати в частині недоотримання податків. Для стимулювання економіки в особливий період, державою обрана політика дерегуляції та лібералізації бізнесу.

Щодо спрощеної системи оподаткування, то для ФОП та юридичних осіб надана можливість обрати таку систему оподаткування при граничному розмірі календарного доходу не більше 10 мільярдів гривень на рік.

Суб'єкти господарювання, окрім доходу мають відповідати таким критеріям: платник повинен бути резидентом України. Організація проведення азартних ігор, розиграш лотерей, обмін іноземної валюти, реалізація підакцизних товарів (крім роздрібної торгівлі ПММ в ємностях до 20 літрів та роздрібна продаж фізичними особами пива, сидру, пері (без спирту) та столових вин а також видобуток та реалізація корисних копалин не підлягають оподаткуванню за спрощеною системою. Також суб'єкти підприємницької діяльності не повинні бути фінансовими установами або реєстраторами цінних паперів та бути представництвом чи відокремленим підрозділом юридичних осіб, які не є платником єдиного податку.

Фопи та особи, які провадять незалежну професійну діяльність, з 1 березня 2022 і до припинення воєнного стану, а також дванадцять місяців після, можуть не сплачувати єдиний соціальний внесок за себе.

Платники єдиного податку, роботодавці другої, третьої та юридичні особи третьої групи можуть не сплачувати єдиний соціальний внесок за найманих працівників, які призвані під час мобілізації на військову службу до Збройних Сил України.

Штрафи та пеня щодо нарахування та сплати цього внеску на пртязі воєнного стану та три місяці після його припинення не застосовуються.

Щодо сплати податку на додану вартість, на час воєнного стану, хочеться відмітити деякі особливості.

Передбачено застосовання пільгової ставки з ПДВ у розмірі 7% . на імпорт та постачання бензинів моторних, важких дистилятів, скрапленого газу, нафти та сирих нафтопродуктів, одержаних з бітумінозних порід (мінералів).

Податкове зобов'язання не нараховується та податковий кредит сформований при їх придбанні з податку на додану вартість Податкові зобов'язання з ПДВ не нараховуються та податковий кредит, сформований при їх придбанні, не коригується, тобто п. 198.5 ст. 198 ПКУ не застосовується в разі втрати товарів та передачі таких у державну чи комунальну власність, у тому числі ТРО.

Втрата права платником на бюджетне відшкодування ПДВ внаслідок застосування пільгової ставки у разі виникнення від'ємного значення ПДВ, така сума може бути зарахована лише наступного звітного періоду.

Щодо податкового кредиту, то покупці можуть самостійно, відповідно до ст. 9 Закону про бухгалтерський облік, скласти первинні документи і на їх підставі включити відповідні суми до податкового кредиту.

При цьому, на протязі шести місяців після закінчення воєнного стану всі податкові накладні та розрахунки коригування податкових зобов'язань та податкового кредиту повинні бути зареєстровані в ЄРПН.

Земельний податок не нараховується та не сплачується з 1 березня 2022 року по 31 грудня року, наступного за роком, у якому припинено воєнний та надзвичайний стан за землею та паї, які розташовані на територіях , де ведуться бойові дії, тимчасово окуповані та засмічені вибухонебезпечними предметами.

Отже, діяльність малого бізнесу як для фізичних, так і для юридичних осіб в кінцевому результаті забезпечує позитивні фінансові показники, що в подальшому сприяє розвитку діяльності підприємництва так і економічному росту держави, яка отримує в бюджет платежі у вигляді податків. Тому інтерес державницької підтримки розглядається на макроекономічному рівні. Держава докладає значних зусили для сприяння запускання економіки, розвиток якої із початком війни заморозився.

Література:

1. Бухгалтерський облік та оподаткування: Навчальний посібник. / За ред. Р. Л. Хом'яка, В. І. Лемішовського. Львів: Бух. центр "Ажур", 2019. 1112 с.
2. Закон України «Про підприємництво» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12#Text>.
3. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.99 р. № 996-XIV. із змін. та допов. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
4. Ільяшенко В. А. Наслідки і проблеми застосування спрощеної системи оподаткування в Україні. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2013. № 3. С. 13–18.
5. Податковий кодекс України. Кодекс України від 02.12.2010 року № 2755-VI [зі змін. та доп.]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
6. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні Закон України від 22.03.2012 року № 4618-VI [зі змін. та доп.]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
7. Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва. / Указ Президента України від 03.07.1998 року № 727/98 [зі змін. та доп.]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
8. Хоча Н. В. Спрощена система обліку та звітності малих підприємств: проблеми трактування і регулювання. Обліково-аналітичне забезпечення системи менеджменту підприємства: тези допов. наук.-практ. конф. (м. Львів, 26–28 квіт. 2012 р.). Львів: Львівська політехніка, 2017. С. 337–340.

Яковець Т. А.,
кандидат економічних наук, доцент
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу
Західноукраїнського національного університету*

АНАЛІЗ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ЧИННИКІВ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ: КОНКРЕТИЗАЦІЯ ВПЛИВУ НА ОРГАНІЗАЦІЮ ПРАЦІ ОБЛІКОВОГО АПАРАТУ ТА ПРОЦЕСУ ОПОДАТКУВАННЯ

Трансформація системи бухгалтерського обліку відбувається під впливом виникнення історичних, економічних та міжнародних чинників. Нині в Україні провідна роль у регулюванні бухгалтерського обліку відводиться державі.

Бухгалтерський облік при цьому є однією із функцій провадження національної безпеки і слугує інструментом фінансового регулювання і проведення єдиної фінансової політики країни, забезпечує реалізацію конституційного права на інформацію у сфері підприємницької діяльності та економіки.

Враховуючи це факт, система обліку та оподаткування в сучасних підприємствах не може повноцінно існувати без належного нормативно-правового забезпечення. Таке забезпечення формувалося протягом двох останніх десятиріч і перебуває в процесі постійних змін, які супроводжуються політичними, економічними, інтеграційними, соціальними та іншими чинниками.

Вдосконалення інституційного механізму бухгалтерського обліку є предметом дослідження вчених-економістів та обліковців-практиків сучасності. Дослідники зосереджують свою увагу на питаннях зміни облікових парадигм в контексті впливу міжнародних концепцій та культурно-історичних причин.

Науковці Смірнова І. та Смірнова Н. окреслили особливості організації системи бухгалтерського обліку в контексті інтеграції з міжнародними нормами та обґрунтували необхідність побудови єдиних міжнародних стандартів [1].

Професор Царук В. спрямував вектори дослідження на вивчення впливу міжнародних практик корпоративного управління на еволюцію обліку й встановив спектр особливостей впливу англо-американської та німецької моделей корпоративного управління на зміну системи бухгалтерського обліку в Україні [2].

Колектив авторів Ярмолук О. Ф., Дмитренко О. М., Вітер С. А. присвятили працю аналізу сучасних тенденцій розвитку системи бухгалтерського обліку в Україні в контексті аналізу позитивного досвіду організації та впровадження облікових процесів у зарубіжних країнах, а також перспектив його застосування в контексті мінливості соціально-економічного середовища [3].

Дослідження еволюції бухгалтерської сфери (периферійної бухгалтерії) на території Галичини (теоретичні засади, практика рахівництва, організація бухгалтерського навчання) в австро-угорський і польський періоди та її вплив на сучасну систему обліку здійснила Леміш-ковська О. С. [4].

Науковці наводять аргументи на користь та проти державного регулювання. Одностайних кінцевих висновків у цій дискусії не досягнуто.

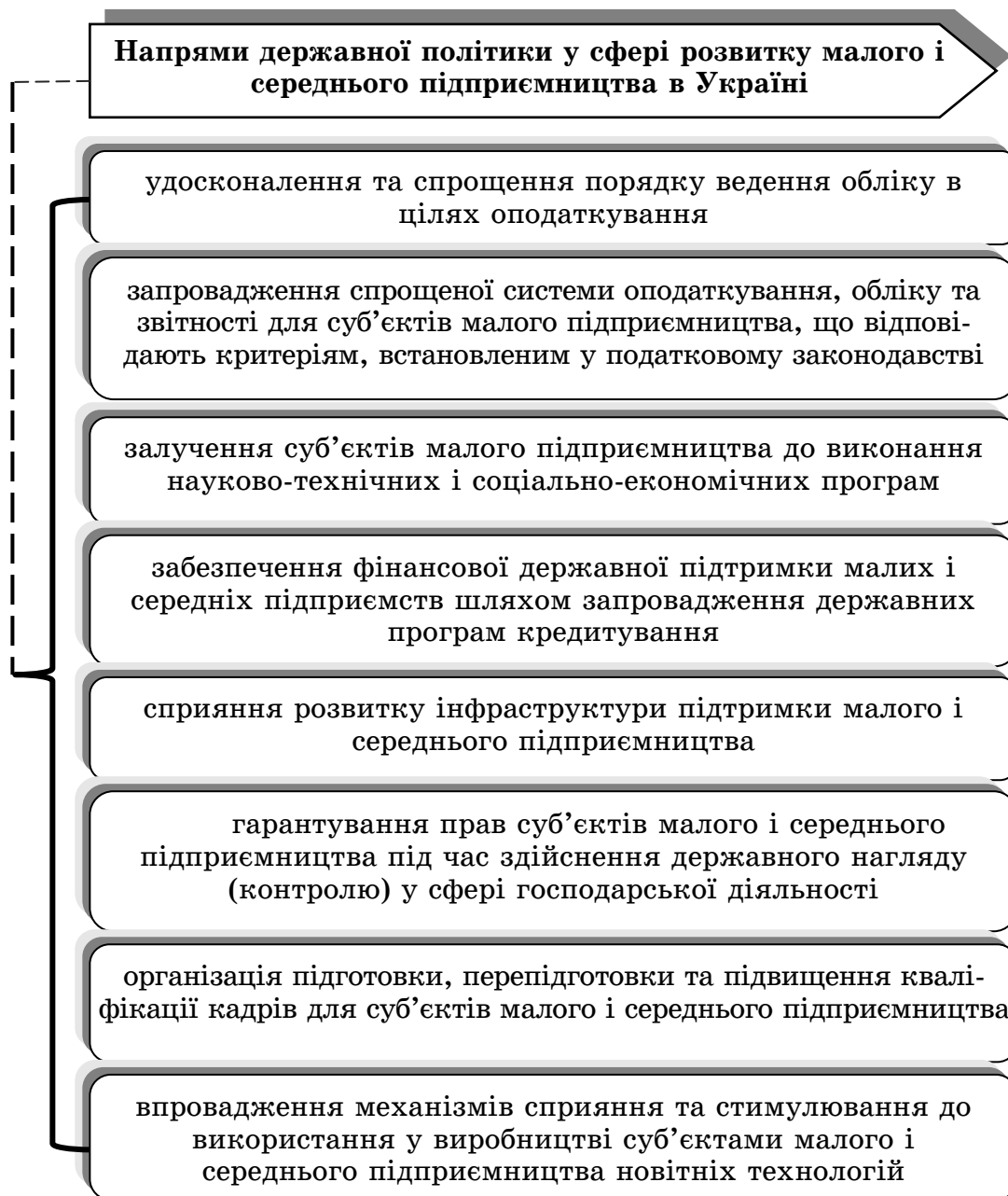

Рис. 1. Напрями державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні

Не вдаючись до суперечки з цього приводу, для цілей даного дослідження держава розглядається як суб'єкт домінуючої інституціональної матриці організації бухгалтерського обліку, який підтримує політичний, економічний та соціальний порядок, формує інституціональне середовище та інституціональні механізми, забезпечує по-

діл повноважень між інститутами щодо забезпечення регулювання бухгалтерським обліком та складанням фінансової звітності.

Вважаємо, що для оцінки впливу державних механізмів регулювання на організацію обліку, необхідно окреслити чіткі напрями державної політики у сфері розвитку підприємництва в Україні загалом (рис. 1).

Підприємства отримали більші права і свободу щодо ведення господарської діяльності, як наслідок знизився рівень втручання держави щодо регламентації бухгалтерського обліку, а проблеми облікового характеру підприємства в праві розв'язувати самостійно. Тому нормативна база обліку складається з двох рівнів: мікро- та макрорівнях (рис. 2.).

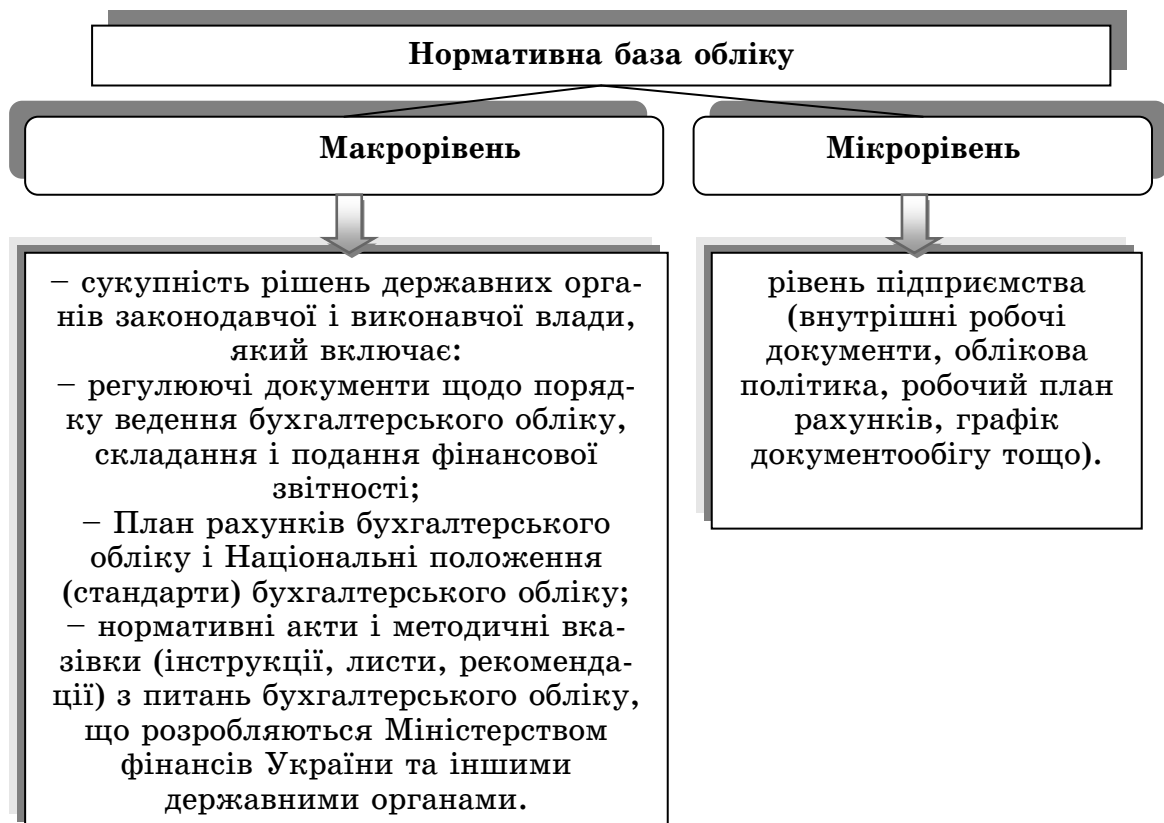

Рис. 2. Нормативна база правового регулювання обліку

Важливим аспектом встановлення інституціональних чинників макроекономічного регулювання бухгалтерського обліку виступає оцінка функцій, які виконує держава з метою управління національною системою бухгалтерського обліку. Ефективність функціонування, розвиток та удосконалення стану та взаємозв'язків елементів національної системи бухгалтерського обліку може бути досягнута за допомогою комплексу заходів з організації та управління з боку держави в процесі виконання однієї з головних функцій, якою є економічна функція. Економічна функція держави полягає у створенні державою передумов для ефективної економічної діяльності суспільства з урахуванням інтересів всіх категорій її членів: від суб'єктів господарювання та їх об'єднань до держави та міжнародної спільноти.

Інституціональний механізм організації бухгалтерського обліку може мати різноманітні варіанти, що визначаються рівнем стану національної системи бухгалтерського обліку та напрямом її загального розвитку, а також елементів, що входять в систему, та їх взаємозв'язків. Варіанти інституціонального механізму організації бухгалтерського обліку із дотриманням історичного та інституціонального підходу можна поділити в діапазоні між автономним національним механізмом і централізованою ієрархією у масштабах глобальної економіки [5, с. 195]:

1. Автономний національний механізм. Він передбачає розробку та застосування національної нормативно-правової бази у рамках механізму поділу повноважень між інститутами держави щодо забезпечення державного регулювання бухгалтерським обліку та складанням фінансової звітності.

2. Модульний механізм. Відмінність від автономного національного механізму полягає в делегуванні повноважень і відповідальності. В рамках даної структури робить-

ся спроба делегувати окремим агентам (модулям) певні повноваження в загальній роботі з організації бухгалтерського обліку та розробки й застосування національної нормативно-правової бази.

3. Механізм організації бухгалтерського обліку у масштабах глобальної економіки, який складається з інститутів та модулів, які забезпечують прийняття та впровадження міжнародних стандартів за технічної та фінансової допомоги з боку держави та міжнародних організацій.

4. Гібридний механізм – проміжний варіант між попередніми типами та ієрархічним механізмом глобальної інфраструктури. Це комплекс інститутів та агентів (модулів), що мають більшу незалежність від впливу держави, більш самостійні у прийнятті рішень щодо інтеграції з іншими сферами регулювання, ніж держава, стандартами та правилами.

Чинний інституціональний механізм організації бухгалтерського обліку в Україні функціонує в рамках ієрархічної структури управління на загальнодержавному та локальному рівнях. Залежно від варіанту інституціонального механізму обираються інститути, суб'єкти й агенти, які формують політику у сфері бухгалтерського обліку, як найбільш ефективні інституціональні альтернативи з набору існуючих або відбувається пряме запозичення вже складених інститутів, які вдало зарекомендували себе у світі. З огляду на вищезазначене, можна здійснити класифікацію макромоделей бухгалтерського обліку за принципом державної регламентації і виділити такі види моделей (рис. 3).

Створення і розвиток діяльності транснаціональних і багатонаціональних компаній, функціонування міжнародного валютного ринку, залучення іноземних інвестицій,

процеси укрупнення бізнесу всередині кожної країни, які прискорюються впливом світової фінансової кризи, зумовлюють потребу в узгодженні та гармонізації національних облікових стандартів з міжнародними стандартами обліку та звітності. В таких умовах при підготовці фінансової звітності запроваджуються і використовуються міжнародні стандарти обліку та звітності. При веденні обліку та звітності за міжнародними стандартами формується глобальна модель бухгалтерського обліку – інтернаціональна.

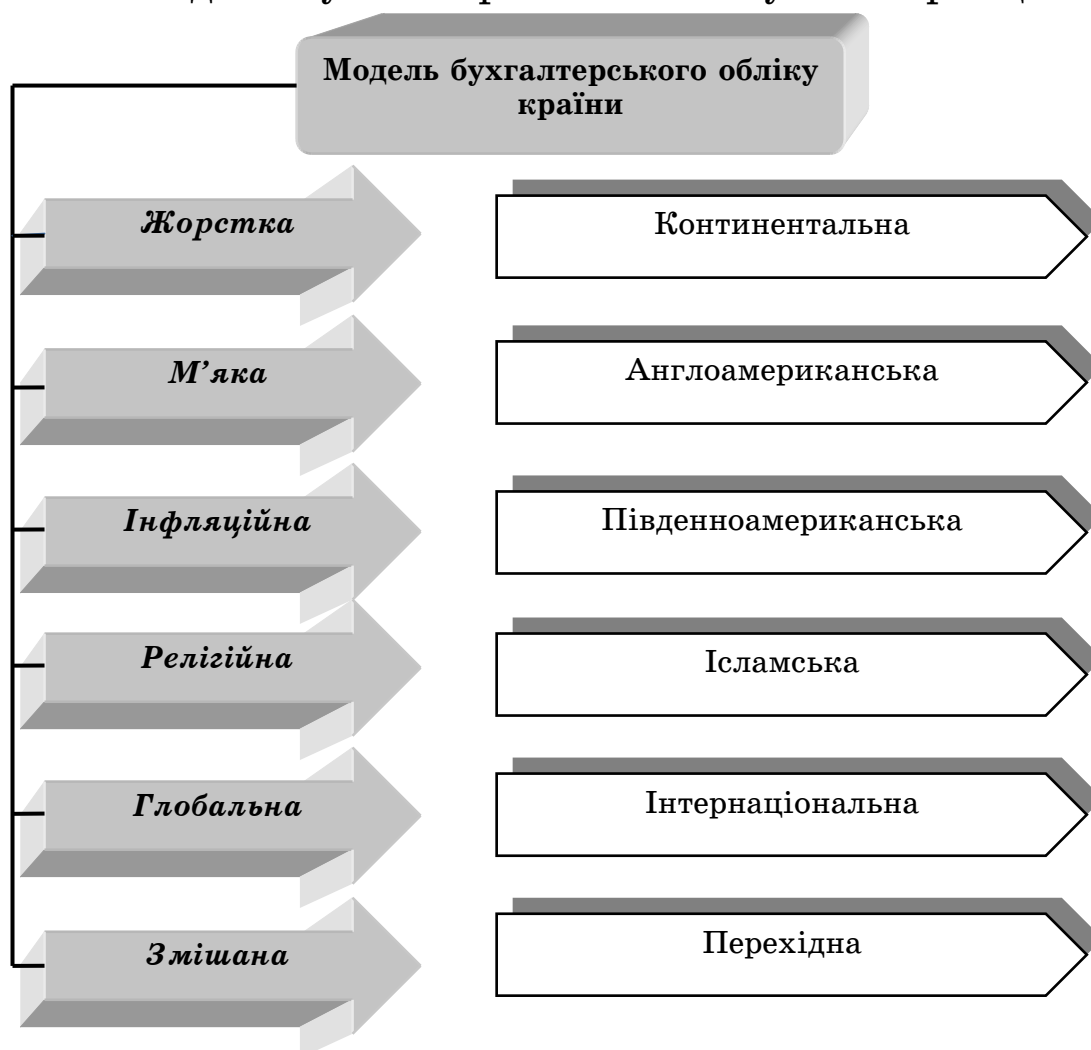

Рис. 3. Типи моделей бухгалтерського обліку на макрорівні

Враховуючи специфіку законодавчого регулювання організації та ведення бухгалтерського обліку в Україні, що опосередковується високим ступенем державного втру-

чання, паралельно з функціонуванням професійних організацій в галузі бухгалтерського обліку та використання міжнародних стандартів обліку і звітності, можна говорити про створення змішаного типу моделі бухгалтерського обліку. Структуру інституційної бази підтримки підприємництва в Україні зображено на рис. 4.

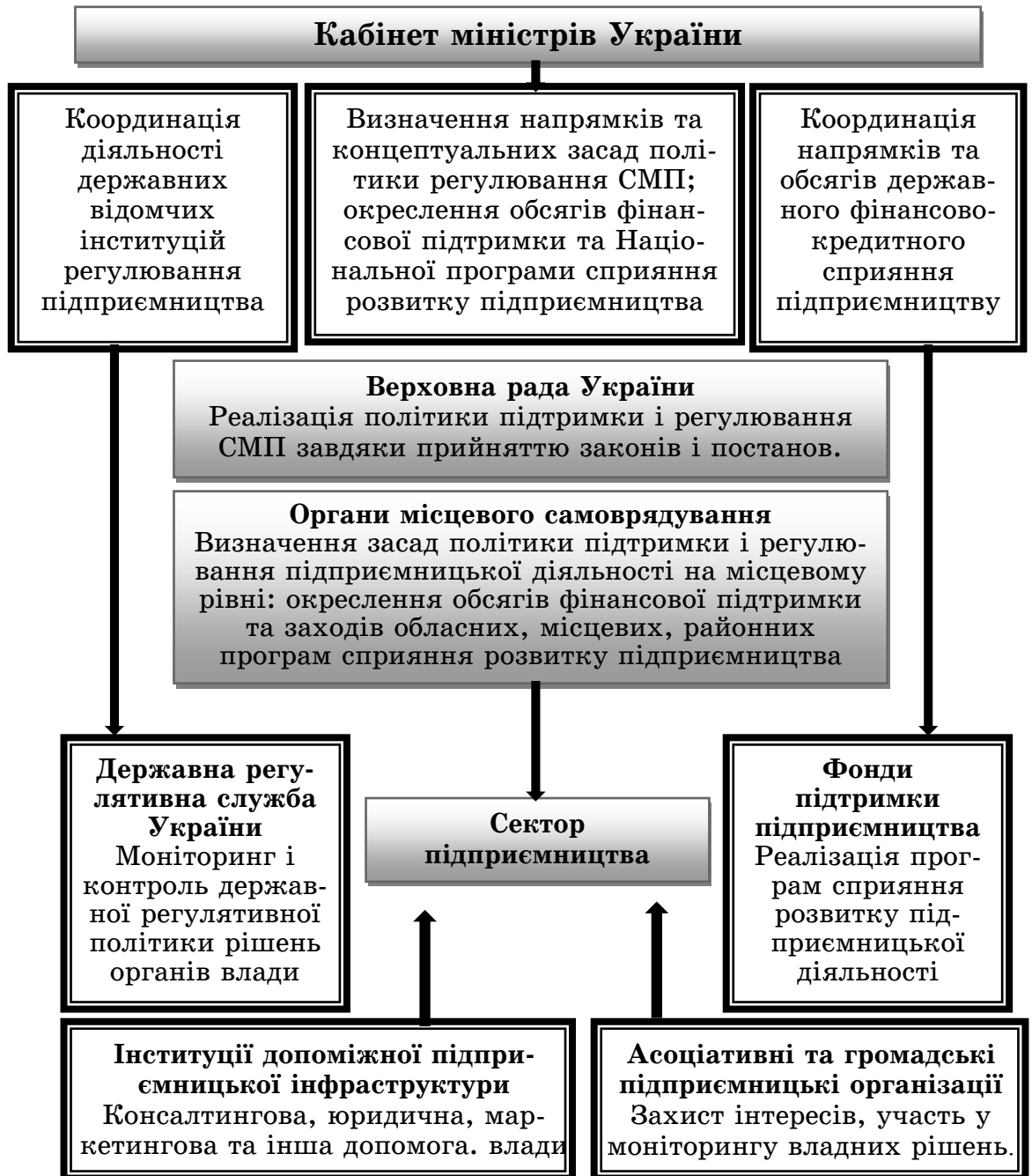

Рис. 4. Інституційна база підтримки підприємництва в Україні

Зокрема, В. М. Жук вважає, що у державі немає чіткого визначення суб'єкта, на який покладена відповідальність за стан бухгалтерського обліку. Збирає та обробляє фінансову звітність Державна служба статистики України, визначає методологію бухгалтерського обліку і звітності – Міністерство фінансів. Автор стверджує, що обмежені можливості й невизначений статус Методологічної ради з бухгалтерського обліку також не сприяють вирішенню проблем, які склалися [6].

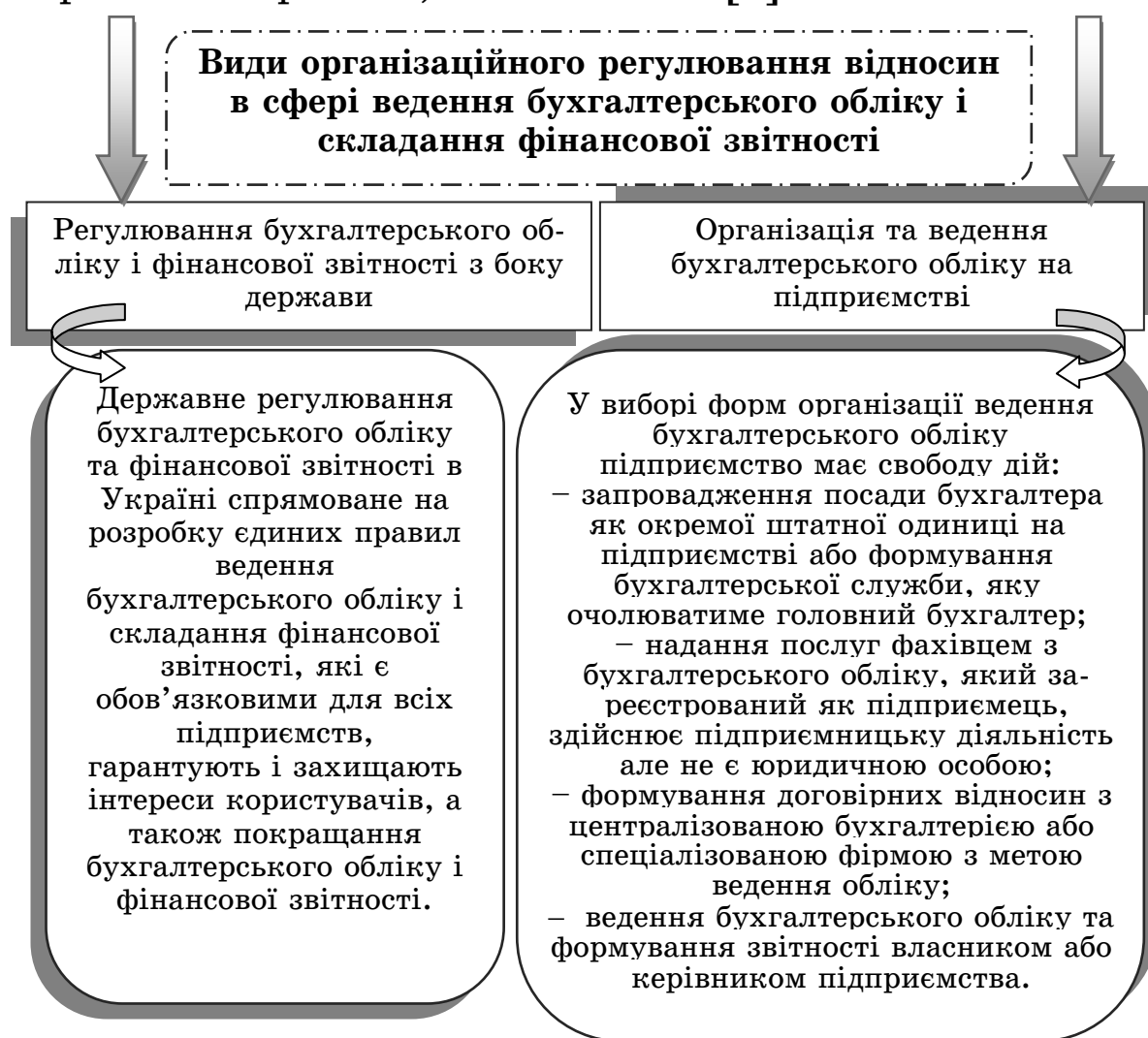

Рис. 5. Види організаційного регулювання відносин в сфері ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності*

складено автором на основі [7]

Далекосяжним напрямком перебудови системи бухгалтерського обліку є формування єдиних правил ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності для всіх суб'єктів. Варто окреслити два види організаційного регулювання відносин в сфері ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності (рис. 5).

Отже, можна констатувати, що внаслідок трансформації бухгалтерського обліку в Україні побудована доволі розгорнута законодавча система його регламентації. Проте на сьогодні в цій сфері існують певні проблеми, розв'язання яких дасть змогу покращити систему державного регулювання та реформування бухгалтерського обліку, адаптуватися до динамічних реформ, міжнародних стандартів і вимог користувачів у системі прийняття рішень.

Таким чином, інституційні чинники мають прямий вплив на рівень ефективності організації бухгалтерського обліку. Ці залежності визначимо у існуванні можливостей вибору, а саме:

- свобода діяльності підприємств – збільшення векторів прийняття самостійних рішень, розробка необхідної управлінської звітності, підлаштування організації облікового апарату під потреби діяльності (необхідність розробки облікової політики);

- використання плану рахунків – можливість вибору загального, або спрощеного плану рахунків бухгалтерського обліку, а також розробка детального робочого плану рахунків відповідно до потреб й форми організації обліку та обраної системи оподаткування);

- оподаткування – можливість вибору системи оподаткування (згідно діючого законодавства суб'єкти господарювання, незалежно мають право обирати загальну систему оподаткування, або спрощену систему, адекватно певним критеріям).

Глобалізаційні процеси вимагають розширення сфери облікового процесу, інтеграції традиційного бухгалтерського обліку з елементами планування, прогнозування, економічного аналізу, ціноутворення. Багатогранність діянок економічної діяльності викликала потребу формування такого елементу, який б, виходячи з застосування знань різноманітних галузей науки, зміг поєднати усі напрямки обліково-аналітичної роботи у єдину обліково-економічну систему.

Література:

1. Смірнова Н., Смірнова І. Тенденції розвитку парадигми інтернаціонального бухгалтерського обліку. Розвиток обліку, аудиту та оподаткування в умовах інноваційної трансформації соціально-економічних систем: матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції (17 грудня 2021 року), Кропивницький, 2021, С. 294–297.

2. Царук В. Еволюція облікової системи під впливом міжнародних практик корпоративного управління. Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації, 3–4, 2021, С. 33–39 URL: <<http://ibo.wunu.edu.ua/index.php/ibo/article/view/529>>. oi:<https://doi.org/10.35774/ibo2021.03-04.033>.

3. Ярмолюк О. Ф., Дмитренко О. М., Вітер С. А. Тенденції та закономірності розвитку бухгалтерського обліку в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду. *Облік і фінанси*, 2021, 91, 44–51.

4. Лемішовська, О. С. Інституційний вплив на розвиток бухгалтерської сфери в Галичині у другій половині ХІХ–першій половині ХХ ст. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку, № 2 (6), 2021, 213–230.

5. Олійник Я. В. Організація бухгалтерського обліку в умовах міжнародної інтеграції : дис. доктора екон. наук: спец. 08.00. 09. Київ 2016. 519 с.

6. Жук В. М. Інституціональний підхід до розв'язання проблем бухгалтерського обліку в Україні. *Фінанси України*. 2009, № 7, С.100-113 URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fu/2009_7/pdf/ZHUK.pdf.

7. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-ХІV URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

Наукове видання

ПОСТПАНДЕМІЧНИЙ РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА: ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

Підписано до друку 27.06.2022 р.
Формат 60х84 ¹/₁₆. Гарнітура SchoolBook.
Папір офсетний. Друк на дублікаторі.
Умов. друк. арк. 16,3. Облік.-вид. арк. 14,8.
Тираж 300 прим.

Видавець та виготовлювач
Західноукраїнський національний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль 46009

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 7284 від 18.03.2021 р.*

Віддруковано ФО-П Шпак В. Б.
Свідоцтво про державну реєстрацію:
Серія В02 № 924434 від 11.12.2006 р.
Свідоцтво платника податку: Серія Е № 897220
м. Тернопіль, вул. Просвіти, 6.
тел. 8 097 299 38 99, (0352) 422-388
E-mail: tooums@ukr.net